

АНОТАЦІЯ

Черкаська Д. В. **НАУКОВА ТА ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ
АРХЕОЛОГА Л. М. СЛАВІНА**

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук (доктора філософії) за спеціальністю 07.00.01 – історія України. - Київський університет імені Бориса Грінченка, Київ, 2017

Діяльність Л. М. Славіна припала на складний для науки період, коли дослідження, підпорядковувалися не принципам об'єктивізму та науковості, а концепціям та догмам, що визначалися владою, як єдино вірні. Тому професійна діяльність науковця у дисертаційному дослідженні розглядається не тільки з точки зору розвитку наукової думки, але і з точки зору політико-ідеологічних впливів, як безпосередньо на Л. М. Славіна, так і на гуманітарні науки загалом. Доля дослідника була досить типовою для молодих вчених, що здобували освіту у 1920-х рр. І жодними чином не можна відкидати те, що протягом всієї своєї наукової кар'єри Лазар Мойсейович залишався радянським дослідником, методологічною основою роботи якого був формаційний підхід. Однак, його фахова підготовка, досвід роботи, особисті якості та любов до археології дозволили відновити київський археологічний центр після репресій 1930 рр. та Другої світової війни як потужний осередок радянської науки. Крім відновлення втрат вчений активно сприяв розвитку та популяризації археології.

Л. М. Славін створив у Києві на базі кафедри археології та музеєзнавства КДУ імені Т. Г. Шевченка систему підготовки кваліфікованих кадрів для дослідження та збереження пам'яток саме на території УРСР. Його професійна діяльність безумовно вплинула на розвиток української радянської археології. Як археолог-антикозnavень, дослідник багато років очолював дослідження однієї з найвідоміших українських археологічних пам'яток – античної Ольвії. Також вчений займався методичними та теоретичними розробками у галузі історії археології, пам'яткоохоронних досліджень, музейної справи.

Л. М. Славін у своїй діяльності на високому фаховому рівні запроваджував нові, актуальні методики, створив ряд узагальнюючих праць з різних аспектів

вивчення найдавнішого минулого УРСР та підготував кілька генерацій відомих фахівців з археології, охорони пам'яток та музейної справи, що називають себе його учнями. Наукові дослідження Л. М. Славіна і досі не втратили своєї актуальності. А його учні та наступні покоління археологів, продовжують розвивати археологічну науку.

Наукова новизна дослідження полягає у постановці та розробці актуальної теми та комплексного вивчення наукової та педагогічної діяльності Л. М. Славіна, зокрема – його ролі у формуванні та розвитку за доби сталінізму, десталінізації та «брежнєвщини»:

Вперше:

- здійснено комплексне дослідження наукової та педагогічної діяльності Л. М. Славіна;
- визначено вплив політичних та ідеологічних процесів на радянську наукову інтелігенцію на прикладі біографії археолога Л. М. Славіна;
- на основі впровадження до наукового обігу архівних джерел проаналізовано внесок вченого у розвиток української радянської археології у 1930 – 1970-х рр.;
- виявлено та проаналізовано чинники, які формували розвиток археологічної науки в УРСР і підготовку археологічних кадрів республіки та їх вплив на професійну діяльність Л. М. Славіна.

Уточнено:

- шляхом залучення до дослідження джерел усної історії (бесіди з учнями та колегами Л. М. Славіна) проаналізовано ставлення до науковця як до особистості та професіонала в середовищі українських археологів;
- систематизовано внесок Л. М. Славіна у створення та розвиток системи підготовки наукових кадрів для української радянської археологічної науки;
- з'ясовано різні аспекти наукової діяльності археолога: розвиток студій з історії вивчення пам'яток (у першу чергу Ольвії), пам'яткоохоронної та музейної справи, створив ряд методичних розробок з викладання археології у ВНЗ та у школах.

Практичне значення роботи полягає у тому, що результати дослідження і фактологічний матеріал можуть бути використані в узагальнюючих працях з історії науки, історії археологічної думки, історії вищої освіти.

Особистий внесок автора полягає у постановці мети та завдань дисертації та цілісній розробці усіх її складових. Автором введено в науковий обіг ряд раніше неопублікованих джерел, крім того виявлено і атрибутовано ряд досі невідомих архівних матеріалів та фотодокументів, що пов'язані з науковою та педагогічною діяльністю Л. М. Славіна. Зокрема, виявлено листування між дослідником та М. Я. Рудинським у справі роботи Львівського відділу ІА АН УРСР; фотографії, зроблені під час досліджень Ольвії у другій половині 1940-х рр.; підготовлені Л. М. Славиним матеріали, що стосувалися розробки нормативно-правових актів з охорони культурної спадщини УРСР, тощо.

Ключові слова: Л. М. Славін, історія археології, радянська археологія, кафедра археології та музеєзнавства КНУ імені Т. Г. Шевченка, Ольвія, антична археологія, музеєзнавство, охорона пам'яток археології.

Публікації.

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Черкаська Д. В. (2017) Робота Лазаря Славіна у Державній академії історії матеріальної культури. *Київські історичні студії*, 1, 103-109.
2. Черкаська Д. В. (2017) Участь Л. М. Славіна в діяльності Львівської філії Інституту археології Академії наук УРСР. *Магістеріум*, 67, 106-110.
3. Черкаська Д. В. (2016) Зауваги до оцінок діяльності Лазаря Славіна у працях представників української діаспори 1950-1960-х років. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Історія»*, 51, 147-153.
4. Черкаська Д. В. (2016) «Чи знають товариші історики?» Лазар Славін у контексті боротьби з «українською буржуазною наукою». *Краєзнавство*, 3/4, 241-251.
5. Черкаська Д. В. (2015) Педагогічна діяльність Л. М. Славіна у Київському державному університеті імені Т. Г. Шевченка в 1939 – 1953 рр. *Література та культура Полісся*, Вип. 79, 180-189.

6. Черкаська Д. В. (2014) Діяльність Л. М. Славина в галузі охорони пам'яток археології у повоєнний період. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди "Історія та географія"*, Вип. 50, 185-190.

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

7. Черкасская Д. В. (2017) Биографии ученых в изучении истории археологии. *Древности Средне-Западной России и сопредельных территорий. Материалы XXXIII международной студенческой археолого-этнографической конференции 18-19 мая 2017 года, Брянск.*

Брянск; РИО БГУ, 46-52.

8. Черкасская Д. В. (2016) Роль Л. М. Славина в возобновлении работы Института археологии АН УССР после возвращения из эвакуации в 1944-1947 гг. *Древности Средне-Западной России и сопредельных территорий. Материалы XXXII международной студенческой археолого-этнографической конференции 21-23 мая 2016 года, Брянск.*

Брянск; РИО БГУ, 94-103.

9. Черкаська Д. В. (2015) Навчальні практики та наукові гуртки в педагогічній діяльності Л. М. Славина. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*, Вип. 19. Історія археології: міжособистісні та інституціональні комунікації, 375-383.

10. Черкасская Д. В. (2016) О восстановление работы Института археологии АН УССР после возвращения из эвакуации в 1944-1947 гг. *Культурное наследие: Исследование, освоение, продвижение. Программа и тезисы докладов, 31 мая-2 июня 2016 г., Кишинев.*

Кишинев: Institut Patrimoniului Academiei de Stiinta Moldovei, 2016, 67-68.

11. Черкаська Д. В. (2015) Створення музею на кафедрі археології Київського державного університету імені Т. Г. Шевченка за участю Л. М. Славина. *Київ і кияни у соціокультурному просторі XIX–XXI століть: європейський цивілізаційний вимір : матер. V щоріч. Всеукр. наук.-практ. конф., 27 трав. 2015 р., м. Київ.*

12. Черкасская Д. В. (2014) Витебский период в жизни Лазаря Моисеевича Славина на основе личных дел ученого. *VIII Машеровские чтения: материалы международной научно-практической конференции студентов, аспирантов и молодых ученых, 16-17 октября 2014, Витебск.*

Витебск: ВГУ имени П. М. Машерова, 129-130.

13. Черкаська Д. В. (2014) Створення кафедри археології Київського державного університету імені Т.Г. Шевченка (на матеріалах Державного архіву м. Києва). *Київознавчі читання: історичні та етнокультурні аспекти. Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 200-річчю від дня народження Тараса Шевченка та 250-річчю від дня народження Максима Берлінського, 27 березня 2014 р., Київ. К.: ПП «Фоліант», 156-160*

які додатково відображають наукові результати дисертації.

14. Черкаська Д. В. (2015) Про відновлення роботи Ольвійського історико-археологічного заповідника у післявоєнні роки. *Київські історичні студії (Збірник наукових праць), № 1, 16-20.*

15. Черкаська Д. В. (2014) Участь Лазаря Мойсейовича Славина у відновленні одеського археологічного товариства. *Південний захід. Одесика. Історико-краєзнавчий науковий альманах/Гол. ред. В. Савченко; Ред. кол.: О. Бажан, Т. Гончарук та ін. Асоціація європейської культури "Золота акація", Вип. 17, 290- 294.*

SUMMARY

Cherkaska D. SCIENTIFIC AND PEDAGOGICAL ACTIVITY OF ARCHAEOLOGIST LAZARUS SLAVIN

Dissertation to obtain the degree of candidate of historical sciences (PhD) in specialty 07.00.01 - History of Ukraine. - Borys Grinchenko Kyiv University, Kyiv, 2018.

The process of evolution of archaeological science in Ukraine in the Soviet period is tightly connected with the activity of Lazarus Slavin (1906-1971) – Corresponding Member of the Academy of Sciences of Ukrainian SSR, antiquist, candidate of historical sciences, professor, founder and head of the department of archaeology and museum

studies of Taras Shevchenko Kyiv State University. The character of Lazarus Slavin, who was one of the organizers and leaders of Ukrainian Soviet archaeology starting from 1940's is worth its own study.

The professional activity of L. Slavin coincided with a difficult period for science when research objectives were not those of objectivity and scientific merit but concepts and dogmas defined by the state as articles of faith. This is why this dissertation is looking at this activity not only from the standpoint of evolution of scientific thought but also in terms of political influence, not only upon L. Slavin, but the humanitarian science as a whole. The career path of the scientist was quite typical for someone who received their education in 1920's. Therefore it is quite probable that during his entire scientific career Lazarus Slavin has remained a Soviet researcher, whose methodological principal was that of a formation. However, his professional and personal qualities, work experience and the love for archaeology have enabled him to reinstate Kyiv archaeological institute as a powerful center of Soviet science after the repressions of 1930s and the devastation of the Second World War.

L. Slavin has used the base of department of archaeology and museum sciences of KSU named after Taras Shevchenko to create a training system for quality research professionals that were taught to study and preserve monuments specifically in the territory of Ukraine SSR. Some contemporary scientists are pointing out that it was Lazar Slavin's science-education work that manifested his talent in the most brilliant way.

The professional activity of L. Slavin has most certainly influenced the development of Ukrainian Soviet archaeology. As an archaeologist-antiquist for many years he has lead the studying of one of the most famous Ukrainian archaeological complexes – the ancient Olvia. Lazarus Slavin has also participated in methodical and theoretical innovations in the fields of history of archaeology, monument preservation and museum science.

In his highly professionally rated work the scientist has introduced innovative and current methods, created a series of encompassing studies on various aspects of researching of the most ancient history of Ukraine SSR and has trained several generations of world-class specialists in archaeology, monument preservation and museum science that proudly call themselves his students.

The scientific publications of L.Slavin are still relevant to this day. And his students and next generations of archaeologists trained under his wing are still developing the archaeological science.

The scientific novelty of the study resides in establishing and developing of the cognitive problem which requires a comprehensive and complex studying of the scientific and educational activity of L. Slavin, and in particular his role as a scientist during formation and evolution of Kiev archaeological center in the times of Stalinism, de-Stalinization and “brezhnevychyna”:

List of firsts:

Conducted a comprehensive study of scientific and educational activity of L. Slavin;

Established the state of knowledge on the topic and systematic source base of dissertation;

Established the influence of political and ideological process on Soviet science intelligentsia based on example of biography of L.Slavin;

Based on the implementation in science and analysis of archives have traced the influence of L.Slavin on evolution of Ukrainian Soviet archaeology in 1930's-1970's;

Based on archive documents and published materials about L.M.Slavin have reconstructed the least studied periods of his life: childhood in Vitebsk, studying in Leningrad State University and work in State Academy of history of material culture;

Established and analyzed key factors that framed the development of the archaeological science in Ukraine SSR and training methods of archaeological staff in higher institutions of the republic in 1930's-1970's and their influence on the professional activity of L.Slavin. During that study it was also established that despite his membership in Communist Party and his support for science methods that formed the direction of scientific studies and their theoretical-methodological basis Slavin in his work was looking to establish a solid team, defending and helping his colleagues that have experienced the pressure of the totalitarian regime.

Corrections:

Thru means of studying sources of oral history (conversations with colleagues and students of L.Slavin) have analyzed the professional and personal attitude towards the scientist among Ukrainian archaeological community;

Systematized and analyzed the contribution of L.Slavin into the creation and evolution of the system of training of scientists for Ukrainian Soviet archaeology, which became the foundation for development of archaeology after the independence of Ukraine;

Analyzed various aspects of scientific activity of the archaeologists, and as a result have established that L.Slavin not only lead the studies that became the foundation of development of research of history of monument studying (primarily Olbia), monument preservation and museum science, but also has created a series of methodological works on teaching archaeology in schools and universities.

The practical value of this work is that the results of these studies and factual material can be used in comprehensive studies on history of science, history of archeological thought process and history of higher education.

Personal contribution of the author can be summarized as establishing the goals and objectives of this dissertation and comprehensive development of all of its components. Author has introduced into the scientific rotation several previously unpublished documents, as well as discovered and attributed several previously unknown archive papers and photographs, which are connected to scientific and educational activity of L. Slavin. In particular there have been found a written exchange between the scientist and M. Rudinsky on the topic of work happening in Lviv division of IA AN USSR; photographs taken during Olvia expedition in later half of 1940's; documents prepared by L. Slavin that establish the foundation of legal acts on preservation of cultural heritage of Ukraine SSR and several others.

Key words: L. Slavin, history of archeology, Soviet archeology, Archeology and museumlogy Department of the Taras Shevchenko National University, Olbia, ancient archeology, museumlogy, archeology sites.

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису

ЧЕРКАСЬКА ДАР'Я ВОЛОДИМИРІВНА

УДК [929:94](477) «1920/1970»

ДИСЕРТАЦІЯ
НАУКОВА ТА ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ АРХЕОЛОГА

Л. М. СЛАВІНА

07.00.01 – історія України

Галузь знань: 02 Гуманітарні науки

Дисертація подається на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

Черкаська Д. В.

Науковий керівник: Бонь Олександр Іванович, кандидат історичних наук,
доцент

Київ – 2017

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	3
ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛА ДОСЛІДЖЕННЯ	11
1.1. Стан наукової розробки теми	11
1.2. Джерельна база	22
1.3. Теоретико-методологічні засади	27
РОЗДІЛ 2. СТАНОВЛЕННЯ Л. М. СЛАВІНА ЯК НАУКОВЦЯ	37
2.1. Формування світоглядних переконань дослідника	37
2.2. Навчання в Ленінградському державному університеті	47
2.3. Робота у Державній академії історії матеріальної культури	57
РОЗДІЛ 3. НАУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ ЛАЗАРЯ СЛАВІНА	69
3.1. Л. М. Славін як дослідник Ольвійського полісу	69
3.2. Внесок Лазаря Славіна у охорону пам'яток	84
3.3. Музейницький напрям у діяльності Л. М. Славіна	100
РОЗДІЛ 4. ЛАЗАР СЛАВІН ЯК ОРГАНІЗАТОР НАУКОВОЇ РОБОТИ В УРСР	113
4.1. Л. М. Славін у контексті розвитку інституційної археології в УРСР (1938 – 1941)	113
4.2. Участь Лазаря Мойсейовича Славіна у роботі Львівської філії ІА АН УРСР	128
4.3. Діяльність Лазаря Славіна в роки евакуації та повоєнний час (1941-1953)	138
РОЗДІЛ 5. НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЛАЗАРЯ МОЙСЕЙОВИЧА СЛАВІНА	156
5.1. Науково-педагогічна робота Л. М. Славіна у контексті розвитку археологічної науки (1939–1953)	156
5.2. Внесок Лазаря Славін у підготовку археологічних кадрів (1953–1971)	171

5.3. Досвід позааудиторного навчання в педагогічній діяльності археолога (1944-1971)	183
ВИСНОВКИ	196
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	201
ДОДАТКИ	234

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

1. АП – Археологические памятники;
2. ВДИ – Вестник древней истории;
3. ВУАК – Всеукраїнський археологічний комітет;
4. ВУАН – Всеукраїнська академія наук;
5. ДАІМК – Державна академія історії матеріальної культури;
6. ДАК – Державний архів м. Києва;
7. ЗОАО – Записки Одесского археологического общества;
8. ІА АН УРСР - Інститут археології Академії наук Української радянської соціалістичної республіки;
9. ІА НАНУ – Інститут археології Національної Академії наук України;
10. ІМК – Інститут історії матеріальної культури;
11. КДУ імені Т. Г. Шевченка – Київський державний університет імені Т. Г. Шевченка;
12. КНУ імені Т. Г. Шевченка – Київський національний університет імені Т. Г. Шевченка;
13. КП (б) У – Комуністична партія (більшовиків) України;
14. КСИА АН УССР - Краткие сообщения Института археологии Академии наук УССР;
15. КСИИМК – Краткие сообщения о докладах и полевых исследованиях Института истории материальной культуры АН СССР;
16. ЛДУ – Ленінградський державний університет;
17. ЛІМК – Ленінградський інститут історії матеріальної культури;
18. МІМК – Московський інститут історії матеріальної культури;
19. НА ІА НАНУ – Науковий архів Інституту археології Національної Академії наук України;
20. НКО – Народний комісаріат освіти;
21. СА – Советская археология;

22. СГАИМК – Сообщения Государственной академии истории материальной культуры;
23. РА – Российская археология;
24. Укрнаука – Управління науковими установами НКО УСРР;
25. УТОПК – Українське товариство охорони пам'яток історії та культури;
26. СІМК – Сектор/секція історії матеріальної культури;
27. ФОН – Факультет суспільних наук (використано загальноживану російську аббревіатуру);
28. ЦДАГО – Центральний державний архів громадських об'єднань України;
29. ЦК КП (б) У – Центральний комітет Комуністична партія (більшовиків) України;

ВСТУП

Розвиток археологічної науки радянської доби тісно пов'язаний з діяльністю члена-кореспондента Академії наук УРСР, антикознавця, кандидата історичних наук, професора, засновника і багаторічного керівника кафедри археології та музеєзнавства Київського державного університету імені Т. Г. Шевченка Лазаря Мойсейовича Славіна (1906-1971 рр.). Серед пріоритетних завдань сучасних історичних студій є вивчення життя і творчості людей, які присвятили себе науковій праці. Біографістика дозволяє всебічно розглядати історичні процеси через призму діяльності конкретних особистостей. У цьому контексті постать Л. М. Славіна, який був серед організаторів української радянської археології, варта окремого дослідження.

Нині існує потреба переосмислити внесок радянських вчених у розвиток науки, всебічно проаналізувати їх доробок, відділивши науково-значущу спадщину від ідеологічних нашарувань, обумовлених радянським тоталітарним режимом. Це повною мірою стосується й історії археології. Адже археологічні джерела, якнайкраще могли свідчити про історію людства з точки зору розвитку економічних відносин та використовувалась для пояснення класової боротьби. Л. М. Славін опинився в центрі цих процесів і був їх учасником в різних наукових центрах СРСР (Ленінграді, Києві і Львові).

Для історичної науки в Україні дослідження з історії археології має істотне значення також через унікальну археологічну спадщину різних періодів та багаті традиції її вивчення. Із студіями щодо пізнання археологічних пам'яток пов'язана діяльність цілої низки визначних вчених, зокрема, це стосується античної археології - Б. В. Фармаковського, Е. фон Штерна, І. В. Бларамберга та інших. Античні пам'ятки півдня України стали одними з перших об'єктів досліджень ще за часів Російської імперії. Тому роботи з класичної археології мають чи не найдовшу традицію розвитку у східноєвропейському регіоні. Л. М. Славін, як представник

ленінградської школи античної археології, після переїзду до Києва впроваджував її засади уже в археологічних дослідженнях в радянській Україні.

З іменем вченого пов'язано відродження київського центру з вивчення археологічної спадщини, який працював під егідою Інституту археології АН УРСР. До цієї спільноти відносяться не тільки безпосередньо співробітники інституції, але і науковці, які брали участь у експедиційних роботах та дослідженнях, що провадилися інститутом. Саме Л. М. Славін у 1940-му році очолив Інститут археології, який втратив більшість своїх кадрів у наслідок репресій 1930-х рр., та відновлював діяльність інституції у перші повоєнні роки. Крім того, в Київському державному університеті імені Т. Г. Шевченка була створена у 1944 році за його ініціативи третя в Радянському Союзі, після Ленінграду та Москви, кафедра археології. І хоча Л. Славін був радянським вченим, з усіма характеристиками цього явища, все ж документи свідчать, що він на своїх посадах не був ініціатором політико-ідеологічних “чисток”.

Досі не втратили значення та є актуальними його роботи з античної археології, основним предметом яких було вивчення Ольвійського полісу. Л. М. Славін присвятив своє життя, вихованню молодих кадрів в археології та популяризації археологічних знань. Крім того вчений не обмежувався дослідженнями лише в царині античної археології. Його праці з пам'яткоохоронних студій були одними з перших узагальнюючих робіт з методики охорони археологічної спадщини УРСР. У той же час археолог активно займався розвитком музейної справи.

Вивчення наукової та педагогічної діяльності Л. М. Славіна дає змогу висвітлити, яким чином розвивалася археологія та вища історична освіта в радянській Україні в умовах тоталітарного суспільства. Таким чином актуальність даної теми визначається недостатньою її розробкою у вітчизняній історичній науці. Дослідження біографії Лазаря Славіна дозволяє розширити уявлення про розвиток археологічної науки радянської доби.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота пов'язана з проблематикою наукової теми кафедри історії України Київського університету імені Бориса Грінченка «Складні питання історичної пам'яті країн Центрально-Східної Європи ХХ-ХХІ ст. у парадигмі діалогічності української культури» (**Реєстраційний номер:** 0116U003294).

Тему дисертаційного дослідження затверджено на засіданні Вченої ради Київського університету імені Бориса Грінченка (протокол №1 від 23 січня 2014 року).

Мета дослідження полягає у розкритті ролі Л. М. Славіна у становленні та розвитку київського археологічного центру 1930 – на початку 1970-х рр., в умовах сталінізму, десталінізації та "брежнєвщини".

Поставлена дослідницька мета визначила такі **завдання дослідження:**

1. Проаналізувати історіографію, джерельну базу та методологію дослідження.
2. Окреслити етапи становлення Л. М. Славіна як археолога.
3. Висвітлити основні аспекти діяльності Л. М. Славіна як організатора наукових досліджень у царині археології.
4. Охарактеризувати роль науковця у вивченні античної Ольвії.
5. З'ясувати здобуток вченого в галузі охорони пам'яток та музейної справи.
6. Визначити внесок Л. М. Славіна у створення системи підготовки археологів в КДУ імені Т. Г. Шевченка.

Об'єкт дослідження: археолог Лазар Мойсейович Славін.

Предмет дослідження: внесок Л. М. Славіна у формування та розвиток київського археологічного центру та розбудову археологічної науки у радянській Україні.

Хронологічні рамки дослідження становлять 1926 – 1971 рр. Нижня хронологічна межа відноситься до початку роботи Л. М. Славіна у Ольвійській

експедиції. Однак, з метою висвітлення процесу становлення Лазаря Мойсейовича як науковця і педагога були використані матеріали від 1906 року (року народження). Верхня хронологічна межа обумовлена роком смерті дослідника.

Методи дослідження ґрунтуються на принципах історизму, наукової об'єктивності та логіки. У дисертаційній роботі застосовано як загальнонаукові так і спеціальні методи історичних досліджень. З-поміж *загальнонаукових* методів було використано: метод аналізу та синтезу, узагальнення, системно. *Міждисциплінарні* методи: біхевіористський, інституційний, контент-аналізу. *Спеціально-історичні* методи: порівняльно-історичний метод та метод синхронного аналізу, ретроспективний метод, мікроісторичний підхід.

Наукова новизна дослідження полягає у постановці та розробці актуальної теми та комплексного вивчення наукової та педагогічної діяльності Л. М. Славіна, зокрема – його ролі у формуванні та розвитку за доби сталінізму, десталінізації та «брежнєвщини»:

Вперше:

- здійснено комплексне дослідження наукової та педагогічної діяльності Л. М. Славіна;
- визначено вплив політичних та ідеологічних процесів на радянську наукову інтелігенцію на прикладі біографії археолога Л. М. Славіна;
- на основі впровадження до наукового обігу архівних джерел проаналізовано внесок вченого у розвиток української радянської археології у 1930 – 1970-х рр.;
- виявлено та проаналізовано чинники, які формували розвиток археологічної науки в УРСР і підготовку археологічних кадрів республіки та їх вплив на професійну діяльність Л. М. Славіна.

Уточнено:

- шляхом залучення до дослідження джерел усної історії (бесіди з учнями та колегами Л. М. Славіна) проаналізовано ставлення до науковця як до особистості та професіонала в середовищі українських археологів;
- систематизовано внесок Л. М. Славіна у створення та розвиток системи підготовки наукових кадрів для української радянської археологічної науки;
- з'ясовано різні аспекти наукової діяльності археолога: розвиток студій з історії вивчення пам'яток (у першу чергу Ольвії), пам'яткоохоронної та музейної справи, створив ряд методичних розробок з викладання археології у ВНЗ та у школах.

Практичне значення роботи полягає у тому, що результати дослідження і фактологічний матеріал можуть бути використані в узагальнюючих працях з історії науки, історії археологічної думки, історії вищої освіти.

Особистий внесок автора полягає у постановці мети та завдань дисертації та цілісній розробці усіх її складових. Автором введено в науковий обіг ряд раніше неопублікованих джерел, крім того виявлено і атрибутовано ряд досі невідомих архівних матеріалів та фотодокументів, що пов'язані з науковою та педагогічною діяльністю Л. М. Славіна. Зокрема, виявлено листування між дослідником та М. Я. Рудинським у справі роботи Львівського відділу ІА АН УРСР; фотографії, зроблені під час досліджень Ольвії у другій половині 1940-х рр.; підготовлені Л. М. Славіним матеріали, що стосувалися розробки нормативно-правових актів з охорони культурної спадщини УРСР, тощо.

Апробація результатів дисертації результати роботи, її основні положення та висновки були викладені на 12 наукових конференціях: Міжнародна науково-практична конференція «Києвознавчі читання: історичні та етнокультурні аспекти» 27 березня 2014, м. Київ; Міжнародна заочна наукова конференція “Science and Education in Australia, America and Eurasia: Fundamental and Applied Science” 25 червня 2014, м. Мельбурн; VIII Міжнародна науково-практична конференція молодих вчених та аспірантів «VIII Машерівські читання» 16-17 жовтня 2014, м.

Вітебськ; Всеукраїнська науково-практична конференція "Археологічні студії: здобутки та перспективи - 2015" 11 березня 2015, м. Київ; V щорічна Всеукраїнська науково-практична конференція «Київ і кияни у соціокультурному просторі XIX - XXI століть: європейський цивілізаційний вимір» 27 травня 2015, м. Київ; Міжнародна науково-практична конференція «Історія археології: міжособистісні та інституціональні комунікації» 15-16 жовтня 2015, м. Львів; XXIV загальнопольський з'їзд студентів - істориків. Тема виступу: «Udział Łazarza Sławina w tworzeniu lwowskiego oddziału Instytutu Archeologii Akademii Nauk Ukrainkiej SRR». 22 квітня 2016, м. Краків; VI щорічна Всеукраїнська науково-практична конференція «Київ і кияни у соціокультурному просторі XIX-XXI століть: особистість в історії» 26 травня 2016, м. Київ; Міжнародна наукова конференція «Культурное наследие: исследование, освоение, продвижение» 31 травня-1 червня 2016, м. Кишинев; IV міжнародна конференція «Історія археології: архівна та музейна спадщина Центральної та Східної Європи». 6-7 жовтня 2016, м. Львів; Всеукраїнська науково-практична конференція «Археологічні студії: здобутки та перспективи - 2017" 25 січня 2017, м. Київ; Міжнародна науково-практична конференція «Другі києвознавчі читання: історія та етнокультура», присвячена 100-річчю Української революції 1917-1921 рр., 29 березня 2017 р., Київ.

Публікації. За темою дисертаційного дослідження опубліковано 15 статей, з них 6 у фахових виданнях, 3 у зарубіжних, 4 додаткові.

Структура дисертації. Робота складається зі вступу, переліку умовних позначень, п'яти розділів, які включають 15 підрозділів, загальних висновків, додатків і списку використаних джерел та літератури. Основний зміст дисертації викладено на 200 с. Повний обсяг дослідження – 263 с.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛА ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Стан наукової розробки теми

Наукова і педагогічна діяльність Лазаря Славина перебували у центрі уваги дослідників як в Україні, так і за її кордонами, хоча значних здобутків на сьогодні не має. Історіографічні дослідження, присвячені вивченню біографії та наукової творчості археолога умовно можна розділити на кілька груп. Ці групи виділено за принципом висвітлення різних аспектів діяльності вченого. Однак, розглядаючи історіографічну базу саме таким чином слід підкреслити, що умовно в цих групах слід виділити підгрупи за хронологічним принципом та за місцем публікації. Така стратифікація пов'язана з тим, що політичні та ідеологічні тенденції накладали вагомий відбиток на наукові публікації. Автором виділено наступні публікації: роботи, що присвячені вивченню наукової та науково-організаційної діяльності археолога, публікації, що стосуються діяльності Лазаря Славина у академічних інституціях, студії, де згадується про його працю у Державній академії історії матеріальної культури, праці, що стосуються роботи Л. М. Славина на керівних посадах в ІА АН УРСР; дослідження про освіту науковця, аналіз науково-педагогічної діяльності вченого. Також у окрему важливу групу виділені роботи з вивчення історії археології у СРСР та в Україні.

У першу групу автор виокремлює публікації, присвячені дослідженню *наукової та науково-організаційної діяльності* археолога. Історіографію вивчення функціонування української радянської науки та діяльність Л. М. Славина, як важливої постаті у цьому процесі висвітлено у ряді праць. У першу чергу, це роботи дослідників з України, Російської Федерації, Республіки Польща та інших країн, представників української діаспори.

За хронологічним принципом серед публікацій, присвячених вивченню діяльності Л. М. Славина, як науковця можна виділити такі періоди: міжвоєнний (до 1941 рр.) – у цей час з'являються перші публікації присвячені діяльності тих

установ, де він працював, однак його прізвище згадується досить побіжно. Слід додати, що такі публікації в основному носили описовий характер. Однак, при цьому діяльність Л. М. Славина показувалась, як противага роботі його попередників. Незначна кількість праць з цього питання виходила і під час війни, але за своїм характером, несла особливості публікацій довоєнного часу. Післявоєнний: цей історіографічний період ознаменувався значною кількістю публікацій, проте спільною їх рисою була формалізованість та офіційний підхід до викладення фактів. Період незалежності України: для цього етапу характерно широке залучення джерел, які раніше не були відомі або до них не було доступу. Також поступово в історичній науці країн колишнього СРСР, у тому числі і в незалежної України, поступово відбувався перегляд історіографічних стереотипів. Однак, потрібно наголосити, що наразі цей процес ще не завершився.

Оцінка ролі Л. М. Славина у розвитку вітчизняної археології розглядалася у дослідженнях радянських науковців. Зокрема, 1957 року І. Г. Шовкопляс опублікував «Археологічні дослідження на Україні (1917 – 1957 рр.): огляд вивчення археологічних пам'яток»¹. Проте, слід згадати про конфлікт, який був пов'язаний з зазначеною працею. Іван Гаврилович опублікував цю роботу, плануючи захищати на основі цієї книги докторську дисертацію. У 1959 році на засіданні вченої ради ІА АН УРСР С. М. Бібіков (на той час директор ІА АН УРСР) та О. І. Тереножкін (на той час завідувач скіфо-античної археології) зазначили², що у тексті публікації є «текстові запозичення», тобто плагіат. Приклад таких «запозичень» у своєму виступі під час засідання навів і сам Л. М. Славін³. Окремо слід згадати вступну частину до праці І. Г. Шовкопляса «Розвиток радянської археології на Україні»⁴, виданої 1969 року, у якій він подав короткий нарис історії української археології. Саме це дослідження стало одним з перших узагальнень з

¹ Шовкопляс І. Г. 1957.

² НА ІА НАНУ ф. «Адміністративні матеріали» Протоколи засідань ученого совета за 1959 год; протокол №5, а. 1-25

³ НА ІА НАНУ ф. «Адміністративні матеріали» Протоколи засідань ученого совета за 1959 год; протокол №5, арк. 10

⁴ Шовкопляс І. Г. 1969.

історії археології радянського періоду. У цих роботах Л. М. Славіна згадують як одного з директорів ІА АН УРСР та як провідного фахівця з античної археології в УРСР.

Серед публікації, присвячених діяльності Л. М. Славіна необхідно виділити прижиттєві публікації^{5 6 7} у радянських виданнях 1940 – 1971 рр. у СРСР, в яких висвітлено різні біографічні відомості про Л. М. Славіна. Здебільшого ці роботи були опубліковані у енциклопедичних виданнях. Роботи, об'єднані в цю групу є яскравим прикладом традиційного заідеологізованого комуністичного дискурсу. Однак, все ж таки ці статті були свідченням значимості дослідника для радянської науки.

Визначені групи робіт об'єднані тим, що містять у собі узагальнюючу біографічну та бібліографічну інформацію про діяльність науковця. Не зважаючи на те, чи видані ці роботи за радянської доби, чи за часів незалежності, інформація в цих статтях повторюється від видання до видання⁸. Однак, подібна ситуація дещо змінилася в останні роки, враховуючи, що в науковий обіг було введено цілий ряд нових джерел.

У окрему підгрупу праць слід виділити синтетичні роботи науковців – представників української діаспори, присвячені історії археології та історії Всеукраїнської академії наук. Загальною рисою цих досліджень стало узагальнення фактологічного матеріалу. Проте зазначені роботи слід трактувати, швидше, як спогади авторів, ніж наукові дослідження, засновані на архівних матеріалах. Відома робота Н. Д. Полонської-Василенко з історії ВУАН (видана в Україні лише 1993 року⁹), а також у більш ранні статті у «Записках НТШ») характеризує стан історичної

⁵ Славін Лазар Мойсейович. 1963, 233-234.

⁶ Славін Лазар Мойсейович. 1967, 628 -629.

⁷ Славін Лазар Мойсейович. 1971, 112.

⁸ Крім того, необхідно зазначити, що подібна ремарка стосується конкретно статей присвячених Л. М. Славіним. Це можна пояснити тим, що питання розвитку археологічної науки у другій половині ХХ століття тільки почало розроблятися.

⁹ Полонська – Василенко Н. Д. 1993.

науки в Радянській Україні¹⁰. Важливо зазначити роботу П. П. Курінного¹¹, який працював з Л. М. Славіним, після його переведення з Ленінграду до Києва, і розглядав його діяльність на чолі Інституту археології АН УРСР. Необхідно підкреслити, що роботу над цією публікацією Петро Петрович почав ще у Києві, про це свідчать чернетки, що зберігаються в НА ІА НАНУ. Однак сама публікацію була здійснена вже в еміграції, де науковець не мав доступу до необхідних архівних матеріалів. Крім того сам дослідник наголошував на власній суб'єктивності.

У зазначених працях Лазаря Мойсейовича називають одним з «партійних директорів» вищезазначеного Інституту. Проте Н. Д. Полонська-Василенко відзначила складнощі, з якими зіткнувся дослідник та важливість його роботи по відновленню установи після хвилі репресій українських археологів в кінці 1930-х рр. Історію археологічної науки в СРСР також досліджував М. Міллер^{12 13} та Я. І. Пастернак¹⁴. Стаття М. О. Міллера¹⁵ стала однією з перших спроб повернення імен археологів та краєзнавців, що стали жертвами радянських репресій. Однак і радянські археологи намагалися в цей період проводити заходи щодо повернення забутих імен. Одним з перших цим почав займатися І. Г. Шовкопляс ще у 1950-х рр. Я. І. Пастернак, у своїй роботі з історії археології розглянув археологічну науку з точки зору львівського наукового центру. Однак, Л. М. Славін у 1940-1941 рр. активно налагоджував об'єднання з Львівською філією ІА АН УРСР, про що Я. І. Пастернак згадував у своїх роботах.

Окремою підгрупою праць є публікації видані за доби незалежності України (1991 – 2017 рр.). Протягом даного періоду в історичній науці впроваджуються нові методи та підходи до аналізу історичних явищ і процесів. І питання розвитку історичної науки в СРСР викликає підвищений інтерес у дослідженнях вчених. Пожвавлення інтересу пояснюється й що з'явився доступ до раніше нових, раніше

¹⁰ Полонська-Василенко Н. Д. 1962, 7-111.

¹¹ Курінний П. П. 1994.

¹² Міллер М. А. 1954.

¹³ Міллер М. О. 1962, 112-126.

¹⁴ Пастернак Я. І. 1961.

¹⁵ Міллер М. О. 1962, 112-126.

невідомих джерел. У цій групі праць окремо слід виділити роботи, де розглядається діяльність Л. М. Славін у академічних інституціях (Інститут історії¹⁶ ¹⁷, Інститут археології¹⁸) у період роботи Л. М. Славіна. Але, на відміну від аналогічних за тематикою праць радянського періоду, у сучасній українській історіографії радянська історична наука розглядається у контексті суспільно-політичних процесів, що відбувалися в країні і критикується заїдеологізованість наукових досліджень цього періоду.

Окремо слід згадати про галузеві біографічні довідники:

– одним з перших таких робіт стала вже згадана праця І. Г. Шовкопляса «Розвиток радянської археології на Україні»¹⁹, що подає перелік друкованих праць Л. М. Славіна;

– 1994 року видано біографічний довідник Г. Г. Мезенцевої²⁰, у якому зазначена інформація про основні аспекти діяльності науковця та його основні праці;

– з 2003 по 2010 рр. Інститутом історії України видавалася серія бібліографічних довідників, присвячених українським історикам²¹;

– 2015 року видано узагальнюючу роботу «Інститут археології Національної академії наук України. 1918 – 2014»²², де зібрано більш детальну інформацію про дослідника в порівнянні з подібними виданнями. До того ж ця публікація висвітлює біографії і колег Л. М. Славіна.

Безумовно, важливі праці, у яких є аналіз професійної діяльності Л. М. Славіна, стали роботи, присвячені вивченню історії археологічної науки в СРСР та на території УРСР зокрема. Слід наголосити, що серед зазначених робіт значну частину складають роботи, що присвячено загальній історії історичної та

¹⁶ Інститут історії України Національної академії наук України. 2011.

¹⁷ Смолій В. А. 2016, 4–36.

¹⁸ Інститут археології Національної академії наук України. 1918–2014, 2015.

¹⁹ Шовкопляс І. Г. 1969.

²⁰ Мезенцева Г. Г. 1997.

²¹ Українські історики ХХ ст. Бібліографічний довідник. 2003-2010.

²² Інститут археології Національної академії наук України. 1918–2014. 2015.

археологічної науки у період існування СРСР. Аналізуючи наукову діяльність Л. М. Славіна з точки зору розвитку археології дає змогу прослідкувати еволюцію поглядів вченого та причинно-наслідкові зв'язки цих змін.

Окремо слід розглянути роботи з історії археологічної науки польських інтелектуалів. Увага польських дослідників (А. Абрамович²³, Я. Драус²⁴, П. Барфорд²⁵) зосереджена, зокрема, і на вивченні Львова як потужного центру польської науки (до 1939 року). У контексті даного дослідження це має важливе значення для того, щоб зрозуміти рівень розвитку львівської археології на 1939 – 1940 рік, коли західноукраїнські археологи почали підпорядковуватися ІА АН УРСР, очолюваному Л. М. Славіним.

Для розуміння радянської археології в загальносвітовому розвитку археологічної науки необхідно згадати дослідження Брюса Тріггера²⁶ та колективну монографію під редакцією Яцека Леха²⁷. У цих роботах радянська археологія розглядається комплексно, як єдине ціле без поділу на регіональні центри, де основу методики та теорії складала засади марксизму. Зазначена тема розглядається ще у ряді публікацій науковців різних країн^{28 29}. Хоча ці публікації покликані узагальнити розвиток радянської археологічної науки, і, звичайно, що в них не розглядається окремо діяльність Л. М. Славіна, але саме такі синтетичні роботи дозволяють прослідкувати основні процеси в науці.

Значна кількість досліджень присвячена *функціонуванню Державної академії історії матеріальної культури* у період роботи в установі Л. М. Славіна. Важливою працею, присвяченою цій тематиці є робота В. Ф. Генінга «Очерки по истории советской архелогии»³⁰, де розглянуто функціонування ДАІМК в різні періоди

²³ Abramowicz A. 1991.

²⁴ Draus J. 2007.

²⁵ Барфорд П. 2004, 182 -202.

²⁶ Trigger B. G. 1989.

²⁷ Archaeology in the 20th century. Ideas - people – research. 1997-1998.

²⁸ Буровский А. М. 2004, 167- 181.

²⁹ Lech J. 1997-1998, 25—222.

³⁰ Генинг В. Ф. 1982.

існування. Проте, дана монографія заснована на марксистському підході й розглядає історію радянської археології дещо однобічно.

Дослідження ролі *Л. М. Славіна під час його роботи на керівних посадах в ІА АН УРСР* висвітленою у радянській, сучасній українській та сучасній російській історіографії. Першими роботами, у яких була піднята дана тема, стали праці, які були опубліковані в СРСР (1954 – 1991 рр.). Роботи були присвячені ювілеям Академії наук УРСР та її підрозділам (Інституту історії, Інституту археології). Для всіх них спільною характерною рисою є описовий характер викладення фактів та чітке підпорядкування марксистсько-ленінському вченню, пропагандистське спрямування. Подібні ж процеси відбувалися і в інших центрах СРСР, зокрема, у своїх працях про це згадує Л. С. Клейн³¹. Окрему групу досліджень становлять публікації з вивчення науково-організаційної діяльності Л. М. Славіна на керівних посадах в АН УРСР. Про роботу Славіна в якості директора Інституту археології Академії наук УРСР ідеться у статтях в наукових збірниках, присвячених вшануванню його пам'яті³². Складність вивчення цього періоду діяльності науковця пов'язана з тим, що практично всі документи Інституту археології АН УРСР з 1938 року були знищені під час евакуації установи в червні – липні 1941 року.

Діяльність археолога в Уфі, реєвакуації до Києва та у перші повоєнні роки розглядається у дослідженнях присвячених вивченню історії інституту історії України АН УРСР. Зокрема, у вступній статті до збірника документів «У лещатах тоталітаризму»^{33 34}, у колективній монографії «Історик і влада»³⁵, роботі О. І. Яся «На чолі республіканської науки...»³⁶. Слід відзначити, що у цих працях увага до постаті Лазаря Славіна сфокусована на його участі у процесі, пов'язаному з

³¹ Клейн Л. С. 1993.

³² Корпусова В. М. 2007.

³³ У лещатах тоталітаризму: Перше двадцятиріччя Інституту історії України НАН України (1936-1956 рр.): Ч. 1., 1996.

³⁴ У лещатах тоталітаризму: Перше двадцятиріччя Інституту історії України НАН України (1936-1956 рр.): Ч. 2., 1996.

³⁵ Історик і влада. 2016.

³⁶ Ясь О. В. 2016.

боротьбою зі школою М. С. Грушевського у повоєнні роки. Однак, автори не загострювали увагу саме на археологічній складовій, адже, у першу чергу, ці дослідження присвячені вивченню історії історичної науки.

Ще одною важливою історіографічною групою є праці, пов'язані з вивченням діяльності Львівської філії (відділення) Інституту археології. Сучасні українські вчені, вивчаючи історію археологічної науки у Львові (Н. М. Білас³⁷, А. Ю. Баукова³⁸, С. К. Козловський³⁹, О. С. Ситник⁴⁰), у своїх працях прослідковують генезу львівської археологічної школи, виокремлюючи її від загально польської та загальнорадянської (до того імперської), яка, фактично, є поєднанням даних наукових традицій. Слід зауважити, що питання взаємодії західних учених з радянською археологічною наукою в радянський час не стало предметом окремого наукового пошуку. Але з'явився ряд публікацій, присвячених вивченню спільних радянсько-польських археологічних експедицій, зокрема, в Ольвії. О. Свєшнікова на разі працює над дослідженням історії спільних радянсько-польських експедицій у межах вивчення слов'янських старожитностей, історії закордонних експедицій польських науковців до Єгипту. Остання праця не має безпосереднього відношення до діяльності Л. М. Славіна, проте, А. Лукашевич⁴¹ зазначає про внутрішню політику в Республіці Польща 1950-х рр. Саме дії представників влади призвели до того, що науковці, серед яких К. Михаловський та К. Маєвський, не мали можливості виїжджати до Єгипту.

Окремо слід згадати видання Інституту історії України НАНУ та Національної спілки краєзнавців «Репресоване краєзнавство»⁴² та «Реабілітовані історією»⁴³, де зібрано біографічні нариси про представників археологічної науки, котрі стали жертвами сталінських репресій. Названі публікації важливі для розуміння того, в

³⁷ Білас Н. М. 2012, 38-44.

³⁸ Баукова А. Ю. 2015, 313 – 322.

³⁹ Козловський С. К. 2012, 116-122.

⁴⁰ Ситник О. С. 2012.

⁴¹ Лукашевич А. 2013.

⁴² Репресоване краєзнавство (20-30 роки), 1991.

⁴³ Реабілітовані історією. Офіційний сайт: <http://www.reabit.org.ua/>

якому стані перебувала українська археологія наприкінці 1930-х рр., і у якій ситуації опинився Л. М. Славін після переїзду до УРСР. Також цієї теми у своїх дослідження торкалися дослідники і в подальшому (С. І. Білокінь⁴⁴, Р. В. Маньковська⁴⁵).

Дане питання знайшло своє часткове висвітлення і в низці сучасних публікацій з української історіографії (О. В. Ясь^{46 47}, І. І. Колесник⁴⁸, О. В. Юркової^{49 50}). Автори даних робіт аналізують негативні наслідки впровадження марксистсько-ленінської ідеології, як єдиної можливої, в історичну науку.

Дослідження *освіти Л. М. Славіна* становлять роботи про розвиток історичної, в тому числі й археологічної, вищої освіти у довоєнні роки. Ця група праць цікава в контексті дисертації у двох аспектах: історія вивчення археології у ЛДУ. Ще у 1930-х рр. у науковій літературі з'явився ряд публікацій із запровадження марксистського підходу у вивченні історії^{51 52}. Аналіз даного процесу став одним з об'єктів ряду досліджень^{53 54}, що стало узагальненням курсу підготовки майбутніх вчених, котрі займаються вивченням минулого. До іншої групи слід віднести праці сучасних російських науковців, котрі вивчають історію археологічної науки. У ряді публікацій розглядаються умови навчання в Ленінградському державному університеті у 1920-х рр.^{55 56}.

Дослідженню російської та радянської археології присвячені роботи Г. С. Лебедєва^{57 58}, О. О. Формозова^{59 60 61} та Л. С. Клейна^{62 63}. Роботи названих

⁴⁴ Білокінь С. І. 2016.

⁴⁵ Маньковська Р. В. 2011, 198-214.

⁴⁶ Ясь. О. В. 2014.

⁴⁷ Ясь. О. В. 2016, 205–235.

⁴⁸ Колесник І. І. 2013.

⁴⁹ Юркова О. В. 2015, 111–118.

⁵⁰ Юркова О. В. 2015, 89–108.

⁵¹ Панкратова А. М. 1940, 14-24.

⁵² Комиссия по преподаванию истории. 1934, 135-136.

⁵³ Алексеева Г. Д. 1977.

⁵⁴ Гришаев О. В. 2014, 144-151.

⁵⁵ Аврус А. И. 2001..

⁵⁶ Платонова Н. И. 2010.

⁵⁷ Лебедев Г. С. 1992.

авторів містять надзвичайно важливий фактологічний матеріал, але оціночні судження науковців викликають певні питання з приводу їх об'єктивності.

Протягом останніх років вийшло кілька фундаментальних публікацій російських дослідників, об'єктом яких став ленінградський археологічний центр за часів роботи там Л. М. Славіна. Н. І. Платонова⁶⁴ розглядає у своїй праці загальну історію археологічної науки в Російській імперії та Радянському Союзі, та значну увагу вона приділяє саме розвиткові археології у Санкт-Петербурзі (Ленінграді). Також її монографія присвячена безпосередньо історії петербурзької інституційної археології^{65 66} протягом другої половини ХІХ – першої третини ХХ ст.

Вищезазначені дослідження надають доступ до раніше неопублікованих джерел, а також презентують ленінградську археологію в контексті загального розвитку науки в Російській імперії та СРСР. Безумовно, що наявний масив з історії археології є значно ширшим, однак автор зосередив свою увагу на публікаціях найбільш дотичних до зазначеної проблематики, тобто, вивчення різних аспектів професійної діяльності Л. М. Славіна.

Праці, присвячені вивченню *Вітебська та єврейської громади*, яка проживала в ньому за часів дитинства Л. М. Славіна, слід виділити в окрему групу. У книзі А. Зельцера⁶⁷ та у дослідженнях Е. Школьнікової⁶⁸ розглянуто повсякдення, характерне для населення Вітебська в часи дитинства Л. М. Славіна і дає змогу зрозуміти у якому середовищі зростав майбутній науковець. Зазначені автори розглядають феномен єврейських громад та процеси, які відбувалися з єврейством у роки, коли Л. М. Славін мешкав у Вітебську.

⁵⁸ Лебедев Г. С. 1995, 56–58.

⁵⁹ Формозов А. А. 1986.

⁶⁰ Формозов А. А. 2004.

⁶¹ Формозов А. А. 1961.

⁶² Клейн Л. С. 2005.

⁶³ Клейн Л. С. 2014.

⁶⁴ Платонова Н. И. 2010.

⁶⁵ Академическая археология на берегах Невы (от РАИМК до ИИМК РАН, 1919–2014 гг.). 2013.

⁶⁶ Платонова Н. И. 2004, 43 – 71.

⁶⁷ Зельцер А. 2006.

⁶⁸ Школьнікова Э.

Науково-педагогічна діяльність вченого-археолога у Київському державному університеті імені Т. Г. Шевченка розглянута в широкому колі праць:

– першою групою таких праць є дослідження, присвячені вивченню історії Університету⁶⁹ загалом та факультетів та кафедр зокрема. Здебільшого, це праці, приурочені до ювілейних дат (125-річчя Університету⁷⁰, 150-річчя Університету⁷¹, 160-річчя Університету⁷², 170-річчя Історичного факультету⁷³);

– статті, присвячені аналізу педагогічної спадщини Лазаря Мойсейовича⁷⁴⁷⁵;

– публікації, присвячені вивченню становлення системи підготовки спеціалістів з археології та музеєзнавства в Радянському Союзі⁷⁶;

– роботи, присвячені стажуванню спеціалістів-археологів з інших країн⁷⁷⁷⁸. Великою групою історіографічних джерел є праці, присвячені як вивченню античних пам'яток Північного Причорномор'я, так і їх дослідникам^{79 80 81}.

У сучасній історіографії представлено цілий ряд праць, присвячених різним аспектам вивчення музейної справи, зокрема музейній археології. Це ряд загальних праць з охорони культурної та археологічної спадщини^{82 83}. Студії, присвячені історії різних інституцій (музеїв, експедицій тощо) та вивчення доробку археологів^{84 85 86 87}.

⁶⁹ Історія Київського університету. 1959.

⁷⁰ Жмудський О. З. Київський університет за 125 років (1834-1959), 1959.

⁷¹ Киевский университет. 1834–1984. 1984.

⁷² Київський університет імені Тараса Шевченка (сторінки історії і сьогодення). 1994.

⁷³ Самойленко Л. Г. 2004, 145-147.

⁷⁴ Самойленко Л. Г. 2007, 40 – 50.

⁷⁵ Малеев Ю. Н. 1996, 42 – 46.

⁷⁶ Піоро І. С. 1996, 46 – 49.

⁷⁷ Гурба Я. С. 2007, 51 – 52.

⁷⁸ Пресс Л. 1996, 65 – 69.

⁷⁹ Каряка О. В. 2015, 295-306.

⁸⁰ Каряка О. В. 2015, 190-199.

⁸¹ Яненко А. С. 2012, 96-98.

⁸² Акуленко В. І. 1991.

⁸³ Кепін Д. В. 2015.

⁸⁴ Яненко А. С. 2016.

⁸⁵ Яненко А. С. 2012, 96-98.

⁸⁶ Яненко А. С. 2013, 295-300.

Проаналізувавши сучасний стан вивченості наукової і педагогічної діяльності археолога можна відзначити, що існує цілий ряд публікацій присвячених різним аспектам наукової біографії Л. М. Славіна, проте цілісне дослідження відсутнє.

1.2. Джерельна база

Детальний і всебічний аналіз різноманітних аспектів наукової та науково-педагогічної діяльності Л. М. Славіна спонукав до пошуку та опрацювання відповідної джерельної бази дослідження. У ході роботи було залучене широке коло джерел, передусім документи і матеріали центральних і місцевих архівів. Дисертація ґрунтується на джерелах, що зберігаються у шести архівах (п'ять – на території України та один – на території Російської Федерації). Крім того, для висвітлення маловідомих аспектів з життя вченого були використані архівні матеріали з приватних архівів І. Ходек та С. Буйських. Важливу роль для дисертації відіграли зустрічі та інтерв'ю з учнями та колегами Лазаря Мойсейовича: В. В. Крапівіною, Ю. І. Козуб, В. М. Корпусовою, С. Б. Буйських, Я. С. Гурбою, Л. Г. Самойленко. Слід підкреслити, що власна точка зору інтерв'ююваних осіб на окремі події та спогади про в дослідника допомогла зіставити дані біографії Л. М. Славіна з архівних джерел (яка простежується за іншими типами використаних автором джерел) з особистим досвідом кожного з опитаних. Не зважаючи на те, що усна історія є специфічним історичним джерелом⁸⁸, але саме оцінки учнів Л. М. Славіна дають змогу показати значимість науково-педагогічної та наукової діяльності науковця для сучасних археологів. Крім того, саме емоційна насиченість спогадів, та любов і теплота з якою згадують Лазаря Мойсейовича ті, хто знали його особисто, дають змогу прослідкувати, як його особисті якості впливали на результати його наукової праці.

Джерельну базу дослідження складають різноманітні за походженням, функціональною спрямованістю, що висвітлюють різні аспекти теми: біографічна

⁸⁷ Костенко А. В. 2016, 12-16.

⁸⁸ Томсон А. 2008, 8.

інформація про науковця; принципи, форми і методи роботи, якими він керувався, як науковець, організатор науки, педагог. Проаналізований комплекс матеріалів, що відкладався протягом багатьох років його професійної діяльності дав змогу встановити зв'язки між суспільно-політичними процесами у науці та долею конкретної людини, відзначити значну роль особистості Л. М. Славіна у розвитку української радянської археології.

Документи, що стосуються різних аспектів діяльності Л. М. Славіна зберігаються у наступних установах: Науковому архіві Інституту історії матеріальної культури у місті Санкт-Петербург, РФ⁸⁹; Центральному державному архіві громадських об'єднань України; Державному архіві міста Києва; Архіві Київського національного університету імені Т. Г. Шевченка; Архіві Президії НАН України⁹⁰; Науковому архіві Інституту археології НАН України⁹¹. Так як у різних документи, що зберігаються в цих установах висвітлюють окремі аспекти діяльності Л. М. Славіна, тому автором у основу їх класифікації закладено саме місце зберігання. Адже це безпосередньо пов'язано з висвітленням різних сфер діяльності археолога.

Джерельну базу дослідження розподілено на такі групи:

- *джерела державних органів*: накази, постанови, розпорядження, інструкції. Завдяки їх опрацюванню стає зрозумілим контекст діяльності та реалії функціонування науки у радянській Україні та яким чином регламентувалася робота науковців цього періоду, в тому числі і Л. М. Славіна.

- *документи про наукову та науково-організаційну діяльність науковця*: ця група репрезентована різними планами, звітами, наказами, розпорядженнями від Президії АН УРСР, адміністрації ІА АН УРСР та КДУ імені Т. Г. Шевченка.

⁸⁹ Автор висловлює щире подяку Л. Г. Самойленко за надання можливості ознайомитися та працювати з копіями справ, що зберігаються в цьому архіві

⁹⁰ Автор висловлює щире подяку О. В. Прино за консультацію і можливість попрацювати з фондами цього архіву.

⁹¹ Автор висловлює щире подяку Г. О. Станіцинній та О. В. Каряку за допомогу в опрацюванні фондів, що зберігаються в Науковому архіві ІА НАНУ.

У Науковому архіві ІА НАН України зберігаються матеріали функціонування Ольвійської експедиції з кінця 1920-х рр. до сьогоднішніх днів (фонд ВУАК/О, фонд ПМК, фонд експедицій). Також у документах, що зберігаються у справах цього фонду, міститься інформація про результати археологічних досліджень різних ділянок Ольвії та ольвійської хори, якими керував Л. М. Славін.

Важливим для комплексного вивчення діяльності Лазаря Мойсейовича є фонд, де зберігаються матеріали з адміністративної діяльності ІА АН УРСР (фонд «Діловодство»). У даному фонді наявна інформація, що відкриває можливості для аналізу діяльності археолога як організатора науки (в якості директора та заступника директора ІА АН УРСР, директора Ольвійського заповідника, завідувача скіфо-античним та античним відділами). Залучені до дослідження документи містять інформацію про наукову, науково-організаційну та популяризаторську діяльність інституції, а також про зв'язки з іншими установами АН УРСР, музеями, ВНЗ та інше.

В Центральному державному архіві громадських об'єднань України зберігається фонд Центрального комітету Компартії України (фонд 1), де у матеріалах відділу пропаганди та агітації знаходяться документи, що характеризують політику компартії у сфері ідеологізації історичної науки та процес боротьби з історичною концепцією школи М. С. Грушевського, а також організаційні документи з роботи Академії наук УРСР. Діяльність Л. М. Славіна як вченого секретаря Відділення суспільних наук АН УРСР, директора та заступника директора ІА АН УРСР зафіксовано у документах, якими Президія АН УРСР звітувалася перед партійними кураторами.

Крім того, великий масив документів з історії включення львівської науки в рамки загальної радянської зберігається у згаданому фонді ЦК КПУ (ф.1). У справах цього фонду є матеріали по діяльності львівських музеїв, бібліотек та університету в 1939-1940-х років.

У фонді Р-1246 ДАК зберігаються документи про господарську, адміністративну, кадрову діяльність університету. Особливе зацікавлення

становлять описи 13 (Історичний факультет) та опис 14 (Історико-філософський факультет). Використання цих описів зумовлено тим, що з часу свого створення кафедра археології (згодом – археології та музеєзнавства) входила до складу Історичного факультету, проте, 1955 року Історичний факультет було об'єднано з Філософським, і до 1968 року кафедра археології та музеєзнавства входила до складу Історико-філософського факультету. У вищезгаданих описах зібрано накази ректора та декана по факультету, звіти, протоколи засідань кафедри, навчальні та робочі програми. Крім того, цікавими є стенограми лекцій викладачів, а також стенограми пленумів кафедр та нарад завідувачів кафедрами. Інформація, подана у цих документах відображає розвиток кафедри археології з перших років її існування, зв'язки кафедри з іншими установами. Зазначені документи дають можливість комплексно проаналізувати роль Лазаря Мойсейовича як фундатора та викладача кафедри археології та музеєзнавства КДУ імені Т. Г. Шевченка.

Особливу цікавість становить архів археологічної секції УТОПК, який також знаходиться в персональному фонді Л. М. Славіна НА ІА НАНУ (спр. 154). Ці матеріали дають змогу дослідити початковий етап існування Товариства та роль Л. М. Славіна у ньому.

- Важливою категорією матеріалів є *епістолярії*, які вчений-археолог отримував від своїх колег, учнів та знайомих. Ця категорія джерел дає змогу вивчити не лише діяльність науковця, але і його суб'єктивні погляди на наукову та організаційну роботу. Відповідно до тогочасних реалій, у листах не має жодної згадки про оцінки політичної ситуації або гострої критики режиму. У листах до Лазаря Мойсейовича неодноразово зверталися по допомогу і він завжди намагався докласти всіх зусиль у вирішенні складних ситуацій своїх колег, учнів та друзів. Розглядаючи епістолярну спадщину науковця необхідно згадати, що певна кількість листів до нього та його листів-відповідей, зберігаються у фонді М. Я. Рудинського (фонд 30 НА ІА НАНУ), котрий 1944 року був запрошений Л. М. Славіним з Вологди до Києва на посаду Вченого секретаря ІА АН УРСР. У зазначених листах

збереглися свідчення про стан ІА АН УРСР у післявоєнні роки та складнощі з якими стикнувся керівник ІА АН УРСР та його співробітники при поверненні з евакуації.

- *Особові справи Л. М. Славина*: з ДАІМК (з 1929-1938), КДУ імені Т. Г. Шевченка (1944-1970) та ІА АН УРСР (1944-1971) (Архів відділу кадрів), Архіву Президії НАН України (1937-1969). У цих особових справах міститься цілий ряд характеристик науковця від його колег, списки друкованих праць, загальні кадрові відомості. Важливими джерелами стали розміщені там автобіографії, написані Лазарем Мойсейовичем в різні роки. Однак саме автобіографії, написані дослідником власноруч, слід віднести до наступної групи.

До джерел *особового походження* відноситься ще дві категорії:

- *Спогади учнів та колег Л. М. Славина*, на основі яких вийшла збірка матеріалів конференції до 90-річчя науковця та два номери журналу «Археологія». Пам'ять та пошана учнями свого Вчителя дає змогу не тільки отримати важливий фактологічний матеріал, а й яскраво ілюструє наскільки важливим був Лазар Мойсейович для його оточення і на скільки значний спадок він залишив по собі.

- Важливе місце у корпусі джерел займають спогади та листи співробітників Львівських археологічних інституцій (Я. Пастернак, К. Міхаловськи) та їх учнів і колег (Л. Прес, Я. Гурба), котрі були знайомі з ученим.

- Окрему групу складають *іконографічні джерела*: фотографії з Л. М. Славиним у різні моменти його життя. Крім того у Персональному фонді Л. М. Славина зберігся величезний масив фотографій, зроблений дослідником або за його дорученням, де зображені різноманітні археологічні об'єкти, в першу чергу під час робіт в Ольвії. Також у звітах про роботу експедицій, очолюваних Л. М. Славиним, збереглися його креслення та малюнки (зроблені ним власноруч).

Таким чином, основою джерельної бази стали архівні документи, що були створені в результаті наукової, науково-організаційної та науково-педагогічної діяльності Л. М. Славина. На їх основі була здійснена спроба висвітлення основних аспектів вищезазначених видів діяльності науковця. Зазначений комплекс матеріалів

дав змогу збагнути специфіку суспільно-політичного тла, на якому розгорталася діяльність дослідника, а усні та опубліковані спогади його колег й учнів дали можливість уточнити роль особистості науковця у процесах та явищах, що відбувалися в процесі розвитку археологічної науки в радянській Україні у другій половині ХХ століття. Доступна джерельна база дала можливість досягти мети та завдань, поставлених у дисертаційному дослідженні.

1.3. Теоретико-методологічні засади

За визначенням С. Зенкіна: «Сучасна гуманітарна теорія – це міждисциплінарна рефлексія, так що нелегко навіть сказати, «теорією чого» вона є»⁹². Тому автор наголошує, що старі теорії до кінця не забуваються, а проявляються через пошуки в теоретичних (історіографічних) дослідженнях, через впровадження нових знань та джерел, новий змістовий потенціал. В окрему групу теоретичних робіт у гуманітаристиці можна виділити роботи біографічного характеру. Важливим підходом, використаним у дисертації є генераційний, оскільки кожна генерація науковців формується під впливом певних спільних особливостей (ідей, теорій, особистостей, політичних та ідеологічних умов, тощо). Розглядати особистість науковця окремо від покоління, до якого він належав, неприпустимо. Варто відзначити, що особистість Л. М. Славіна стала об'єднувальною для генерацій дослідників Ольвійського полісу.

Під час роботи над написанням дисертації були застосовані такі методи:

- історично-порівняльний – застосовано для виявлення специфіки розвитку археологічної науки та системи підготовки кадрів у тих осередках, з якими була пов'язана діяльність Л.М. Славіна (ДАІМК та ЛДУ у Ленінграді та Інститут археології АН УРСР та КДУ імені Т. Г. Шевченка у Києві);
- метод історіографічного аналізу і синтезу джерел дозволив провести змістовий і хронологічний зріз історіографії;

⁹² Зенкин С. 2012, 5.

– проблемно-хронологічний дав змогу встановити взаємозв'язок між радянською ідеологією та розвитком археології і те, як цей вплив проявлявся на різних етапах наукової кар'єри науковця;

– методи критичного аналізу та синтезу джерел були використані для комплексного введення до наукового обігу важливих архівних та неопублікованих документів, джерел усної історії, здійснення їх джерельного аналізу;

– усно-історичний метод – для з'ясування маловідомих аспектів біографії науковця, шляхом опитування його учнів та колег;

– методи класифікації та періодизації використовувалися для визначення основних періодів професійної діяльності науковця.

В. І. Попик⁹³ зазначає, що наразі не існує одного визначення для поняття «біографія». Цей термін є похідним від англійського «biography», що в російсько- і україномовній літературі дає значно більшу кількість варіантів для відображення різних аспектів, що закладено в зазначене поняття. Але це явище, на думку науковця, є цілком закономірною ознакою розвитку напрямку наукових досліджень. Він пропонує таке визначення «біографії», від якого і відштовхувався автор – *як індивідуального шляху особистості, нарративну форму його відображення, літературний жанр біографічної творчості, напрям дослідницької роботи науковців і його осмислення, вивчення в історичній науці, теорію й методу, спрямування видавничої та інформаційної діяльності, а також розділ систематизації друків біографічного змісту в бібліотечній і книготорговельній практиці*⁹⁴. Таке визначення охоплює широке коло різних аспектів, тому автор зосередив свою увагу на з них.

Основну роль у цій роботі відігравав антропологічний підхід до вивчення різних аспектів діяльності вченого, а саме – дослідження суспільно-політичних явищ через призму особистості науковця. Важливо відзначити, що традиційно у радянській історіографії провідну роль відіграло аналіз особистості через

⁹³ Попик В. І. 2015, 122-123.

⁹⁴ Попик В. І. 2015, 124.

суспільно-політичну площину, коли біографія виконувала функцію джерела первинної соціологічної інформації та будувалася за лінійно-хронологічним принципом⁹⁵. Жодним чином це не означає, що особистість має передувати соціальному контексту або навпаки. Сучасна наука у «розумінні соціального контексту інтелектуальної діяльності як культурно-історичної ситуації, що задає не тільки умови, але виклики і проблеми, які вимагають власного вирішення»⁹⁶, досліджує людину як творця, а не просто як пасивного учасника тих чи інших явищ та подій, враховуючи особливості особистості, інтелектуальні здібності, людські якості, а також взаємодії з іншими людьми.

Наукова біографістика відіграє важливу роль в історії наук, яка в свою чергу входить до загальної наукової теорії. С. Ляшко наводить такі визначення «наукової біографії»: біографія людини науки, науковця; сукупність способів і методів власне наукової організації знань про персону у цілісну систему, якою є біографія особи незалежно від сфери заняття⁹⁷.

Дослідниця наголошує, що поняття може трактуватися двозначно, проте у конкретному випадку обидва будуть коректними. Варто підтримати точку зору С. Ляшко та В. Попика в тому, що «біографія», все ж, є концептом, тобто – вершиною ієрархії понять в біографістиці. З огляду на це, дане дослідження несе в собі риси інтелектуальної біографії, персональної історії, наукової біографії, просопографічної (колективної) біографії.

Слід більш детально зупинитися на останньому типі біографії. І. Старовойтенко зазначає, що даний підхід до вивчення особистості дозволяє: вивчити особистісну сутність, яка часто пояснює причини і наслідки у біографічних фактах»⁹⁸, тобто, розглядаючи особистість у колективі можна знайти пояснення тих чи інших явищ або подій в житті конкретної людини. Цей же підхід надзвичайно важливий через те, що дане дослідження несе в собі міждисциплінарний характер.

⁹⁵ Попик В. І. 2015, 125.

⁹⁶ Историческая наука сегодня. 2011,7.

⁹⁷ Ляшко С. М. 2013, 26.

⁹⁸ Старовойтенко І. В. 2006, 5-6.

Тому необхідно пояснити, що автором розуміється під терміном «історія археології»: історія ідей та теорій у вивченні найдавнішого минулого, а також особистостей дослідників, що запроваджували (спродукували) ці ідеї і теорії. Виходячи з запропонованого визначення об'єктом археології виступають дві рівнозначні за своїм значенням теми:

1) Історія створення, запровадження та взаємодій ідей, теорій та методик у археологічних дослідженнях (у тому числі – закономірностей розвитку та зв'язків ідей між собою).

2) Особистості дослідників.

Варто зазначити, що глобально серед науковців слід виділити дві основні групи: *креатори*, тобто безпосередньо творці ідей, теорій або методик та *інтерпретатори*⁹⁹, тобто дослідники, що запроваджували на практиці вищезазначені теоретичні розробки. В археологічній науці не зовсім коректно використовувати принцип розподілу науковців на теоретиків та практиків, адже у своїх наукових пошуках археолог часто поєднує кабінетну та польову роботу не залежно від того до якої саме групи (креаторів чи інтерпретаторів) він належить. Звісно, що цей поділ є умовним.

Проводячи аналіз публікацій з історії археології С. В. Палієнко виділив такі основні проблеми, якими займається сучасна історія археології: персоналії, інституціональна історія, історія вивчення, теорія та методи в археології¹⁰⁰.

Згідно з даними автора цієї роботи переважна більшість публікацій носить біографічний характер. Не зважаючи на те, що дослідження було проведене С. В. Палієнко 2012 року, тенденція в тематиці робіт з історії археології зберігається.

Вчений вважає за необхідне переведення фокусу досліджень в історії археології з біографічних студій на вивчення інституціональної історії другої

⁹⁹ Автор жодним чином не применшує внесок у науку представників жодної з груп.
¹⁰⁰ Палиєнко С. В. 2012, 200.

половини ХХ ст.¹⁰¹ Розвиток даного напрямку безумовно є важливим, проте необхідно для початку напрацювати наратив у вигляді наукових та інтелектуальних біографій науковців для подальшого створення загальної історії інституцій взаємозв'язків між ними. У даному контексті слід відзначити, що радянська археологія, з причин, що вказані нижче, певною мірою була досить «авторитарна»¹⁰² і саме вивчення особистості науковця дає можливість з'ясувати умови виділення певних етапів розвитку у діяльності інституцій.

Розвиток історичної науки дає можливість досліджувати особистість як на рівні макроісторичних (в контексті вивчення діяльності Лазаря Мойсейовича – це розгляд її різних аспектів через призму загальних суспільно-політичних процесів) та мікроісторичних студій (на прикладі вивчення ролі науковця у діяльності Ольвійського історико-археологічного заповідника або кафедри археології та музеєзнавства КНУ імені Тараса Шевченка).

Як і будь-яка професія, в тому числі і археологія, накладає на світогляд людини особливості світосприйняття та розвитку її особистості. Тому здійснюючи біографічне дослідження, неможливо уникнути аналізу тих особливостей, що дає людині її фах. Робота професійного археолога здебільшого складається з двох важливих етапів: польової (ведення археологічних розкопок в експедиціях, розвідки) та кабінетної роботи (аналіз та обробка виявленого матеріалу, його подальший аналіз, написання наукових робіт, участь у конференціях).

Стосовно романтичного ореолу професії археолога, то цьому аспекту значну увагу приділила у своїй монографії Ю. С. Буйських. Будучи сама донькою археологів, та неодноразово відвідуючи археологічні експедиції з дитинства Юлія Сергіївна цілком слушно зауважила, що особливо романтичними експедиціями є південні експедиції, зокрема Ольвійська¹⁰³. Звичайно, закладені ще в дитинстві, тяжіння Л. М. Славіна до мистецтва, підкріплені романтикою Ольвійського степу

¹⁰¹ Палиєнко С. В. 2012, 206.

¹⁰² Таке визначення автор застосовує через те, що в розробках певного напрямку археологічних досліджень відігравали певні персоналії, навколо яких утворювалися наукові школи.

¹⁰³ Буйських Ю. С. 2014, 18.

наклали на науковця певний емоційний відбиток. Варто хоча б раз побувати в Ольвійській експедиції для того, аби зрозуміти в наскільки складних умовах має працювати археолог: висока температура повітря, висока вологість, через сухість землі велика кількість пилу, швидке руйнування схилів та земляних залишків через вітряну та водну ерозію, після сильних дощів земля перетворюється на багноку, з подальшим її застиганням тощо.

О. Свешнікова зазначає, що для багатьох археологів саме «поле», тобто безпосередньо розкопки, і складає сенс професії¹⁰⁴. Не можна не відзначити, що, все ж таки, серед археологів умовно виділяються «польовики» або люди, які добре «відчувають» землю, та кабінетні науковці, яким більше імponує робота з опрацювання матеріалу. Хоча часто буває, що ці дві сторони наукової творчості науковця вдало поєднуються у професійній діяльності. Саме до таких спеціалістів можна віднести і Лазаря Мойсейовича Славіна, котрий протягом свого життя кожного літа (а іноді і восени) працював в експедиції. Проте, науковець досяг успіхів і у своїй кабінетній роботі. Він опублікував низку наукових праць, де не тільки були опубліковані результати розкопок, а й був проведений їх аналіз, виявлені аналогії тощо.

Кабінетна робота археолога також пов'язана з тісною комунікацією з колегами. Оскільки одним з етапів обробки матеріалів з розкопок є інтерпретація та пошук аналогій, науковець змушений звертатися до інших археологів та музейних працівників (часто з інших міст та країн). Крім того, на результати розкопок поширюється інтелектуальне право їх авторів (тих на кого був відкритий лист та ким виконано звіт (часто для великих експедицій у власника відкритого листа є ряд співавторів звіту). Не зважаючи на те, що право на публікацію матеріалів досліджень закріплено в рамках закону (для сучасного українського законодавства це регламентовано ст. 16 Розділу 4 Закону України про археологічну спадщину) за автором розкопок, проте для виконання комплексного аналізу джерел однієї

104

Свешнікова О. 2008, 208–225.

археологічної культури необхідно узагальнення з кількох пам'яток, тому важливість професійної комунікації не викликає жодних сумнівів.

Ще З. Фрейд порівнював роботу археолога з роботою психоаналітика. Науковець зазначав: «Якщо археолог нашттовхується на незруйновані знахідки лише у рідкісних, виняткових випадках, таких як Помпеї або могила Тутанхамона, то археолог душі вважає, що суттєвим, вартим збереження є все те, що «видається цілковито забутим, проте все ще якимось чином і в якомусь місці доступним, лише дещо засипаним, недоступним для індивіда»¹⁰⁵. Наведена цитата вказує на достатньо розповсюджений стереотип: археологи копирсаються в рештках і лише у виключних випадках знаходять щось ціле. Накладається уявлення про археологію ХІХ століття, коли дійсно артефакт був метою розкопок, проте вже на початку ХХ ст. основною метою ведення археологічних розкопок стає пошук комплексу матеріалів для як можна більш детальної реконструкції минулого.

Ю. М. Захарук так описує роботу археолога посиляючись на теоретичні засади В. Ф. Генінга: «Археолог безпосередньо має справу з археологічними джерелами і їх узагальненням у вигляді археологічної культури. Спираючись в якості об'єкту на останні, він логічно реконструює зниклі, вже не існуючі, суспільства, які виступають у археологічному пізнанні не в якості об'єкту, а як остаточна ціль пізнання»¹⁰⁶.

В. М. Даниленко сформував узагальнення про предмет досліджень в радянській археології: «Все що є предметом історичного матеріалізму, також є і предметом археології»^{107 108}. Дискусія з приводу теорії та методу в археології триває і досі^{109 110}. Хоч метою дисертації не є розв'язання цього питання або зазначення

¹⁰⁵ Ассман А. 2012, 172.

¹⁰⁶ Захарук Ю. Н. 1992, 83.

¹⁰⁷ Автор не торкається питання дискусії між В. Ф. Генінгом та Л. С. Клейном з приводу теорії археології. Дана цитата ілюструє догматичну тезу, що була найбільш поширена і загальноновживана в радянській археології.

¹⁰⁸ Даниленко В. Н. 1969, 174.

¹⁰⁹ Гарден Ж.-К. 2004, 87-99.

¹¹⁰ Колпаков Е. М. 2004, 100-104.

різних точок зору, однак дискусія з приводу об'єктів археологічних досліджень відіграє важливу роль для розуміння основних засад науково-дослідної та науково-організаційної діяльності Л. М. Славіна.

Археологія, все ж, є історичною дисципліною, тому методи та методологія науки значно відрізняється від методів історичної науки. У першу чергу, це пов'язано з тим, що аналізуються різні типи джерел. Якщо для історичної науки матеріальні джерела виступають в якості допоміжних, то в археології (навіть в історичній археології¹¹¹) допоміжними є писемні джерела.

Зокрема, Л. С. Клейн зазначає: «Археологія безумовно пов'язана з історією. Проте пов'язана діловими взаєминами – як партнер. В іншому ж одна іншій не тільки не тотожні, але навіть не споріднені. Вони різної методологічної природи»¹¹². Дане твердження викликає деякі сумніви, але метою даного дослідження не є пошук генеалогічних зв'язків між науками. Однак, оминати різницю у методологічних підходах неможливо. Необхідно констатувати, що для пострадянського інтелектуального простору властива така ситуація при якій археологія – це історична наука/дисципліна. Та це зовсім не означає загальносвітове прийняття такого поділу. І для вивчення історії археології в період діяльності Л. М. Славіна необхідно враховувати саме цю особливість.

Ю. С. Буйських вважає, що через певний час людина, котра пов'язала своє життя з археологією, через розвиток у своїй науковій творчості, може пов'язати і ототожнити себе з об'єктом своєї праці, тоді археологія й стає справою життя¹¹³. І саме поєднання того романтичного налаштування, що дає людині побутові реалії експедиції, у поєднанні з польовими методами ведення археологічних досліджень, подальший аналіз отриманих даних дають можливість регулювати баланс і

¹¹¹ Історична археологія (historical archaeology) – термін більш поширений у західній історіографії. Під цим поняттям слід розуміти археологічну дисципліну предметом якої є вивчення давніх людських суспільств, в яких вже була розповсюджена система писемності.

¹¹² Клейн Л. С. 1992, 94-95.

¹¹³ Буйських Ю. С. 2014, 19.

залишатися в першу чергу науковцями, хоча чимало з археологів займаються різними видами творчості¹¹⁴.

Значення вивчення біографій відомих науковців, в тому числі, і археологів має визначне значення для розуміння предмету їх вивчення. Археологи, як і історики, виступають у ролі інтерпретаторів джерел. І будь-яка інтерпретація, якою професійною вона б не була, навіть при виконанні всіх принципів та методик, лишається суб'єктивною і несе в собі погляди та світогляд свого виконавця. У конкретному випадку дослідження наукової та педагогічної діяльності Л. М. Славіна неможливо уникнути аналізу тих процесів, що відбувалися як в науці, так і житті суспільства в роки життя науковця, оскільки його професійний шлях був тісно пов'язаний з тими суспільно-політичними реаліями, у яких йому довелося жити і до яких пристосовуватися.

Висновки до розділу 1

Життя та професійна діяльність Л. М. Славіна вивчалися досі не систематично та у більшості випадків у контексті інших досліджень. Науковці фрагментарно висвітлили діяльність Лазаря Мойсейовича як археолога та педагога. Однак багато аспектів професійної діяльності Л. М. Славіна ще не були предметом наукових пошуків, зокрема науково-організаційна, міжнародна наукова, пам'яткоохоронна, музеєзнавча. Не досліджувалась його діяльність у контексті боротьби з буржуазною українською наукою та з «космополітизмом». Вимагає перегляду і переоцінки оцінка його роботи на керівних посадах у ІА АН УРСР. Всі ці фактори свідчать про необхідність системного та комплексного вивчення, висновки якого б базувались на архівних, усно історичних та опублікованих джерелах.

¹¹⁴ Л. М. Славін мав хист до малювання, однак, залишилися лише його малюнки предметів з експедицій. Він завжди прекрасно ставився до творчості своїх студентів. С. Б. Буйських згадував, що після однієї з практик в Ольвії він переплутав і здав Лазарю Мойсейовичу, як керівнику практики, не свій польовий щоденник, а зошит з власними віршами. Коли він виявив свою помилку і звернувся до Славіна – той відповів, що вже поставив за практику «відмінно», а вірші попросив залишити собі. Сергій Борисович відомий не тільки як археолог, але й як поет (випустив кілька збірок власних віршів, перша з яких присвячена Ольвії).

Джерельна база дослідження є насиченою та має різні типи джерел, які дають змогу об'єктивно реконструювати особливості діяльності науковця радянської доби та простежити різноманітні аспекти життя Л. М. Славіна. Джерела мають достатньої кількості інформації, що створює підґрунтя для повної характеристики наукових та педагогічних здобутків археолога та визначення його ролі у формуванні та розвитку київського археологічного центру.

У дисертаційному дослідженні автор спирається на різні методи як загальнонаукові, так і спеціально історичні. У дисертації враховані сучасні підходи до вивчення історії науки та біографій науковців, зокрема такі як «культурна антропологія», «антропологія професій». Зосередження на особливостях археологічної науки та їх впливі на дослідників, у даній роботі на прикладі Л. М. Славіна дає змогу більш об'єктивно вивчити його науковий та педагогічний доробок. А сучасні публікації з біографістики дають змогу відшарувати ідеологічне забарвлення та офіціоз від реальної спадщини науковця.

Виходячи з вищезазначеного, можна зробити висновок, що зазначена історіографічна та джерельна база, а також методологічно-теоретичні засади дослідження дають змогу виконати окреслену мету, шляхом реалізації поставлених задач.

РОЗДІЛ 2

СТАНОВЛЕННЯ Л. М. СЛАВІНА ЯК НАУКОВЦЯ

2.1. Формування світоглядних переконань дослідника

Безумовно, вивчаючи наукову спадщину Л. М. Славина, варто дослідити чинники, під впливом яких відбувалося формування особистості: оточення, соціальні умови, політична та ідеологічна ситуація, зрештою, релігійне світосприйняття. Автором умовно виділено три основні періоди в житті дослідника: вітебський (1906-1923), ленінградський (1923-1938) та київський (1938-1971). Однак, доцільно почати саме з періоду закладання основних рис особистості – дитинства та підліткового віку. Лазар Мойсейович Славін народився 11 червня 1906 року у Вітебську у сім'ї службовця-рахівника (російський варіант: «счетный работник» – Д. Ч.)¹¹⁵. Батько, Мойсей Абрамович, працював бухгалтером в конторі сургучною заводу братів Позінів, а потім перейшов на роботу в контору лісового складу Рожінського¹¹⁶. Лазар Славін рано втратив батька (1912 рік), який помер від сухот¹¹⁷ і майбутній науковець змушений був з ранніх років працювати і допомагати родині. Після смерті батька проживав разом з братом матері – Х. Халфином, який працював робітником на нафтових складах¹¹⁸.

Під час погромів у 1905-1912 роках¹¹⁹ під Вітебськом¹²⁰ два брата матері і брат батька з сім'ями виїхали в США, що стало причиною розриву зв'язків між сім'ями¹²¹. Загалом у 1881-1914 роках вихідці з Російської імперії єврейського походження склали 71,6% від загальної кількості усіх емігрантів-євреїв у США^{122 123}. Значним поштовхом для зростання хвилі емігрантів стали масові погроми, що

¹¹⁵ Архів КНУімені Т.Г. Шевченка Особова справа Л.М. Славина (1944- 1970 рр.), 67 арк.

¹¹⁶ Науковий архів ІМК: Ф. 35. Оп. 5. Ед. хр. 282 Личное дело Л. М. Славина (1929 – 1938), 35 листов.

¹¹⁷ Науковий архів ІМК: Ф. 35. Оп. 5. Ед. хр. 282 Личное дело Л. М. Славина (1929 – 1938), 35 листов.

¹¹⁸ Науковий архів ІМК: Ф. 35. Оп. 5. Ед. хр. 282 Личное дело Л. М. Славина (1929 – 1938), 35 листов.

¹¹⁹ Архів Президії НАН України ф. Р-251, опис 1-а, спр. 24, а. 102.

¹²⁰ Славин И.1920.

¹²¹ Науковий архів ІМК: Ф. 35. Оп. 5. Ед. хр. 282 Личное дело Л. М. Славина (1929 – 1938), 32.

¹²² Bergman M. 1980, 17

¹²³ Журавлева В. И. 2001.

відбувалися в цей період в південних та західних губерніях Російської імперії. Саме сукупність цих факторів і призвела до переїзду родичів Лазаря Мойсейовича до США.

Специфічним відображення внутрішньої політики у СРСР стало те, що Л. М. Славін вказував інформацію про родичів у Сполучених Штатах тільки у своїй «ранній» автобіографії¹²⁴ та у анкетних відомостях, що датуються 1937 роком¹²⁵. Тобто свідчення того, що науковець мав родичів закордоном відображалися тільки у довоєнних документах. Проте, уже в автобіографіях з Інституту археології та Київського державного університету ця інформація автором не зазначена, що є абсолютно зрозумілим, враховуючи те, які наслідки подібні кроки мали для тих, хто мав родичів в капіталістичних країнах.

Про склад родини Л. М. Славина відомо: батько – Мойсей Абрамович Славін. Дата народження невідома, помер у 1912 році; мати – Фрума Аронівна (орієнтовно 1877 р.н. На основі опрацьованих автором документів, можна зробити припущення, що мати науковця померла або підчас евакуації до Уфи, або незадовго після повернення до Києва після війни. Займалася домашнім господарством. Згідно даних особових справ, разом з сином проживала під час його навчання і роботи в Ленінграді, а потім переїхала з ним до Києва; єдиний брат – помер у дванадцятирічному віці (1923 року). Його ім'я не відоме.

Місто Вітебськ у роки дитинства Л. М. Славина було потужним єврейським культурним і релігійним центром¹²⁶. Тут необхідно зазначити, що Вітебськ був достатньо великим містом у першій половині ХХ ст. Проте у контексті даного дисертаційного дослідження, враховуючи етнічне походження Л. М. Славина важливо розглянути саме трансформації у відносно закритому єврейському соціумі, які відбувалися у перші десятиліття ХХ ст. Європейська частина Російської імперії

¹²⁴ Науковий архів ІМК: Ф. 35. Оп. 5. Ед. хр. 282 Личное дело Л. М. Славина (1929 – 1938), 35 листов.

¹²⁵ Архів Президії НАН України. Особова справа Л. М. Славина. Справа без вихідних даних.

¹²⁶ Варто зазначити, що за даними Першого загального перепису населення Російської імперії населення Вітебську у 1897 році складало 65, 5 тис. осіб, серед них рідною мовою 33 455 осіб був ідиш, що складало 50% від усього населення міста.

стала плацдармом для розвитку унікального соціокультурного феномену – єврейських містечок – поселень європейських євреїв-ашкеназ. Безумовно, що Вітебськ не можна називати містечком, однак деякі з соціальних і культурних особливостей цих поселень стосуються і життя єврейської громади цього великого міста. Часто в містечках єврейські спільноти проживали ізольовано від представників інших етносів, зберігаючи свою культуру, традиції, релігію та мову. У великих містах, таких як Вітебськ, простежувалась концентрація в певних районах міста.

З тринадцяти років майбутній археолог працював на залізниці¹²⁷. 1919-1921 рр. – працював завідувачем юнацьким клубом Другого міського району і чорноробом у м Вітебську; 1920-1922 рр. – працював робітником рахункової контори «Продпутъ» Центросоюзу Вітебська. Середню освіту здобув у Вітебській трудовій школі I-II ступеня №13, яку закінчив 1923 року. Під час отримання шкільної освіти активно брав участь у організаційній роботі, як голова навчального комітету і член шкільної ради. Були відзначені його успіхи в навчанні і значна громадська робота.

Кінець 1910 – початок 1920-х рр. став для Вітебська періодом посилення культурної активності в місті. Цьому сприяло кілька факторів:

– Розширення системи навчальних закладів в місті (збільшення кількості світських шкіл з російською та єврейськими (ідишем та для релігійних предметів івритом) мовами викладання, пізніше ще й з білоруською);

– З Петрограда та Москви до Вітебська приїхали представники інтелігенції, що були родом з цих місць. Це пов'язано було з тим, що великі міста у зазначений період мали значні проблеми з постачанням продуктів харчування, а представники вітебської влади мали можливість створювати матеріальну базу для творчої інтелігенції¹²⁸.

¹²⁷ Архів КНУ імені Т.Г. Шевченка. Особова справа Л. М. Славина (1944- 1970 рр.),
¹²⁸ Зельцер А. 2006, 299.

За спогадами його учня, С. Б. Буйських, за часів шкільного навчання Лазар Мойсейович намагався писати вірші і малювати¹²⁹. Саме захоплення малюванням привело Л. М. Славіна до Вітебського народного художнього училища (також часто вживається назва – Народна художня школа – Д. Ч.), де його вчителями були Марк Шагал і Казимир Малевич. Заклад був заснований після повернення першого на батьківщину 28 січня 1919 року. У свої спогадах художник писав, що місто було прикрашене до святкування (скоріш за все мається на увазі урочистості до першої річниці Революції у 1918 році) і він запропонував місцевим художникам вчитися у нього живопису, а також спільно виконувати замовлення для свят: «Ви і ваші діти будете на час учнями моєї школи. Закривайте свої майстерні. Всі замовлення підуть в школу, а ви розподілите їх між собою»¹³⁰. Крім вивчення основ живопису та історії мистецтв, в училищі вивчалися роботи відомого історика В. О. Ключевського і твори видатних поетів і письменників. Художник присвятив багато часу і зусиль для виховання молодих митців. Сама художня школа виконувала також і функції трудової, що абсолютно вписувалося в реалії того часу. Зокрема, учні школи виконували замовлення міста на прикрашання міста до різних свят. Виготовляли різні плакати та транспаранти. Сам Марк Шагал зазначав: «Мрії про те, щоб діти міської бідноти, десь по домівках любовно бруднили папір, долучалися до мистецтва, – втілюється <...> Ми можемо собі дозволити розкіш «грати з вогнем», і в наших стінах представлені і функціонують вільно майстерні всіх напрямків від лівого до «правих» включно»¹³¹.

Загалом, перші роки життя Лазаря Мойсейовича Славіна, з одного боку, змусили його швидко подорослішати та стати годувальником родини, з іншого – його доля цілком вписується у концепцію П. Сорокіна про соціальну мобільність¹³². Згідно з концепцією науковця, Л. М. Славін опинився в умовах, які дозволили скористатися «соціальним ліфтом»: майбутній археолог походив з малозабезпеченої

¹²⁹ Буйських С. Б. 1996, 3-6.

¹³⁰ Шагал М. З. 2000.

¹³¹ Шагал М. З. 1919, 24-25 с.

¹³² Сорокин П. 2006.

родини, рано втратив батька; у цей же час в країні відбуваються кардинальні зміни в соціальній ієрархії, пов'язані з революційними подіями, Першою світовою та Громадянською війнами.

На прикладі українських містечок цю ж тезу підтверджує Т. Мартін¹³³. Дослідник звернув увагу на те, що єврейське населення через скасування ряду обмежень стосовно національних меншин (німців, євреїв, поляків) було налаштовано прорадянськи, а через можливості покращення свого матеріального та соціального становища відбувся масовий відтік найбільш продуктивного населення до міст. У подальшому це призвело до поступового занепаду містечок¹³⁴. Доля молодого Лазаря Славіна цілком вписується в концепцію запропоновану П. Сорокіним:

– народився у період, коли єврейське населення перестало бути обмеженим у правах на пересування та проживання; крім того родина майбутнього науковця не мала матеріального достатку і юнак був змушений багато працювати, паралельно з цим здобуваючи освіту у трудових школах;

– революційні роки дали можливість скористатися «соціальним ліфтом» вихідцям з незаможних родин. Жага молодого Лазаря Славіна до поезії і живопису та подальше захоплення античною археологією є цілком закономірними пошуками можливості змінити своє соціальне становище у суспільстві.

Окремо слід наголосити, що з перших років утвердження радянської влади одним з важливих завдань стало формування прошарку «народної інтелігенції», як одного з фундаментів на який би спиралася влада у майбутньому¹³⁵. Фактично, представники нової інтелігенції, виховані в постулатах марксизму та ленінізму мали стати керівними кадрами різних рівнів. Для цього створювалися робітфаки при ВНЗ та діти працівників (частіше) та селян (рідше) отримували можливість здобути вищу освіту.

¹³³ Мартин Т. 2013, 56.

¹³⁴ Мартин Т. визначає як ще одну важливу причину занепаду містечок – боротьба радянської влади з приватним підприємництвом, що складало основу мікроекономіки містечка.

¹³⁵ Костырченко Г. В. 2010, 25-26.

1923 року Лазар Славін закінчив школу і поїхав на навчання у Ленінградському державному університеті. Такий шлях вихідця з містечка абсолютно вписується в контекст загальної внутрішньої міграції єврейського населення в середині Радянського Союзу. У березні 1917 року офіційно ліквідовано межу осілості для євреїв Російської імперії. Це давало можливість єврейському населенню вільно обирати місце проживання. Великі міста, що входили в межу осілості¹³⁶ у 1920-х рр. ще зберігали високий відсоток єврейського населення (30-50% від загальної кількості мешканців). Однак, значно зріс (більше як в 10 разів для Москви) відсоток єврейського населення міст, що не входили до межі осілості¹³⁷. Станом на 1926 рік¹³⁸, в масі студентів Вищих навчальних закладів у СРСР, євреї за етнічним походженням склали 16%. Адже здобуття вищої освіти давало можливість проживати у великих містах та змінити свій соціальний статус. Через брак документів, що містять відомості про вітебський період в житті Л. М. Славіна, важко точно вказати причини, чому молодий Лазар Славін вирішив присвятити все своє життя античній археології. Слід зазначити, що у Вітебську ще з дореволюційних часів існувало кілька музеїв. У травні 1919 року у місті був відкритий для відвідування краєзнавчий музей, де експонувалась потужна колекція Антона Рафаїловича Бродовського (перший директор Музею) – більше 10 тисяч експонатів з археології, нумізматики, фалеристики, живопису тощо. Частина колекції склали геми, що сам А. Р. Бродовський атрибутував, як античні, проте Ю. О. Каган (зберігач колекції різьбленого каміння Державного Ермітажу) при підготовці виставки «Мистецтво в камені» у Вітебському обласному краєзнавчому музеї (2013 року), датував їх як більш пізні. Можливо, саме експонати з цього зібрання вперше познайомили Лазаря Мойсейовича з античними сюжетами в творах мистецтва. Важко заперечити, що до подальшої наукової діяльності молодого дослідника спонукало і захоплення мистецтвом.

¹³⁶ Одеса, Дніпро (Катеринослав – тоді), Мінськ

¹³⁷ Школьнікова Э. 1996.

¹³⁸ Школьнікова Э. 1996.

Ще одним аспектом, що вимагає уваги, є залежність вибору спеціальності від рівня престижу тієї чи іншої професії. Для значної кількості єврейського населення були пріоритетні неєврейські навчальні заклади (школи, технікуми та ВНЗ)¹³⁹. Важливе значення відіграла радянська етнічна та соціальна політика, що значно впливала на вибір представників єврейського населення якою мовою буде проводитися навчання. Фактично це означало вибір між різними культурами (традиційною єврейською та радянською)¹⁴⁰. Школи з російською мовою навчання мали для населення більше переваг у порівнянні з єврейськими:

- під час шкільного навчання Л. М. Славина єврейські школи у Вітебську переважно мали лише 4 класи;
- російська мова на хорошому рівні давала можливість учневі продовжувати освіту у ВНЗ крупних міст (в першу чергу у Москві і Петрограді).

У період від Лютневої революції до згорання політики коренізації у СРСР (1917 – початку 1930-х рр.) етнічним меншинам надавалася підкреслена увага у соціальному просуванні (стосувалося не тільки тих, хто мав єврейське етнічне походження)¹⁴¹. У даному контексті слід відмітити, що Л. М. Славін мав достатньо ґрунтовну освіту (крім початкової, отримав ще й середню), не мав міцних зв'язків зі своїми родичами та традицій у виборі професії (за доступними джерелами його родичі не займалися ремеслами, заняття, якими переходило з покоління до покоління) і мав досвід спілкування з представниками інтелігенції Петрограду¹⁴².

Вітебський період життя Л. М. Славина залишається малодослідженим, але важливим для подальшого вивчення життєвого шляху та різних аспектів діяльності науковця.

Розглядаючи походження науковця, варто згадати, що й досі існує думка, наразі не підтверджена документально, що Славін – це не справжнє прізвище, а

¹³⁹ Зельцер А. 2006, 282

¹⁴⁰ Зельцер А. 2006, 285

¹⁴¹ Зельцер А. 2006, 317

¹⁴² М. Шагал та К. Малевич певний час проживали і у європейських країнах, тому не виключено, що молодий Лазар Славін від них дізнавався про історію, культуру та традиції європейських країн.

псевдонім. Як справжнє прізвище згадується Лейбельман або Вейбельман. Проте, в усіх відомих авторів документах фігурує прізвище Славін. Враховуючи це, можна зробити висновок, що, коли Лазар Мойсейович і змінив прізвище, то ще перебуваючи Вітебську (можливо наслідуючи свого вчителя Марка Шагала, справжнє ім'я якого було Мойсей Хацкелевич). Крім того, прізвище Славін фігурувало у друкованих матеріалах на початку 1920-х рр. у Вітебську. Таке прізвище носив голова Вітебської губернської ради народних суддів Ілля Славін¹⁴³, але жодного зв'язку чиновника з родиною майбутнього науковця не простежується. Ще одним відомим носієм прізвища Славін на Вітебщині у другій половині 1910-х рр. був Лазар Славін. Під час створення губернського комітету лівих есерів влітку 1918 року, його було призначено комісаром з єврейських національних справ. Цей комітет був звинувачений у контрреволюційній діяльності у липні 1918 року (фактично проіснував кілька тижнів) і Славіна було відсторонено¹⁴⁴. У даному випадку також не можливо простежити жодні родинні зв'язки цих двох осіб.

Зміна єврейських прізвищ досить характерна для цього періоду, але існує і друге пояснення цієї легенди. Після Другої світової війни в СРСР загострився антисемітизм рух («боротьба з безрідними космополітами». Зокрема, О. Формозов¹⁴⁵ називає саме етнічне походження Лазаря Мойсейовича, як основну причину його зняття з посади директора ІА АН УРСР).

У матеріалах особової справи з КДУ імені Т. Г. Шевченка збереглось свідоцтво від 28 жовтня 1930 року¹⁴⁶ про те, що науковець з 1923 року навчався у ЛДУ та виконав учбовий план в повному обсязі. У цьому свідоцтві фігурує ім'я «Лейзер Мовшевич», але, скоріш за все, це більш пізня копія, оскільки у документі не має жодного підпису, а зазначені тільки прізвища та посади тих, хто мав його підписати. Нерозбірливий підпис є тільки на останній сторінці в самому низу аркуша. У інших документах, часів життя Л. М. Славіна у Ленінграді фігурує

¹⁴³ Славин И. 1920.

¹⁴⁴ Зельцер А. 2006, с.48

¹⁴⁵ Формозов А. А. 2004, с. 152.

¹⁴⁶ Архів КНУ імені Т.Г. Шевченка: Особова справа Л.М. Славіна (1944- 1970 рр.).

традиційно ім'я «Лазар Мойсейович»¹⁴⁷. Друге ім'я «Лейзер Мойшевич» збереглося у характеристиці, написаній на той момент в. о. директора ІА АН УРСР І. Г. Шовкоплясом, яка датується 29 вересня 1952 року. У інших документах початку 1950-х рр. використовується ім'я «Лазар Мойсейович». Можна зробити припущення, що поява легенди про зміну прізвища, пов'язана з тими суспільно-політичними процесами, які відбувалися в радянському соціумі, особливо у колах інтелігенції.

У другій половині 1940-х рр. у СРСР розпочалася хвиля антисемітських настроїв, які офіційно мали на меті «боротьбу з космополітизмом». Лазар Мойсейович у цей період опинився у центрі боротьби зі «старою буржуазною наукою» в Україні – фактично з проявами національної ідентичності. Так період 1949-1952 рр. характеризується звільненням з посад співробітників, що мали єврейське походження»¹⁴⁸. Фактично, науковець потрапив до лещат двох звинувачень: у космополітизмі та українському буржуазному націоналізмі, що згідно законам формальної логіки було повною нісенітницею. Однак, тему боротьби «з космополітизмом» в межах установ АН УРСР варто висвітлити в межах окремого наукового дослідження.

Звичайно, розглядаючи питання становлення світоглядних позицій науковця, необхідно згадати про його дружину. Марія Михайлівна (дівоче прізвище Ховкіна, можливо Хавкіна) (1908 року народження), походила з Харкова, де на той час продовжував працювати кустарем її батько. Точно час одруження Славіних встановити не вдалося, але наявні документи свідчать про те, що вони побралися в Ленінграді. Скоріш за все, подія відбулася 1930 чи 1931 року. Дружина працювала в ленінградському Котлотурбінному інституті Наркомату важкої промисловості; про місце її роботи в Києві поки не вдалося знайти інформації. Донька Майя (домашнє ім'я Міла) народилася 1932 року.

¹⁴⁷ Науковий архів ІМК: Ф. 35. Оп. 5. Ед. хр. 282 Личное дело Л.М. Славина (1929 – 1938), 35 листов.

¹⁴⁸ Костырченко Г. В. 2010, 213.

Про родину Л. М. Славіна у наявних джерелах збереглося недостатня кількість інформації, проте, за спогадами його учениці Р. І. Ветштейн, котра згодом стала колегою і гостювала у Славіних уже у Києві, відомо: «З великою симпатією я ставилася до родини Л. М. Славіна. Коли я була у них вдома, донька Л. М. – Майя грала на фортепіано, ми пили чай, розмовляли про науку, книжні новинки, театральні прем'єри. Дружина Лазаря Мойсейовича – Марія Михайлівна намагалася створити добрий мікроклімат в родині, щоб не було жодних пліток та чвар. Вона глибоко поважала у чоловіка його професію і пишалася ним»¹⁴⁹. Марія Михайлівна дуже слідкувала за здоров'ям чоловіка: «Мій напівангінний стан, змусив мене погодитися з дружиною і залишитися сидіти вдома»¹⁵⁰. Вона ж була постійною супутницею дослідника під час його експедицій, слідкувала за його харчуванням та станом здоров'я.

За відомостями Л. Г. Самойленко Майя Лазарівна ще жива і з родиною мешкає в Ізраїлі. Однак, за даними С. Б. Буйських, родина науковця виїхала до США. На разі дізнатися про їх подальшу долю автору не вдалося. За свідченнями колег та учнів науковця Лазар Мойсейович надзвичайно цінував свою родину. Марія Михайлівна завжди підтримувала починання свого чоловіка та піклувалася про нього. Дружина науковця померла у 1985 році та похована разом з ним на Байковому цвинтарі.

У домі Славіних завжди з задоволенням приймали гостей, особливо студентів професора. С. Б. Буйських згадує, що в роки свого навчання у КДУ імені Т. Г. Шевченка (він був студентом вечірнього відділення), коли пари закінчувалися пізно ввечері, студенти проводжали Л. М. Славіна до його квартири, яка знаходилися недалеко, на вул. М. Коцюбинського. Подружжя Славіних радо бачити і колег Лазаря Мойсейовича. У листуванні М. Я. Рудинського збереглась невеличка записка від науковця: «Якщо у Вас є настрій відвідати наш дім – буду дуже радий

¹⁴⁹ Ветштейн Р. І. 1996, 49.

¹⁵⁰ НА ІА НАНУ, Ф. 30 Персональний фонд М. Я. Рудинського, спр. без нумерації

Вас бачити ввечері. Хвороба моя [нрзб]¹⁵¹, тому заразитися шансів не має»¹⁵². Всі хто знали особисто Л. М. Славіна звертали увагу на його особисті якості та бажання допомогти оточуючим.

Отже, на формування особистості та подальшу долю науковця значно вплинуло родинне оточення та ті процеси, що відбувалися в суспільстві на початку ХХ ст. Вітебськ, не зважаючи, на те, що був великим містом, але через значну частину єврейського населення, мав особливості розвитку, притаманного традиційним єврейським містечкам. І як раз процеси, що сприяли асиміляції єврейського населення в радянському суспільстві на початку 1920-х рр. дали змогу Л. М. Славіну стати в майбутньому відомим археологом.

2.2. Навчання в Ленінградському державному університеті

Розглядаючи формування наукових поглядів Л. М. Славіна, важливо звернутися до періоду його навчання в Ленінграді. Уже у другій половині ХІХ ст. він був потужним центром археологічної науки в Російській імперії. У радянську епоху постійно відбувалася конкуренція між ленінградськими та московськими науковими школами й окремими вченими з різними поглядами та підходами. Санкт-Петербург до сьогодні залишається одним з головних осередків вивчення античних пам'яток.

Після закінчення школи у Вітебську, Лазар Славін продовжив своє навчання у Ленінградському державному Університеті у 1923-1928 рр.¹⁵³ на відділенні історії матеріальної культури факультету суспільних наук. Вивчав історію матеріальної культури СРСР (греко-римські колонії)¹⁵⁴. Викладачами ЛДУ в той час були видатні

¹⁵¹ Л. М. Славін часто відправляв записки М. Я. Рудинському, коли хворів з проханнями у вирішенні невідкладних справ.

¹⁵² НА ІА НАНУ, Ф. 30 Персональний фонд М. Я. Рудинського, спр. без нумерації

¹⁵³ Архів відділу кадрів ІА НАНУ. Личные дела сотрудников, уволенных в 1972 г. Особова справа Л. М. Славіна (1944 – 1971).

¹⁵⁴ Науковий архів ІМК: Ф. 35. Оп. 5. Ед. хр. 282 Личное дело Л.М. Славина (1929 – 1938), 35 листів

вчені: Б. В. Фармаковський¹⁵⁵, С. О. Жебельов¹⁵⁶, І. І. Мещанінов, О. Ф. Вальдгауер, О. Н. Зограф¹⁵⁷, Б. Л. Богаєвський¹⁵⁸, К. Е. Гриневич¹⁵⁹, Т. М. Кніпович¹⁶⁰, М. І. Максимова¹⁶¹. Ленінградський університет став одним з перших де, ще за часів Російській імперії, викладалася спеціальність «археологія». Але на думку В. Ф. Генінга, у 1920-х рр. Ленінградський університет слабо проводив самостійну наукову роботу. Більшість викладачів були співробітниками Державної академії матеріальної культури, де й вели наукові дослідження і долучали до своєї роботи студентів в якості практикантів¹⁶². Це пояснювалося тим, що у зазначений період радянська наука відчувала гостру нестачу кваліфікованих спеціалістів, особливо в таких дисциплінах, як археологія. У дореволюційний час університети Російської імперії випускали невелику кількість фахівців, а, по-друге, відомі спеціалісти в результаті Першої світової війни, революції та боротьби за владу після 1917 року виїхали закордон (граф Олексій Олександрович Бобринський, Михайло Іванович Ростовцев, Микола Петрович Толль, графиня Прасков'я Сергіївна Уварова).

З початку 1920-х рр. для викладання практично всіх дисциплін почали активно впроваджуватися марксистсько-ленінській теорії. У ВНЗ готували вчених, які мали замінити «стару буржуазну» наукову школу. У той же час, у ЛГУ проходили масові чистки серед студентства та професури, масово відраховувалися формально за неуспішне навчання студенти нелояльні до радянської влади, а вирішальну роль у

¹⁵⁵ Борис Володимирович Фармаковський (1870-1928) –дослідник античної історії та археології, мистецтва Північного Причорномор'я. З 1901 року очолював археологічні дослідження Ольвійського полісу. З 1921 р. – вчений секретар ДАІМК.

¹⁵⁶ Сергій Олександрович Жебельов (1867-1941) –дослідник античної історії, археології, епіграфіки. Займався проблемами методології та теорії. Керував секцією стародавнього Причорномор'я у ДАІМК

¹⁵⁷ Олександр Миколайович Зограф (1889-1942) – спеціаліст з античної нумізматики Північного Причорномор'я. Співробітник ДАІМК, завідувач відділом нумізматики у Ермітажі.

¹⁵⁸ Борис Леонідович Богаєвський (1882-1942) – спеціаліст з класичної філології, історик та археолог. Співробітник ДАІМК, з 1922 р. завідував кафедрою історії матеріальної культури ФОНу.

¹⁵⁹ Костянтин Едуардович Гриневич (1891-1970) - в 1920 – 1923 рр. – завідувач Керчинського історико-археологічного музею; 1924-1927 рр. – директор Херсонського музею. Досліджував історію та археологію Північного Причорномор'я.

¹⁶⁰ Тетяна Миколаївна Кніпович (1897-1988) – спеціаліст з античної історії та археології, епіграфіки, прикладного мистецтва. Працювала у ДАІМК та Ермітажі.

¹⁶¹ Марія Іванівна Максимова (1885-1973) – спеціаліст з античного мистецтва, зокрема мистецтва Північного Причорномор'я. Працювала в ДАІМК та Ермітажі.

¹⁶² Генінг В. Ф. 1982, 24.

житті ВНЗ відігравали комсомольці та партійні функціонери¹⁶³. Основною метою системи вищої освіти у 1920-х рр. стало виховання покоління радянських громадян, тобто, тих, хто цілком поділяв марксистсько-ленінське вчення та застосовував його до усіх аспектів свого життя.

Можна зробити припущення, що вступу до цього університету сприяла достатньо висока суспільно-політична активність Лазаря Мойсейович у шкільні роки (голова учбового учнівського комітету та член шкільної ради), а також те, що він був членом профспілки робітників¹⁶⁴, і ще з часів життя у Вітебську працював в тому числі і за робітничими спеціальностями. Майбутній науковець не був членом ВЛКСМ і вступив в партію лише у жовтні 1940 року, проте факти його біографії цілком підтверджують точку зору Н. І. Платонової, що це не виключення, а правило: більшість випускників ВНЗ кінця 1920-х рр. практично не були членами Всесоюзної комуністичної партії (більшовиків), але вже на початку 1930-х рр. майже всі були комсомольцями або партійними¹⁶⁵. Це підтверджується і свідченням А. І. Авруса, який зазначає зміну політичного обличчя студентства, вбачаючи причину у тому, що більшість тепер складали представники «робітничої, наймитської та бідняцької» молоді, а кількість випускників робітфаків зріс до третини¹⁶⁶. Лазар Славін цілком вписувався в традиційний портрет студента 1920-х рр., крім того він займав посаду голови профбюро курсу¹⁶⁷. Та це зовсім не означає, що громадська активність переважала академічні зусилля та працелюбство молодого науковця.

У книзі Н. І. Платонової наведено приклад учбового плану на 1924-1925 навчальний рік (другий рік навчання Л. М. Славина в Університеті – Д. Ч.). Цей рік був досить складний для Археологічного відділення ЛДУ, оскільки на перший курс не було прийнято жодного студента. Але можна припустити, що відсутність першого курсу дало змогу приділити більше уваги студентам старших курсів, в

¹⁶³ Аврус А. И. 2001.

¹⁶⁴ Науковий архів ПМК: Ф. 35. Оп. 5. Ед. хр. 282 Личное дело Л.М. Славина (1929 – 1938),.

¹⁶⁵ Платонова Н. И. 2010, 248.

¹⁶⁶ Аврус А. И. История российских университетов /А.И. Аврус. – М: Московский общественный научный фонд. - 2001. – 85 с.

¹⁶⁷ Архів відділу кадрів ІА НАНУ. Особова справа Л. М. Славина.

першу чергу другого року навчання, які ще мали визначитися зі своєю подальшою спеціалізацією. Згідно з цим планом до програми було включено лекції з методології археологічних дисциплін: вступний курс читав О. А. Спіцин, а також проводив заняття з первісної археології; семінари з методики археологічних розкопок вів О. О. Міллер; заняття з технології археологічних матеріалів проводив М. В. Фармаковський; семінари з доби палеоліту – П. П. Єфименко, котрий після Другої світової війни став директором Інституту археології у Києві (Лазар Мойсейович був його попередником на цій посаді, а згодом – заступником Петра Петровича з наукової роботи). Також П. П. Єфименко читав курси фінської та російської археології. Студенти також отримували спеціалізацію з східної, класичної та скіфської археології. Слов'янську тематику вивчали на заняттях О. А. Спіцина¹⁶⁸. Кількість лекційних та семінарських занять збільшується з 1927 року. Але вже в 1928-1929 навчальному році знову скорочується, у зв'язку з боротьбою з «буржуазним речознавством»¹⁶⁹.

У свідоцтві про виконання учбового плану (фактично додатку до диплома) Л. М. Славина¹⁷⁰ зазначено курси, які він прослухав. Також, ще студентом, Л. Славін взяв участь у трьох експедиціях – у Херсонесі (1925 рік) та у Ольвії (у 1926 та 1927 роках).

Вищезазначений перелік дисциплін, які прослуховували студенти-археологи та кадровий склад викладачів, є свідченням високого рівня підготовки фахівців-археологів. Важливо наголосити, що в учбовому плані важливе місце займали дисципліни з вивчення матеріальної культури та мистецтва країн Сходу (Єгипту, Ассирії, Вавилону) та зосереджувалася увага на всіх регіонах грецької ойкумени. При цьому викладачі володіли не лише теоретичними знаннями, але мали і практичний досвід вивчення класичних археологічних об'єктів. Крім того, в Ленінградських музеях зберігалися багаті археологічні колекції з якими студенти

¹⁶⁸ Платонова Н. И. 2010, с. 244.

¹⁶⁹ Платонова Н. И. 2010, с. 244.

¹⁷⁰ Архів КНУ імені Т.Г. Шевченка: Особова справа Л. М. Славина (1944- 1970 рр.).

мали можливість працювати. Лазар Мойсейович, створивши в Києві кафедру археології КДУ імені Т. Г. Шевченка, наполягав на відвіданні студентами музеїв Москви та Ленінграду, в першу чергу – Ермітажу.

Фактично, дослідникові ще у студентські роки пощастило потрапити на навчання у період відносного послаблення у боротьбі між «старою» дореволюційною та новою марксистсько-ленінською наукою. Напевно, це було найбільш важливим етапом в формуванні молодого студента як майбутнього вченого. З одного боку, його викладачі мали підготовку та досвід ще з дореволюційних часів, а також можливість вивчати передові методики ведення археологічних досліджень в Європі та світі, мали можливість читати та використовувати на заняттях іншомовну літературу. З іншого – 1920-ті рр. у Ленінграді стали періодом формування «нової» радянської науки заснованої на історичному матеріалізмі та марксистсько-ленінській теорії розвитку суспільства. Зміна назви науки з «археології» на «історію матеріальної культури» було не просто формальним, змінювалися принципи та підходи. С. П. Толстой у своєму зверненні до Й. В. Сталіна 1949 року (фактично в цей час процес переходу був на завершальному етапі) пояснив відмінність тим, що старий підхід вибудовував «безкінечні ряди еволюцій» об'єктів, відриваючи їх від життя людей, які їх створювали, новий же – пропонував бачити у кожній хронологічно виявленій зміні результат зміни народів, завоювань та запозичень¹⁷¹. Тобто, основним предметом археологічного пізнання мало стати дослідження історії суспільства, на противагу дослідженню артефактів, не включаючи їх у контекст періоду їх використання.

Під час навчання в ЛДУ Л. М. Славін як студент-практикант вперше відвідав Ольвію 1926 року. В. В. Крапивина¹⁷² називає саме цей рік роком завершення періоду вивчення Ольвії першим поколінням науковців. Цей період характеризувався початком систематичних наукового вивчення полісу, накопиченням матеріалу. Саме в цей рік Ольвію в останнє відвідує

¹⁷¹ Толстов С. П. 1949, 753.

¹⁷² Крапивина В. В. 1996, 31.

Б. В. Фармаковський. По його смерті 1928 року, справу свого вчителя продовжила наступна генерация вчених – дослідників Ольвійського полісу: Л. М. Славін, О. М. Карасьов, О. І. Леві, Т. М. Книпович, С. І. Капошина та інші¹⁷³.

Ще до революції Б. В. Фармаковський був відомим антикознавцем, а 1914 року його було обрано членом-кореспондентом Академії наук¹⁷⁴. Дослідник мав надзвичайно якісну фахову освіту: польову школу він проходив у Е. Р. Штерна в Одесі, згодом – навчався європейським методикам ведення археологічних розкопок в Афінах у видатних археологів того часу В. Дьорпфельда та Т. Омолля. Суть цієї методики полягала у дослідженнях пам'ятки широкими площами¹⁷⁵ та окремо за кожним шаром. Ще одним ленінградським «послідовником» методики В. Дьорпфельда вважається М. Я. Марр¹⁷⁶. У ході досліджень Ані (давня столиця вірменських Багратидів) він також посилено звертав увагу на вивчення топографії поселення.

Саме Б. В. Фармаковський розробляв методику дослідження пам'яток античності, яка використовується і зараз на теренах колишнього СРСР¹⁷⁷. Його внесок у методологію дослідження є методика розкопів квадратами 5 на 5 м, і цей метод, що отримав назву «квадрат Фармаковського» досі є найпоширенішим для вивчення античних пам'яток¹⁷⁸. Суть його методики полягає в тому, що античний комплекс вивчався пошарово, включаючи дослідження некрополю. Це давало можливість прослідкувати історичну топографію античного міста в різні періоди його існування. Його дружина зазначала: «Найважливішою заслугою Б. В. Фармаковського перед наукою є його багаторічна робота по дослідженню античного міста Ольвії. Ретельно і копітко, не прагнучи до сенсаційних відкриттів,

¹⁷³ Крапивина В. В. 1996, 31.

¹⁷⁴ Мезенцева Г. Г. 1997, 99.

¹⁷⁵ Всі знахідки та шари обов'язково фіксувалися, а самі матеріали систематично публікувалися. Під методикою дослідження археологічної пам'ятки широкими площами мається на увазі послідовне дослідження квадрат за квадратом, на кожному квадраті послідовно досліджуються культурні шари різних періодів, з обов'язковою фіксацією.

¹⁷⁶ Платонова Н. И. 2010, 98.

¹⁷⁷ Миллер М. А. 1954, 30.

¹⁷⁸ Платонова Н. И. 2010, 93.

він поступово розкрив перед нащадками життя давнього міста»¹⁷⁹. Борис Володимирович став першим дослідником, котрий досліджував Ольвію систематично, розробляючи плани розкопів на кілька років, що давало можливість комплексного дослідження пам'ятки. Л. С. Клейн підкреслює, що Б. В. Фармаковський вніс ще в дореволюційну археологію методики, якими користувалися при дослідженні пам'яток середземноморської цивілізації науковці з європейських наукових центрів¹⁸⁰. Безумовно, досвід закордонних поїздок та ознайомлення з методиками польової та кабінетної роботи стали відчутним проривом для античної археології Російської імперії, але, на противагу цьому, варто зазначити, що Б. В. Фармаковський, будучи піонером у їх використанні, через брак практичного досвіду припускався помилок, тому його дослідження не відповідають тим вимогам, які ставляться перед сьогоdnішніми дослідниками. Саме відточення методики та коригування її під місцеві реалії і стало основним завданням учнів видатного науковця. Також важливо підкреслити, що формування Б. В. Фармаковського проходило все ж таки під впливом російських археологів та істориків¹⁸¹. Тому Борис Володимирович розумів особливості регіону та його пам'яток.

Важливо враховувати, що дослідник на практику до Ольвії привозив свої студентів для практичного використання набутих під час університетських занять. Сам Б. В. Фармаковський хвилювався за своїх учнів під час їх першого приїзду до Ольвії: «Якщо хто-небудь з тих, хто їде в Ольвію з'явиться до Вас в Одесу, ознайомте їх зі станом справ. Не відмовте посприяти в огляді Одеського музею нашими співробітниками-практикантами, спрямованими в Ольвію університетом. Вони (Карасьов, Юновіч і Славін) скоро будуть в Одесі»¹⁸².

¹⁷⁹ Фармаковская Т. И. 1988, 11.

¹⁸⁰ Клейн Л. С. 2014. Т. 1, 48.

¹⁸¹ Його викладачами були: Е. Р. фон Штерн, Ф. І. Успенський, сам же майбутній науковець закінчив спочатку Ришільєвську гімназію, а потім – Новоросійський університет.

¹⁸² Фармаковская Т. И. 1988, 186.

Ольвійська експедиція стала другою археологічною експедицією в житті студента. 1925 року він працював як практикант у Херсонесі¹⁸³. 1926 року він ознайомлювався з методикою проведення археологічних робіт, їх організацією¹⁸⁴. За спогадами місцевих жителів (Агафії Федотівни Росинець), Л. Славін, приїжджаючи до Ольвії як студент і жив як тогочасні студенти: «Під час експедиції він ходив в латаних білих брюках, простенькій сорочці, з червоною хусткою на голові. Не маючи коштів на наймання квартири в селі, жив він на третьому поверсі сигнальній станції, яка відчайдушно продувалася вітрами всіх напрямків через люки нижніх поверхів»¹⁸⁵. Описана у спогадах будівля, у часи студентства Л. М. Славіна (друга половина 1920-х рр.) дійсно була в занедбаному стані, лише 1946 року, за ініціативи Лазаря Мойсейовича Славіна (на той час директора заповідника), будівля була відбудована. На сьогоднішній день в зазначених приміщеннях зберігається частина фондів Ольвійської експедиції.

1927 року науковець керував дослідженнями на одному з квадратів некрополя за Заячою балкою¹⁸⁶, де було досліджено склеп з дромосом римського часу. Записи про це поховання датуються 31 серпня – 8 вересня 1927 року у його польовому щоденнику¹⁸⁷. 1928 року продовжив свою роботу у Ольвійській експедиції, керуючи одним з квадратів на ділянці «І»¹⁸⁸. У експедиції 1928 року було продовжено дослідження ділянки некрополя, яке розпочав Б. В. Фармаковський. Одним з учасників став Лазарь Мойсейович, який на той час закінчив ЛДУ¹⁸⁹.

Під час навчання в ЛДУ через важкий матеріальний стан майбутній археолог мав поєднувати навчання з роботою і змінив кілька робочих місць: 1923-1925 рр. – працював у студентській трудовій артілі «Красный студент», від якої направляли на

¹⁸³ Л. М. Славин. Хроника жизни. 1996, 10.

¹⁸⁴ Науковий архів ПМК: Ф. 35. Оп. 5. Ед. хр. 282 Личное дело Л.М. Славина (1929 – 1938), 35 листів
¹⁸⁵ Бураков А. В. 1996, 59.

¹⁸⁶ Науковий архів ПМК: Ф. 35. Оп. 5. Ед. хр. 282 Личное дело Л.М. Славина (1929 – 1938), 35 листів
¹⁸⁷ Станіцина Г. О. 2007, 22.

¹⁸⁸ Науковий архів ПМК: Ф. 35. Оп. 5. Ед. хр. 282 Личное дело Л.М. Славина (1929 – 1938), 35 листів

¹⁸⁹ Науковий архів ПМК: Ф. 35. Оп. 5. Ед. хр. 282 Личное дело Л.М. Славина (1929 – 1938), 35 листів

різні роботи у порту та на заводі. 1925-1926 рр. – працював у видавництві «Наука і школа», як розповсюджувач видань¹⁹⁰.

Потреба у поєднанні роботи і навчання була викликана ситуацією, яка склалася в ВНЗ у 1920-х рр.: «Студенти замість стипендій отримували натуральні пайки: кілька буханок хліба, 2-2,5 кг оселедців, 500 г соняшникової олії на місяць. Пайок видавався всім робітфаківці, багатьом студентам ФОН, а на інших факультетах меншості студентів, в залежності від матеріального становища і соціального походження. З 1922 року вводилися державні стипендії, а в 1924 році була встановлена єдина державна стипендія в грошовому вигляді, яка становила спочатку близько 20 руб. До середини 1927 року в Ленінградському університеті, наприклад, стипендію отримувала третину студентів, як і раніше все робітфаківці і випускники робітфаку на інших факультетах. До кінця 1920-х рр. було встановлено, що стипендію мали отримувати 75% студентів і при цьому більшою мірою стала враховуватися їх успішність»¹⁹¹. Лазар Мойсейович відповідав зазначеним критеріям і за соціальним походженням, так і за успіхами в навчанні. На разі, документально підтвердженої інформації чи отримував студент Славін стипендію не має. Але необхідно враховувати, що зазначених пайків та розміру стипендій для задоволення мінімальних потреб не вистачало і багато зі студентів мали працювати, в тому числі і майбутній науковець.

Однак, не лише через матеріальні труднощі студенти змушені були працювати на виробництві. Ще з перших років встановлення радянської влади робітничий клас отримав положення «привілейованого» і праця на благо Батьківщини всіляко віталася і стимулювалася. Враховуючи те, що Лазар Славін зі шкільних років активно займався громадською роботою, можна зробити припущення, що його поєднання праці з навчанням була пов'язана і з певними ідеологічними тенденціями в суспільстві.

¹⁹⁰ Науковий архів ПМК: Ф. 35. Оп. 5. Ед. хр. 282 Личное дело Л.М. Славина (1929 – 1938), 35 листів
¹⁹¹ Аврус А. И. 2001.

Не зважаючи на складну життєву ситуацію, майбутній вчений брав активну участь у суспільній роботі, як член предметної комісії¹⁹². Після завершення навчання в ЛДУ він мав намір продовжувати «роботу з наукового дослідження матеріалів розкопок Ольвійського некрополя, брати участь в Ольвійській експедиції (і інших, які можуть бути споряджені ДАІМК для розкопок у греко-римських колоніях півдня СРСР)»¹⁹³.

Для прийому на посаду лаборанта ДАІМК рекомендацію Л. М. Славину надав Б. Л. Богаєвський, котрий був одним з основних спеціалістів, які викладали для майбутніх антикознавців. Вчений спеціалізувався на вивченні античного мистецтва.

У своєму листі він так характеризує свого колишнього студента: «Добросовісний і цікавиться історією матеріальної культури античного світу молодий науковий співробітник. У ЛДУ Славін працював головним чином у Б. В. Фармаковського, беручи участь у всіх семінарах Фармаковського, а також у мене»¹⁹⁴. Те, що викладач надавав такі рекомендації – важливий факт, який підтверджує, що ще в студентські роки Л. М. Славін проявив свій потенціал як майбутній перспективний вчений. Після закінчення вишу, він продовжив працювати зі своїми викладачами, але вже в якості колеги в Державній академії матеріальної культури.

Отже, студентські роки в ЛДУ дало можливість Лазарю Мойсейовичу навчатися у найкращих спеціалістів з антикознавства, але й прийшлося на період активних нововведень у системі вищої освіти СРСР. Також, відповідно до періодизації становлення радянської археологічної науки за Н. Платоною, навчання науковця у Ленінграді припало на організаційний період інституалізації наукової дисципліни¹⁹⁵. У даний період відбувався перехід від традиційних дореволюційних методів та підходів дослідження археологічних пам'яток, до нових, сформованих на підставі марксистсько-ленінської теорії вивчення розвитку

¹⁹² Науковий архів ПМК: Ф. 35. Оп. 5. Ед. хр. 282 Личное дело Л.М. Славина (1929 – 1938), 35 листів

¹⁹³ Науковий архів ПМК: Ф. 35. Оп. 5. Ед. хр. 282 Личное дело Л.М. Славина (1929 – 1938), 35 листів.

¹⁹⁴ Архів КНУ імені Т. Г. Шевченка. Особова справа Л. М. Славина (1944- 1970 рр.).

¹⁹⁵ Платонова Н. И. 2010, 215.

суспільства. Крім того, паралельно відбувалися грандіозні зміни у Вищих навчальних закладах: в першу чергу вищу освіту масово починають здобувати вихідці з робітничих родин, на зміну представників інтелігенції. Поступово контингент студентів все більш стає політизованим (збільшення членів ВЛКСМ та Комуністичної партії). Не зважаючи на це, у ЛДУ залишилися викладачі, котрі сформувалися як вчені ще з дореволюційних часів та були включені до світового наукового співтовариства. Саме вони дали можливість Лазарю Мойсейовичу отримати ґрунтовну підготовку світового рівня.

2.3. Робота у Державній академії історії матеріальної культури

18 квітня 1919 року на базі Археологічної комісії та Російського археологічного товариства в Петрограді було створено провідну археологічну інституцію СРСР – Російську Академію історії матеріальної культури (з 1926 року – Державна академія історії матеріальної культури)¹⁹⁶. У Петрограді з часів Російської імперії був потужний науковий центр, і більшість провідних науковців у галузі археології, ім'я яких було відомо ще до приходу до влади більшовиків, почали працювати в новоствореній Академії, в якій Б. В. Фармаковський обіймав посаду вченого секретаря¹⁹⁷. При ДАІМК здійснювали підготовку наукових кадрів з різних спеціалізацій. У рамках такої підготовки проводилися заняття з практикантами, в тому числі і в різних експедиціях ДАІМК. У якості практиканта Л. Славін під час навчання у ЛДУ вперше поїхав до археологічної експедиції у Херсонес 1925 року¹⁹⁸ та відвідав, як лаборант, Ольвійську експедицію у 1926 і 1928 рр.¹⁹⁹.

Згідно з особовою справою, що була заведена при прийнятті на роботу до ДАІМК 4 квітня 1929 року²⁰⁰, Лазар Мойсейович розпочав свою роботу у якості лаборанта, а згодом, науково-технічного співробітника, молодшого наукового

¹⁹⁶ Генинг В. Ф. 1982, 17.

¹⁹⁷ Генинг В. Ф. 1982, 25.

¹⁹⁸ Л. М. Славин. Хроника жизни. 1996, 10.

¹⁹⁹ Л. М. Славин. Хроника жизни. 1996, 10.

²⁰⁰ Науковий архів ІМК: Ф. 35. Оп. 5. Ед. хр. 282 Личное дело Л.М. Славина (1929 – 1938). Обкладинка.

співробітника (1931 року) і Вченого секретаря Інституту історії рабовласницьких суспільств (Інституту історії давнього світу) при ДАІМК²⁰¹. 1937 року він отримав посаду старшого наукового співробітника Інституту історії давнього світу²⁰². Взагалі, покоління археологів до якого належить вчений (початок 1930-х рр.) відрізнялися більш якісною і фаховою підготовкою, ніж навіть їх вчителі, які отримували досвід на практиці, а не мали теоретичної підготовки²⁰³. Тут необхідно пояснити, що мається на увазі. Дослідник зазначав, що все ж таки археологічна наука 1920 – початку 1930-х рр. значно розширила свою теоретичну та методологічну базу. І якщо покоління дореволюційних науковців (які ще продовжували працювати) здебільшого використовувало позитивістські методи, то їх учні мали більш широкий методологічний спектр. Крім того запроваджувалися нові лабораторні методи вивчення археологічних об'єктів.

Але з іншого боку саме 1928 року на VII з'їзді ВЛКСМ Й. В. Сталіним було проголошено масовий прихід в науку молодих кадрів²⁰⁴. Тобто молоді, вже «радянські» науковці мали створити конкуренцію представникам ще імперської археологічної школи. У контексті цього процесу також відбувся ряд гучних судових процесів у першій половині 1930-х рр. («академічна справа» 1929 року, «справа славистів» 1933-1934 рр.²⁰⁵), що дозволило звільнити ряд відомих науковців з місць їх роботи. Паралельно з цим подібними ж методами відбувалося і переформатування роботи ІМК в Києві²⁰⁶. 1929 року з ДАІМК було звільнено 47 співробітників, на місце яких були запрошені нові, молодші²⁰⁷. У доповідній записці Б. Богаєвського про прийняття на роботу до ДАІМК Л. М. Славина зазначено, що молодого науковця беруть на посаду лаборанта, замість звільненого В. Ф. Штейна²⁰⁸. Молоді

²⁰¹ Науковий архів ІМК: Ф. 35. Оп. 5. Ед. хр. 282 Личное дело Л.М. Славина (1929 – 1938) арк. 32

²⁰² Науковий архів ІМК: Ф. 35. Оп. 5. Ед. хр. 282 Личное дело Л.М. Славина (1929 – 1938), арк. 21.

²⁰³ Миллер М. А. 1954, 41.

²⁰⁴ Свешникова О. С. 2009, 41.

²⁰⁵ Свешникова О. С. 2009, 41.

²⁰⁶ Яненко А. С. Історія музейної археології УСРР (1919-1934)/А. С. Яненко. – К.: Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник, 2016. – с. 60

²⁰⁷ Академическая археология на берегах Невы (от РАИМК до ИИМК РАН, 1919–2014 гг.). 2013, 166

²⁰⁸ Науковий архів ІМК: Ф. 35. Оп. 5. Ед. хр. 282 Личное дело Л.М. Славина (1929 – 1938), 35 листов.

співробітники брали активну участь у боротьбі зі шкідництвом всередині інституту. Гострій критиці були піддані М. В. Фармаковський (на той час голова Інституту археологічних технологій, брат Бориса Володимировича) та академік С. О. Жебелєв за «пережитки» минулого та неповажне ставлення до радянських реалій²⁰⁹. Найбільш гостро критика лунала від О. М. Карасьова – одного з учнів Б. В. Фармаковського, друга та колеги Л. М. Славіна за Ольвійською експедицією, також активну участь в обговоренні брав і П. М. Шульц – ще один колега та друг Лазаря Мойсейовича. Наразі документальних підтверджень участі останнього у цьому обговоренні не знайдено, проте можна зробити припущення, що і він не стояв осторонь. Непрямим підтвердженням цього став документ, що датувався 1933 роком, де він зазначав, що деякі працівники затримували впровадження не лише марксистських кадрів²¹⁰, але і принципів марксизму²¹¹.

Активне залучення молодих науковців у розвиток радянської²¹² археології чітко відбивалося у тематиці їх публікацій. Л. М. Славін у переліку своїх публікацій зазначав, що брав участь у створенні хрестоматії (під редакцією С. І. Ковальова) «Маркс и Энгельс об античности», що була надрукована 1931 року в Ленінграді²¹³. Крім того, він готував до друку у другому томі збірнику «Ольвия» статтю присвячену історії вивчення пам'ятки у радянський період (1917-1937 рр.)²¹⁴. У чернетці до цієї публікації науковець значну увагу приділив змінам у методиці ведення археологічних робіт за означений період. Зокрема, він відзначає повний перехід на пошарове дослідження об'єктів на окремих ділянках міста²¹⁵. Фактично Лазар Мойсейович навчався польовим дослідженням по цій методиці і як раз з перших років своєї «самостійної роботи», вже не як практиканта, а начальника

²⁰⁹ Академическая археология на берегах Невы (от РАИМК до ИИМК РАН, 1919–2014 гг.). 2013, 166-167

²¹⁰ Представників молодого покоління, вихованих на засадах марксизму.

²¹¹ Академическая археология на берегах Невы (от РАИМК до ИИМК РАН, 1919–2014 гг.). 2013, 167

²¹² Ще раз варто наголосити саме на «радянській археології». Молоді науковці виховані у радянських традиціях будували свої наукові пошуки на «єдиній вірній методології» - марксистській.

²¹³ Архів Президії НАН України. Особова справа Л. М. Славіна.

²¹⁴ НА ІА НАНУ, ф. 17, спр 143.

²¹⁵ НА ІА НАНУ, ф. 17 спр 143, а. 5.

спочатку роботи на квадраті, ділянці, а потім і цілої експедиції, спирався виключно на неї.

Значну увагу науковець приділяє історіографії досліджень. Варто зазначити, що його аналіз публікацій розпочався з робіт М. Я. Марра²¹⁶, – це пояснювалося статусом теорій («істинно марксистські») і пропагувалося, особливо серед молодих науковців. Прихід Л. М. Славіна до ДАІМК збігся зі зміною ставлення керівництва держави до науковців в цілому, і зокрема – до археологів. Н. Платонова зазначає, що саме 1928-1929 рр. стали періодом «переходу від співробітництва зі старими спеціалістами до різкої конфронтації»²¹⁷, що було одним з проявів згортання НЕП – фактично протягом цих років в археологічній науці відбувалася перебудова, відповідно до концепції історії закладеної в працях класиків марксизму відповідно до її інтерпретації радянськими науковцями, наприклад, М. Я. Марром, В. Й. Равдонікаса. Суть цього переходу була у виокремлення предмету археологічних дослідження, як історії людського суспільства через призму вивчення в першу чергу виробництва.

За даними Н. Платонової, у першу чергу боротьба зі «старою» наукою була сконцентровано на розвінчанні палеонтології²¹⁸. Проте, і в інших напрямках археологічних досліджень розпочався період перегляду методики ведення наукових пошуків.

Важко оминати увагою процеси, що відбувалися у ДАІМК у першій половині 1930-х рр., які вписувалися в загальний суспільно-політичний контекст періоду раннього сталінізму. Ці зміни вплинули на подальший розвиток наукової кар'єри Л. М. Славіна. Те, що В. Ф. Генінг²¹⁹ назвав реорганізацією структури центральних археологічних установ, у ході якої в археології були запроваджені задачі та методи археологічних досліджень підпорядкованих марксистсько-ленінській ідеї,

²¹⁶ НА ІА НАНУ ф. 17 с. 143, а. 10-11.

²¹⁷ Платонова Н. И. 2010, 218.

²¹⁸ Платонова Н. И. 2010, 219.

²¹⁹ Генінг В. Ф. 1982, 50 – 56.

М. А. Міллер²²⁰ характеризує так: «Саме слово «археологія» було відкинуто і заборонено, як таке, що означає буржуазну, ворожу марксизму науку і замінено «марксистської історією матеріальної культури»²²¹. У цей час скорочується кількість археологічних експедицій та критикуються вчені-археологи старої школи, закордонні вчені, цькувань зазнають і співробітники археологічних установ (А. Брейль, Г. Коссина, П. Буль та інші). Н. І. Платонова називає період з 1929 – початку 1930-х рр. «періодом розгрому і ломки організаційних структур»²²². Якщо у 1920-х рр. саме у ДАІМК науковців мали можливість розробляти та впроваджувати нові методи ведення досліджень (саме тому ця інституція стала піонером в переформатуванні наукової роботи на нові догми, що впроваджувалися сталінським варіантом трактування марксизму), то у першій половині 1930-х рр. саме у Ленінграді був відпрацьований механізм «радянзації» археології, який згодом був запроваджений і в інших наукових центрах СРСР (зокрема, у Києві). Якнайкраще даний період можна охарактеризувала О. Свешнікова: «Влада більше не шукала діалогу з наукою, тепер метою стало підпорядкувати науку інтересам політики»²²³. Слід зазначити, що цей процес відбувався протягом кількох років, і якщо Ленінград та Москва стали першими мішенями, то ці тенденції розповсюдилися у Києві за кілька років, а, наприклад, остаточна радянська львівської науки припала вже на другу половину 1940-х рр., після завершення Другої світової війни.

Одним із проявів радянської археології стало проголошення зміни основної мети археологічного дослідження пам'ятки. Сама пам'ятка більше не була головним об'єктом вивчення – метою стає реконструкція того суспільства, яке залишило цей пам'ятник, що цілком вписується в марксистську парадигму. Важливим є здобуття комплексу матеріалу, а не пошук скарбів, як часто робилося під час дореволюційних досліджень, адже основним предметом вивчення були артефакти, їх художня цінність та давнина, а не потенціал як історичного джерела. У цей контекст цілком

²²⁰ Міллер М. А. 1954, 61-69.

²²¹ Міллер М. А. 1954, 63.

²²² Платонова Н. И. 2010, 219.

²²³ Свешникова О. С. 2009, 40.

вписуються методологічні засади, які були закладені Б. В. Фармаковським для вивчення античних пам'яток, що використовували в роботі і його учні.

1931 року у доповіді С. А. Семенова-Зусера «Буржуазна історіографія античного світу і її апологет Бузескул (методологія буржуазної античної археології півдня СРСР: Фармаковский, Ростовцев, Штерн)»²²⁴ уже й ім'я Бориса Володимировича було віднесене до буржуазних науковців, попри те, його завжди згадували у будь-якій публікації, що була присвячена Ольвії.

1932 року у Ленінграді відбулась Всеросійська археологічно-етнографічна нарада. Її підсумком стало те, що фактично археологія втратила автономність і стала підпорядкована історії, тобто археологічний об'єкт мав вивчатися з точки зору історичного процесу – розвитку соціально-економічних відносин в суспільстві²²⁵.

Уже згадувалося про вплив М. Я. Марра на діяльність та розвиток ДАІМК. Тому необхідно більш детально зупинитися на цій особистості, адже, починаючи ще з часів навчання в ЛДУ, Лазар Славін постійно тісно пересікався з засадами «нового вчення про мови». Зокрема, Н. І. Платонова зазначає, що 1929 року на засіданні СНК вирішувалося питання про Академію наук, саме експресивна, емоційна, промова М. Я. Марра переломила настрої зборів і змусила відмовитися від рішення про її розпуск²²⁶. Послідовником даної теорії був І. І. Мещанінов, котрий брав участь у дослідженні Ольвії, проте, як зазначає Ю. О. Виноградов, підстав говорити про визначні досягнення науковця в цьому не має²²⁷. Але варто наголосити, що Мещанінов у своїх публікаціях наголошував на перехрещенні двох світів: грецького та варварського (скіфського), зокрема, витлумачивши незрозумілі епіграфічні джерела як скіфські написи. Проте сучасні дослідники (Ю. О. Виноградов²²⁸) вважають ймовірними теорії про родові походження тамгоподібних «загадкових знаків». Також можна зробити певне узагальнення, що саме впливом марризму

²²⁴ Академическая археология на берегах Невы (от РАИМК до ИИМК РАН, 1919–2014 гг.), 2013, 168.

²²⁵ Інститут археології Національної академії наук України. 1918–2014. 2015.

²²⁶ Академическая археология на берегах Невы (от РАИМК до ИИМК РАН, 1919–2014 гг.), 2013, 17.

²²⁷ Академическая археология на берегах Невы (от РАИМК до ИИМК РАН, 1919–2014 гг.), 2013, 164–165.

²²⁸ Академическая археология на берегах Невы (от РАИМК до ИИМК РАН, 1919–2014 гг.), 2013, 165.

пояснюється те, що у 1930 роках практично всі представники ленінградського загону Ольвійської експедиції фокусувалися на дослідженні взаємовідносин та впливу варварсько-елінського світу.

У період роботи Л. М. Славіна в ДАІМК до складу інституції на 1935 входили: Інститут історії первісно-комуністичного (докласового) суспільства; Інститут історії рабовласницького (античного) суспільства; Інститут історії феодального суспільства; історичної технології²²⁹.

Вищезазначені структурні підрозділи в цілому відповідали традиційному розподілу вивчення історії давніх суспільств. До того ж переважна більшість голів кафедр були ще і викладачами ЛДУ під час навчання в ньому Л. М. Славіна.

Окремо слід згадати про четвертий Інститут у складі ДАІМК – Інститут історичної технології з його кафедрами, лабораторіями і майстернями (згодом подібні структурні підрозділи з'явилися і в інших науково-дослідних інституціях Радянського Союзу, зокрема, у Києві). Завданням інституту стало вивчення за допомогою методів історії, природничих наук і технологічного аналізу археологічних артефактів. Основною метою було визначення їх речового складу і техніки виробництва і реконструкції тих виробничих процесів, результатом яких і є дані речові об'єкти. Також Інститут займався вирішенням наукових проблемам реставрації та консервації музейних об'єктів.

Інститут історичної технології мав чотири кафедри: одна з яких - кафедра методики і техніки польових (археологічних) досліджень (завідувач – академік І. І. Мещанінов). Варто зазначити, що 1935 року представником від Інституту історії рабовласницького суспільства був призначений Л. М. Славін – на той час Вчений секретар вищезазначеного Інституту²³⁰;

Фактично, у штаті ДАІМК разом з Л. М. Славіним працювали його викладачі та колеги, і молодий науковець мав можливість на практиці відпрацювати здобуті знання та переймати багатий досвід. Проте, саме генерація молодих науковців, до

²²⁹ Наркомпрос РСФСР. Университеты и научные учреждения М.-Л. 1935.

²³⁰ Науковий архів ІМК: Ф. 35. Оп. 5. Ед. хр. 282 Личное дело Л.М. Славина (1929 – 1938).

якої належав і Лазар Мойсейович, поступово займала більшість посад у інституції. Тут роль грала не тільки природна зміна поколінь, але й відображалися як раз суспільно-політичні процеси в ході яких створювалася «нова радянська наука».

1937 року ДАІМК було перейменовано на Інститут історії матеріальної культури Академії наук СРСР, і установа остаточно втратила свою незалежність та автономність, як археологічна інституція²³¹. Це було пов'язано, в першу чергу з тим, що Ленінградський ПМК був підпорядкований Московському ПМК. Підтвердженням пониження статусу став і переїзд ЛПМК з Мрамурового палацу де він розміщувався ще з 1918 року, до меншого за розмірами приміщення.

28 червня 1938 року на засіданні Вченої Ради ЛДУ (протокол № 8 /19 §57) Л. М. Славина затвердили у науковому ступені «кандидата исторических наук без защиты диссертации»²³² диплом кандидата наук МИТ № 00839²³³. Досить швидкий кар'єрний ріст науковця пояснювався «з великою ретельністю виконується організаційна робота; відповідальне ставлення до всякої роботи, яка йому доручається. Висока трудова дисципліна»²³⁴. Свідченням відповідального ставлення до своєї роботи можна і знайти в експедиційних звітах Лазаря Мойсейовича, де він звертається до керівництва з проханням: «Інформувати працівників експедиції (коротко) про життя Академії. Ми відірвані на 2 місяці від життя і роботи Академії, але нас все, найбільш важливе, що робиться в Академії дуже цікавить»²³⁵. З 1931 року науковець був завідувачем кабінетом античного сектору, переймався долею античної колекція, яка зберігалася в Академії ще з часів робіт Б. В. Фармаковського в Ольвії в 1901-1915 роках в рамках діяльності Археологічної Комісії, спадкоємицею якої стала ДАІМК. Частково матеріали цієї колекції були передані до

²³¹ Миллер М. А. 1954, 105.

²³² Науковий архів ПМК: Ф. 35. Оп. 5. Ед. хр. 282 Личное дело Л.М. Славина (1929 – 1938), арк. 34.

²³³ Науковий архів ПМК: Ф.35. Опись 5. Ед. хр. 282 Личное дело Л.М. Славина (1929 – 1938).
Дубликат диплома.

²³⁴ Науковий архів ПМК: Ф.35. Опись 5. Единица хранения 282 Личное дело Л.М. Славина (1929 – 1938), арк. 6.

²³⁵ Науковий архів ПМК: Ф. 35. Оп. 5. Ед. хр. 282 Личное дело Л.М. Славина (1929 – 1938), арк. 51.

Ермітажу в організований елліно-скіфський відділ (близько 3,5 тисяч предметів), інша частина залишилася в Античному секторі.

Частина фондів Ольвійської експедиції перебувала на зберіганні в ДАІМК, проте довгий час матеріали зберігалися не розібраними та не класифікованими: «Зберігання всього цього матеріалу, в усі час його перебування в ДАІМК, було поставлено без будь-яких наукових системи. Виставлені були «гарні» речі по типологічному ознакою, все інше було складено в шафах без якого-небудь певного порядку. Перевірки всього цього матеріалу, за всі роки існування ДАІМК, зроблено не було.

Прийняті на роботу в ДАІМК в 1929 року т.т. Славін, Карасьов, Головкіна, Леві, разом з раніше працювали тут т.т. Шульцем і Міловою приступили до розбирання цих матеріалів і їх первинної класифікації. Однак, у зв'язку з переміщенням колекції з 3-го поверху на 2-ий і вторинного переміщення в межах 2-го поверху в кімнати нині займані сектором, значна частина роботи була знецінена. Після Ольвійської експедиції 1930 року у зв'язку з організацією кабінету, при античному секторі, знову було приступили до впорядкування зберігання речових матеріалів по річній системі, по роках розкопок в Ольвії (1901 – 1915 рр.). Річний спосіб розміщення матеріалів є першим етапом по організації наукового зберігання Ольвійської колекції²³⁶. До 15 грудня це завдання було виконане²³⁷. Робота з інвентаризації цих колекції відігравала надзвичайно важливу роль для подальшого введення матеріалів дослідження Ольвії в науковий обіг. І у подальшій своїй роботі Л. М. Славін дуже вимогливо ставився до зберігання та використання матеріалів розкопок, щоб їх можна було використовувати в наукових дослідженнях.

1932 року було видано розпорядження по ДАІМК, в рамках якої мало бути створено Комітет по роботам Академії на новобудовах²³⁸. Лазар Мойсейович брав участь у таких експедиціях в той час, коли не проводилися дослідження Ольвії. 1933

²³⁶ Мається на увазі спосіб розміщення матеріалів відповідно до року їх відкриття.

²³⁷ Науковий архів ІМК: Ф. 35. Оп. 5. Ед. хр. 282 Личное дело Л.М. Славина (1929 – 1938), арк. 28.

²³⁸ Генинг В. Ф. 1982, 199.

року було призначено заступником начальника однієї з новобудовних експедицій ДАІМК – Боспорської (Керчинської)²³⁹. За В. Г. Генінгом ця експедиція займалася вивченням городища Тірітаки і входила до складу Камиш-Бурунської новобудовної експедиції. В її рамках також провадилися археологічні дослідження некрополя Тірітаки та городища Мірмекія²⁴⁰. Наступного року Л. М. Славін був уже начальником цієї експедиції²⁴¹. Поява даного Комітету була пов'язана з активними будівельними роботами, переважно у районах, де здійснювалося гідробудівництво. У кінці 1920-х рр. пам'ятки археології було визнано всенародним надбанням, і керівництво СРСР виділило значні кошти на вивчення пам'яток, які знищувалися в ході такого будівництва. Станом на 1933 рік було організовано дев'ять експедицій на новобудовах, на 1934 – тринадцять, на 1935 – дев'ять²⁴².

У 1935 – 1936 рр. дослідник брав участь у Ольвійській експедиції, як начальник ділянки і загону²⁴³. Це пов'язано з тим, що в цей час відновлюються повноцінні дослідження Ольвії і науковець здійснює керівництво дослідженнями цієї пам'ятки, а також зменшенням кількості та фінансування новобудовних експедицій. Ю. О. Виноградов²⁴⁴ також зазначає, що Л. М. Славін був більше зацікавлений у дослідженні Ольвії²⁴⁵, але в цей же рік дослідження Мірмекія очолював В. Ф. Гайдукевич, який наступного року очолив всю експедицію і керував нею до своєї смерті, 1966 року.

1934 року Лазар Мойсейович виконує обов'язки помічника начальника Ольвійської експедиції, а з 1936 – безпосередньо керував дослідженнями Ольвії та її хори²⁴⁶. Важливість дослідження цієї пам'ятки усвідомлювали у ДАІМК. Академік С. О. Жебельов зазначав: «Ольвія, поряд з Херсонесом, є в СРСР головним пунктом,

²³⁹ Науковий архів ІМК: Ф. 35. Опис 5. Ед. хр. 282. Личное дело Л.М. Славина (1929 – 1938), арк. 32.

²⁴⁰ Генинг В. Ф. 1982, 200.

²⁴¹ Науковий архів ІМК: Ф. 35. Оп. 5. Ед. хр. 282 Личное дело Л.М. Славина (1929 – 1938), арк. 10.

²⁴² Генинг В. Ф. 1982, 200.

²⁴³ Л. М. Славин. Хроника жизни. 1996, 10.

²⁴⁴ Академическая археология на берегах Невы (от РАИМК до ИИМК РАН, 1919–2014 гг.) 2013, 170.

²⁴⁵ В приватній розмові учень Л. М. Славина С. Б. Буйський згадував, що Лазар Мойсейович розповідав, що після першої експедиції 1926 року він «захворів» Ольвією.

²⁴⁶ Науковий архів ІМК: Ф. 35. Оп. 5. Ед. хр. 282 Личное дело Л. М. Славина (1929 – 1938), арк. 32.

який, завдяки своєму місцю розташування на вільній від забудов території, вже дав і обіцяє дати багатий матеріал для відновлення історії міста за весь час його існування»²⁴⁷.

У 1935 році було відновлено археологічні дослідження у Ольвії. Керівником експедиції став Ф. А. Козубовський (на той час директор ПМК АН УРСР), а Л. М. Славін став його заступником з наукової роботи²⁴⁸. З 1926 року – року своїх перших відвідань Ольвії, вчений-археолог працював над дослідженнями ділянки «І» (поблизу Сигнальної станції), спочатку під керівництвом І. І. Мещанінова, а 1935 року – вже як начальник ділянки.

1936 року дослідника призначено керівником Ольвійської археологічної експедиції²⁴⁹. Цього ж року науковець на півтора місяці виїжджав до Києва, Миколаєва та Одеси для робіт з архівними матеріалами та археологічними колекціями²⁵⁰. У 1938 році Л. М. Славін був відряджений до Києва для роботи в керівництві ІА АН УРСР, проте, згідно з Особовою справою, що зберігається в Президії АН УРСР, науковець відповідні документи для прийняття на роботу заповнював вже 1937 року, що можна пояснити складною і довготривалою бюрократичною процедурою переїзду для роботи у іншу республіку.

Отже, під час своєї роботи в ДАІМК Л. М. Славін не тільки займався науковими дослідженнями, але і був залучений до процесу формування нової «радянської археології», яку в подальшому він мав формувати в Києві.

Висновки до розділу 2

Період формування наукового світогляду Л. М. Славіна припав на період гострих змін в суспільстві. Він, з одного боку пройшов достатньо типовий шлях для першої генерації радянських науковців від сина рахівника до наукового співробітника центральної інституції у сфері археології всього СРСР, а з іншого –

²⁴⁷ Науковий архів ПМК: Ф. 35. Оп. 5. Ед. хр. 282 Личное дело Л. М. Славина (1929 – 1938), арк. 18.

²⁴⁸ НА ІА НАНУ Ф. 59 ВУАК /О опис. 5. Щоденник Ф. А. Козубовського про дослідження 1935 р.

²⁴⁹ Станіцина Г. О. 2007, 25.

²⁵⁰ Науковий архів ПМК: Ф. 35. Оп. 5. Ед. хр. 282 Личное дело Л. М. Славина (1929 – 1938).

особливості його характеру та людські якості (в першу чергу працелюбство та любов до своєї професії) визначили сферу його наукових інтересів. Саме в ленінградський період життя науковець, заклав дружні стосунки з видатними представниками археологічної науки і в подальшому активно їх використовував вже як український радянський археолог.

Науковець здобув якісну фахову підготовку, навчаючись в ЛДУ, протягом того періоду, коли в ньому ще викладали представники «старої» школи, проте вже активно розроблялися нові методи ведення археологічних досліджень, також важливим є те, що у 1920-ті рр. була створена база для перенесення археології на марксистську методологію. Фактично, Л. М. Славін у період свого становлення і як особистість, і як науковець опинився в епіцентрі значних перетворень. Як особистість, маючи єврейське етнічне походження, Л. М. Славін отримав можливість виїхати з містечка для здобуття освіти. Слід звернути увагу, що маючи досвід роботи рахівника в подальшому дослідник проявив себе надзвичайно талановитим організатором науки, а це включало в себе необхідність працювати з фінансами.

Навчання в ЛДУ молодого дослідника припало на фінальний етап викладацької діяльності Б. Фармаковського. У цей же час в Ленінграді вже сформувалася і активно діяла нова генерація науковців, які в основу своїх досліджень покладали постулати марксизму. Робота у ДАІМК дала можливість молодому науковцю на практиці закріпити отримані знання. Л. М. Славін став свідком і учасником переформатування інституції під політичні реалії того часу.

РОЗДІЛ 3

НАУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ ЛАЗАРЯ СЛАВІНА

3.1. Л. М. Славін як дослідник Ольвійського полісу.

Територія Північного Причорномор'я багата на пам'ятки античної епохи. Основним предметом досліджень Л. М. Славіна став Ольвійський поліс. Він не тільки визначив основні наукові зацікавлення науковця, а і сформував його авторитет у колі археологів. Пам'ятка розташована на правому березі Бузького лиману у місці його злиття з Дніпровським, біля сучасного села Парутине Очаківського району Миколаївської області. Нині на місці давньої Ольвії знаходиться Національний історико-археологічний заповідник, на території якого ведуться археологічні розкопки.

1926 року в Ольвії було створено державний заповідник. Того ж року до Ольвії вперше приїхав молодий Л. М. Славін. 1926 року Борис Володимирович Фармаковський останній раз очолив Ольвійську експедицію. У своїй статті Г. О. Станіцина опублікувала повний перелік учасників експедиції того року²⁵¹. 1926 року у дослідженнях брали участь представники ДАІМК, Дослідного інституту археології і мистецтва при Московському університеті, Німецького археологічного інституту (мається на увазі Німецький археологічний інститут в Афінах – Д. Ч.), Ленінградського університету серед яких і Л. М. Славін. Заступником завідувача експедицією Б. В. Фармаковського виступив М. О. Макаренко. Крім нього від ВУАК брали участь два практиканти, а також представники музеїв. О. В. Каряка визначив цей польовий сезон як один з найпродуктивніших у довоєнний період. На думку дослідника, одне з найважливіших досягнень цього року стало призначення представника ВУАК (М. О. Макаренко), що дало можливість організувати повноцінне представництво українських дослідників у вивченні Ольвії²⁵². Проте це

²⁵¹ Станіцина Г. О. 2007, 21-22.

²⁵² Каряка О. В. 2015, 305.

ж загостило протиріччя між представниками української радянської та російської радянської науки.

Уже 1927 року, коли Б. В. Фармаковський не зміг очолити дослідження, керівництво експедицією Укрнаукою було доручено тимчасовій науковій раді (голова С. С. Дложевський та члени ради: М. О. Макаренко, Т. Г. Камінський, М. Ф. Болтенко, І. І. Мещанінов та Б. М. Бакланов)²⁵³. У своїй статті Ю. О. Виноградов зазначає, що в цей же час від Росії був лише один представник – І. І. Мещанінов²⁵⁴. Це можна пояснити тим, що в самій ДАІМК хвороба, а потім смерть Б. В. Фармаковського стала важким потрясінням і потрібно було перебудувати роботу інституції після втрати видатного науковця. Варто відзначити, що з іншого боку переважання саме представників української науки пояснюється і тим, що в період НЕП (зокрема у другій половині 1920-х рр.) українська археологічна наука була на підйомі. А. С. Яненко²⁵⁵ відзначає, що в цей період для музейної археології (а саме співробітники регіональних музеїв в більшості брали участь у розкопках Ольвії) став періодом розквіту (збільшилась кількість експедицій, музеї стали науково-дослідними інституціями). Враховуючи, що Ольвія була одним з перших заповідників, створених у СРСР (статус було надано 1926 року) та однією з найбільших експедицій на території країни, то у період реалізації політики “українізації” важливість керівництва цією експедицією українськими дослідниками також слід враховувати.

До 1936 року склад членів Наукової ради змінювався, але до неї продовжували входити представники ДАІМК, ВУАК (потім – ПМК) та регіональних музеїв (Херсонського, Миколаївського, Одеського).

Від Ленінградських інституцій участь в експедиціях брали учні Б. В. Фармаковського: Л. М. Славін, О. Н. Карасьов, О. І. Леві, Т. Н. Кніпович,

²⁵³ Станіцина Г. О. 2007, 22.

²⁵⁴ Академическая археология на берегах Невы (от РАИМК до ИИМК РАН, 1919–2014 гг.). 2013, 164.

²⁵⁵ Яненко А. С. 2016, 64-65.

С. І. Капошина. В. В. Крапівіна називала їх другою генерацією дослідників Ольвії²⁵⁶. Для вивчення історії досліджень Ольвії ефективно використовувати генераційний підхід. Адже тоді можна чітко простежити генеалогію наукової традиції дослідження цього античного полісу. Відповідно, Б. В. Фармаковський був названий представником першої генерації. До третьої ж генерації дослідників Ольвії слід відносити вже учнів Лазаря Мойсейовича Славіна: С. Д. Крижицького, Ю. І. Козуб, Н. О. Лейпунську, А. С. Русяєва, В. О. Анохіна і багатьох інших. Сама В. В. Крапівіна, хоча і була студенткою Л. М. Славіна, проте скоріш її варто віднести до четвертої генерації дослідників Ольвії, разом з А. В. Буйських, С. Б. Буйських, В. М. Отрешко і багатьма іншими.

У 1933 – 1934 рр. археологічні дослідження в Ольвії не проводилися. На думку Г. О. Станіциної це було пов'язано з браком фінансування²⁵⁷. Ю. О. Виноградов зазначає, що причиною ускладнень у роботі Ольвійської експедиції стали непорозуміння у комунікаціях з представниками української науки²⁵⁸. У особистому спілкуванні з автором О. В. Каряка зазначив, що на його думку у зазначені роки дослідження в Ольвії не проводилися через протиріччя, які були не розв'язані ще за життя Б. В. Фармаковського, а саме – протистояння між представниками російської та української радянської науки. У якості аргументу на користь того, що першу скрипку мають грати представники Ленінграду, як раз і могла виступати відмова у фінансуванні.

1935 року науковця призначено заступником начальника Ольвійської експедиції з наукової роботи. Цього року дослідження очолював Ф. А. Козубовський – директор Інституту історії матеріальної культури у Києві. У вересні 1935 року його викликали до Києва, а вже 15 жовтня його було знято з посади директора ПМК. Доречним буде згадати, що В. В. Крапівіна²⁵⁹ вказує на цікаву деталь: Лазар Мойсейович у своїй статті «Основні підсумки вивчення Ольвії

²⁵⁶ Крапівіна В. В. 1996, 11.

²⁵⁷ Станіцина Г. О. 2007, 24.

²⁵⁸ Академическая археология на берегах Невы (от РАИМК до ИИМК РАН, 1919–2014 гг.). 2013, 169.

²⁵⁹ Крапівіна В. В. 1997, 13.

за радянський період», виданої 1943 року, називав 1935 рік початком своєї роботи як начальника експедиції, а 1960 року у статті «Основные этапы изучения Ольвии» вказує вже 1936 рік. Валентина Володимирівна висловила думку про те, що науковець припустився помилки. Але можна допустити, що науковець міг свідомо піти на цей крок, щоб зайвий раз не підкреслювати зв'язок репресованого Ф. А. Козубовського, який як раз був начальником експедиції, з Ольвією.

З 1936 року Л. М. Славін безпосередньо керував дослідженнями Ольвії та її хори²⁶⁰. З першого свого приїзду до Ольвії він працював над дослідженнями ділянки «I». Ділянка «I» – це частина житлової забудови у північно-східній частині городища (недалеко від Сигнальної станції). Розкоп на цій ділянці був закладений ще 1925 року (другий рік відновлення дослідницьких робіт після Першої світової війни та Революції 1917 року в Ольвії)²⁶¹. Важливість дослідження саме цієї ділянки пояснюється, що саме тут проходила північна оборонна стіна городища; виявлено залишки поховань архаїчного часу; житлова забудова елліністичного часу, тобто на ділянці простежується видозміна топографії Ольвії в різні періоди розвитку міста. Значимість вивчення та особливості у розкопуванні цієї ділянки зазначені у щоденнику І. І. Мещанінова, який очолював роботи на цій ділянці 1930 року: «Робота на квадраті підтвердила правильність і неминучість пошарового зняття культурних нашарувань замість застарілого способу штрихового поглиблення²⁶². Крім того, ясно виявлена необхідність зняття одного і того ж шару на декількох квадратах, так як лише цим шляхом вдасться з'ясувати послідовність чергування залишків простежуються соціально-економічних комплексів в їх археологічному

²⁶⁰ Архив Института истории материальной культуры. Ф. 35. Оп. 5. Ед. хр. 282. Личное дело Л. М. Славина (1929 – 1938), арк. 32.

²⁶¹ Ольвия: раскопки, история, культура. 1997, 10-11.

²⁶² Мається на увазі, що дослідження провадилися методом закладанням шурфів (невеликих за площею розкопів) або траншей, які часто руйнували або не могли повністю охопити археологічні об'єкти. Пам'ятка досліджувалася не повністю, а уривками, наприклад: при виявленні поховання, розкопувалася частина, яка візуально визначала межі поховання. В подальшому. Межі незначно могли розширюватися в залежності від площі на якій знаходилися артефакти, але комплексного дослідження не провадилося. У Ольвії досить довгий час був розповсюджений метод пошуку місцезнаходження поховань за допомогою «щупів», що призводив до руйнації об'єктів.

відкладення при штиковому²⁶³ поглибленні, вельми часто прорізаються лежать на одному штиковому рівні різні культурні шари. До цих пір використовувалося ж поглиблення кожного квадрата до материка з'ясувалося як неминуче лише при завданнях розвідувального характеру, що переслідують одержання картини стратиграфії місцевості, тоді як при розкопках стаціонарного характеру поглиблення до материка допустимо тільки при послідовному знятті культурних шарів великими площами. Колишня система поквдратного поглиблення до материка з обов'язковим збереженням будівельних залишків від різних періодів дає в результаті нагромадження цих залишків в вигляді не пов'язаних між собою стовпів, що лежать на різних рівнях і не дають ясної картини прорізаних в квадраті культурних комплексів»²⁶⁴. Наприкінці 1920 – на початку 1930-х рр. методика ведення розкопок широкими площами тільки починала розповсюджуватися, проте, на такій складній (через багатошаровість та насиченість різними об'єктами) пам'ятці як Ольвія, її застосування було конче необхідне для комплексного дослідження. Необхідно пояснити, що хоча Ольвія і знаходиться біля села Парутино (сучасна Миколаївська область), проте значна територія міста після його занепаду більше не була заселена, що дає можливість досліджувати унікальний об'єкти – пам'ятку античності без більш пізніх нашарувань. Багатошаровість пам'ятки пояснюється тим, що в історії міста виділяється декілька етапів, докладніше про які буде зазначено нижче.

Саме за допомогою ведення розкопок широкими площами дослідники могли прослідкувати зміни в історичній топографії міста, його розмірів і тощо. Учні Л. М. Славіна, С. Д. Крижицький та Н. О. Лейпунська зазначили, що саме йому належить заслуга в розповсюдженні методики розкопок широкими площами жилих кварталів масової забудови у різних частинах Ольвії, оборонних споруд і

²⁶³ Мається на увазі, що дослідження об'єктів відбувалося шляхом зняття шару, що приблизно відповідав довжині штикової лопати: «штику».

²⁶⁴ НА ІА НАНУ ф. 59 ВУАК/ О, оп. 5. спр. 47. арк. 5.

виробничих майстерень в Нижньому місті, центральній частині римської цитаделі, некрополю та передмістя, поселень Ольвійської хори²⁶⁵.

У своєму путівнику по Ольвії, виданому 1938 року, Лазар Мойсейович намагався пояснити для широкого кола читачів методику роботи археологів: «Археологи керують роботою землекопів (практика найму землекопів здебільшого з місцевих жителів використовувалася в Ольвії з часів Б. В. Фармаковського до кінця 1940-х рр., і у подальшому в якості землекопів виступали студенти різних ВНЗ, котрі приїздили на практику на пам'ятку – Д.Ч.), які розчищають стародавні будинки й вулиці і розкопують стародавні могили. Вони пильно стежать за всіма нашаруваннями ґрунту, за всякими змінами, які відбувалися у розкопаних будинках і які свідчать про їх перебудови й ремонти, старанно збирають все, що знаходять під час розкопувань. За послідовністю культурних нашарувань, за технічними способами виробництва, за різними знахідками археологи визначають час, до якого належать шари ґрунту, будинки, могили»²⁶⁶. Як зазначалося вище, Ольвія була не тільки унікальною пам'яткою античності, але і одним з перших у СРСР археологічних заповідників. Тому важливу роль відігравала і просвітницька робота археологів.

У довоєнний період у наукових роботах дослідника відчувається вплив його вчителів з Ленінграду. Важливе місце науковець відводить пошуку зв'язків з місцевим населенням (скіфами)²⁶⁷. 1938 року він писав: «Що грецька колонія в Ольвії заснована була на місці скіфського поселення, яке існувало ще до приходу греків, підтверджене також лінгвістичними дослідженнями академіків М. Я. Марра і С. О. Жебелева (Жебельова – Д. Ч.). Їх роботи показали, що термін «Ольвія» існував тут ще задовго до грецької колонізації у формі «Ольба», що означало «містечко»²⁶⁸. Грецьку назву «Ольвія», що означає «щаслива» пояснювалася, як найближча за звучанням. Однак, на абзац вище сам же дослідник зазначив, що жодного свідчення

²⁶⁵ Ольвія: раскопки, история, культура. 1997, 13.

²⁶⁶ Славін Л. М. Ольвія. 1938, 87.

²⁶⁷ Ця тем цікавила Л. М. Славіна протягом всього його життя.

²⁶⁸ Славін Л. М. 1938, 9.

скіфського поселення, що передувало грецькому не було знайдено. Після переїзду до УРСР Л. М. Славін відмовився взагалі від цього твердження. Зокрема, 1942 року науковець писав: «У середині VI ст. до н. е. греки з малоазійського міста Мілета заснували місто Ольвія»²⁶⁹.

У перше після закінчення Другої світової війни дослідження в Ольвії розпочалися у 1945 роком, невеликим загоном під керівництвом Ф. М. Штітельман – учениці Л. М. Славіна, на той час м. н. с. ІА АН УРСР²⁷⁰. Проте, з нез'ясованих на сьогоднішній день причин у звітах Л. М. Славіна та у більш пізніх роботах відновленням досліджень Ольвії вказують 1946 рік.

У післявоєнний період у діяльності археолога Л. М. Славіна як дослідника Ольвії можна виділити ряд основних напрямів наукових пошуків. Археологічні розкопки Ольвії в першу чергу стосувалися вивчення центральних кварталів міста; роботи по дослідженню Нижнього міста; розкопування некрополя та передмістя – з 1962 року і до початку 2000-х рр. цими роботами керувала учениця Л. М. Славіна, Ю. І. Козуб). Окремо слід згадати про охоронні розкопки в Ольвії. Варто пояснити в чому полягає відмінність двох вищезазначених напрямів роботи. Систематичні дослідження Ольвії провадилися відповідно плану, щодо комплексного вивчення території пам'ятки. Цей план орієнтовно створювався на п'ять років зі внесенням відповідних уточнень для кожного року. Охоронні розкопки були пов'язані (і на сьогоднішній день також виконуються з тією ж метою) з тим, що:

1) Ольвія має специфічне місце розташування: на березі лиману і частина території Нижнього міста вже знаходиться під водою і з кожним роком вода руйнує берегову лінію з археологічними об'єктами. Крім того, Верхнє місто знаходиться на підвищенні і кожного року відбувається осипання схилів через природні фактори;

2) важливою сферою діяльності заповідника була і є екскурсійна діяльність, тому науковцям необхідно займатися реставрацією залишків споруд та інших об'єктів для подальшої їх експозиції *in situ*.

²⁶⁹ Нарис історії України. 1942, 21.

²⁷⁰ НА ІА НАНУ ф. 64 Фонд експедицій 1945/17 Польовий щоденник Ф. М. Штітельман.

Л. М. Славін повсякчас наголошуючи на необхідності вивчення Ольвійської хори. Сам дослідник писав: «Частина науковців неправильно оцінювала античну колонізацію, прибільшувала значення греків і недооцінювала роль місцевого населення в історії Північного Причорномор'я»²⁷¹. Проте ця тема була досить складною для вивчення. Як зазначає учень Л. М. Славіна С. Б. Буйських (спеціаліст з дослідження Ольвійської хори) сам термін «хора» ввійшов до наукового обігу радянських антикознавців у другій половині 1950-х рр.²⁷². У своїй дослідженні Л. М. Славін використовував термін «периферія». Вивчення сільської округи Ольвії мало ще один аспект, пов'язаний з дослідженнями контактів з місцевим населенням, тобто скіфами. Якщо до початку 1950-х рр., згідно з теорією Марра, від науковців вимагалось довести, що грецькі колонії були населені елінізованими скіфами, то після антимарристської кампанії такі тези могли слугувати підставою для звинувачень у ненауковості. Однак, у своїх наукових розвідках Л. М. Славін разом зі своїми учнями (зокрема – Ф. М. Штігельман) намагався робити висновки на основі археологічних та епіграфічних джерел. Сам дослідник очолював крім Ольвійської експедиції ще і хору – Буго-Дніпровська²⁷³, Снігурівська та Інгулецька. При цьому науковець не формально числився начальником цих експедицій, а безпосередньо брав у них участь. За 1946 – 1951 рр., в ході досліджень експедицій, якими керував Л. М. Славін (Ольвійська, Буго-Дністровська, Снігурівська, Інгулецька) було зібрано матеріал для складання археологічної карти Нижнього Побужжя та зафіксовано понад 100 пам'яток античної доби²⁷⁴. Серед них (географічне районування подане на 1950 рік): с. Варварівка, поблизу Миколаєва; район Великої і Малої Коренихи Варваровського району; Маяк «Дідова хата»; Район від Малої Коренихи до Нової Богданівки Варваровського району; Радгосп «Радсад», краще сказати Варваровський (чи може Варварівський район) і дати перерахування там само; с. Козирка

²⁷¹ НА ІА НАНУ ф. 63. Фонд наукових робіт. спр 359, арк.132.

²⁷² Буйських С. Б. Хора Ольвійського полісу (до історії наукової розробки проблеми)/ С. Буйських// Археологія. - № 1. – с. 67.

²⁷³ НА ІА НАНУ ф. експ.

²⁷⁴ Буйських С. Б. 1997, 15.

Очаківського району; с. Чертовате, там само; Район від Ольвії до Очакова; Широка балка, там само; Закісова балка; с. Сірки-Комиші; с. Аджигол; с. Петухівка; с. Дмитрівка; с. Кам'янка (Анчокрак) Кам'янського сільради; район Кам'янка – Березанський лиман; район від Аджіяска до Червоного (уздовж зап. Береги Березанського лиману), Тілігуло-Березанського району; с. Вікторівка, там само; Південно-східні райони Тілігульського лиману; с. Коблево, там само; район Кісляковки до Станіслава Беловерського, району Херсонської області; с. Лупарево Балка, там само; Урочище «Скелька 2»; с. Олександрівка.

Всього вивчалось понад 50 городищ і поселень, значна частина яких була відкрита вперше²⁷⁵. Лазар Мойсейович неодноразово у своїх публікаціях та виступах підкреслював необхідність ґрунтового дослідження Ольвійської хори. Адже, саме вивчаючи в комплексі місто та оточуючі його поселення можна визначити економічні аспекти життя полісу, роль впливів навколишнього населення, проаналізувати демографічні дані тощо.

Робота Л. М. Славіна з дослідження хори поєднувалась ще з одним видом наукової діяльності, яка була пріоритетною для співробітників ІА АН УРСР, починаючи з 1950-х рр., а саме участь у новобудовних експедиціях; з 1951 року, у зв'язку зі змінами в пам'яткоохоронному та будівельному законодавстві та будівництву великих промислових об'єктів на території півдня УРСР.

Окремим періодом наукової праці Л. Славіна як археолога слід виділити участь у роботі експедицій на новобудовах у 1950-ті рр. Дослідник зазначав, що перед ним та його колегами були поставлені такі завдання:

- проведення археологічних розвідок, з метою встановлення місцезнаходження поселень, городищ і могильників на трасах каналів;
- на найбільших та найцінніших з наукової точки зору об'єктах організація та проведення археологічних розкопок;

275

НА ІА НАНУ Ф 17. Спр. 147, арк. 1-18.

– проведення камеральної обробки археологічних матеріалів, виявлених на зазначених об'єктах.

Л. М. Славін мав керувати роботами в районі Правобережних каналів Дніпра в межах Миколаївської та західній частині Херсонської області²⁷⁶. Загалом дослідження проведені в рамках новобудовних експедицій мали ряд особливостей. З одного боку вони були пріоритетні, так як передували будівництву об'єктів промисловості. Але при цьому у археологів перед початком будівництва часто було досить мало часу на дослідження.

Зокрема в районі р. Інгулець будувалася зрошувальна система. Уже зазначалося, що Л. М. Славін брав участь у Керченській експедиції, яка перебудувала значному будівництву 1930-х рр. С. Б. Буйських²⁷⁷ наголошує на тому, що завдяки цим експедиціям був накопичений значний фактологічний матеріал, сповнений емпіричних реконструкцій. Проте для глибокого вивчення Ольвійської хори були необхідні ґрунтовні аналітичні, узагальнюючі праці. Фактично, накопичений матеріал вимагав від дослідників комплексного вивчення Ольвійських сільських поселень, що змінювало мету вивчення – від окремих поселень хори до комплексного її вивчення, як сукупності поселень, об'єднаних спільністю територій, політичних і культурних зв'язків²⁷⁸. Проте саме накопичений під час роботи новобудовних експедицій матеріал став основою для подальшого вивчення сільської округи Ольвії.

Однак, все ж таки переважно дослідженнями Ольвійської хори займалися все ж таки учні Л. М. Славіна: Ф. М. Штітельман, В. Л. Зуц, А. В. Бураков, В. В. Лапін, С. Б. Буйських. Осовним же предметом наукових досліджень дослідника була Ольвія. Учениця Л. М. Славіна, А. С. Русяєва у своїй статті, присвяченій 100-річному ювілею науковця зазначила, що найважливішим аспектом його науково-теоретичної

²⁷⁶ НА ІА НАНУ Ф. 17. Спр. 147, арк. 1-18

²⁷⁷ Буйських С. Б. 1997, 72.

²⁷⁸ Лапін В. В. 1971, 306.

діяльності стала розробка періодизації розвитку Ольвійського полісу²⁷⁹. Анна Станіславівна ґрунтовно проаналізувала стан розробки цього питання в історіографії, нею були викладені основні зауваження до висновків вчителя та позиції сучасних науковців. Дослідниця підкреслила, що він прив'язав свою періодизацію до вже виділених періодів в розвитку всього античного світу (а саме архаїчного, класичного, елліністичного та римського відповідно). Отже, науковець виділив такі основні періоди історичного розвитку Ольвії²⁸⁰:

- грецька колонізація Нижнього Побужжя і заснування Ольвії (середина VII – кінець VI ст. до н.е.);
- процвітання Ольвії (початок V – кінець III ст. до н.е.);
- криза і приєднання Ольвії до скіфської держави у Криму (початок II ст. до н. е. – початок I ст. н. е.)
- розквіт Ольвії та взаємодія з Римською імперією (початок I – середина III ст. до н.е.);
- занепад Ольвії (середина III століття) та припинення існування міста (кінець IV століття)²⁸¹. А. С. Русяєва підкреслює, що в розробці власної періодизації дослідник спирався на свій досвід професійного археолога і тому аналізував першу чергу на археологічні джерела.

Найбільш значним відкриттям в Ольвії у післявоєнні роки сам Л. М. Славін називав виявлення агори – торгівельної та міської площі, а також місця, де збиралися громадяни полісу та знаходилися найважливіші місця культу. Якщо у 1946 – 1952 рр. та 1958 – 1964 році, дослідженнями північної, східної та південно-східної частини керували О. І. Леві та А. М. Карасьов, то у 1956 – 1965 рр. роботи у західній і південно-західній частині очолював безпосередньо сам Л. М. Славін²⁸². Завдяки цим дослідженням було прослідковано планування центральної частини

²⁷⁹ Русяєва А. С. 2007, 14-16.

²⁸⁰ хронологічні межі зазначені у періодизації Л. М. Славіна відповідали розвитку наукових знань 1950-1960 рр.

²⁸¹ Русяєва А. С. 2007. 14-15.

²⁸² Славін Л. М. 1967, 26.

міста у період до гетського нашестя. Науковець вказував на ряд особливостей саме Ольвійської агори, зокрема на те, що Ольвійська агора через близькість теменоса (священної ділянки) не була релігійним центром міста²⁸³. Науковець писав: «Центром Ольвії стали два прекрасні ансамблі Верхнього міста: агора – головна міська площа і щільно прилягаючий до неї теменос – священна ділянка – культовий центр Ольвії. Прямокутний простір агори був обмежений з північної і південної сторони парадними будівлями – стоєю, гімнасієм, адміністративними будівлями; з західної і східної сторони – торгівельними будівлями з півтора десятком лавок. Теменос виявився забудований храмами, святилищами, олтарями та жертовниками. Вперше в Північному Причорномор'ї були відкриті такі чудові ансамблі»²⁸⁴. Важливо підкреслити, що Л. М. Славін значну увагу у своїх дослідженнях приділяв саме вивченню історичної топографії міста на різних етапах розвитку міста.

Важливу роль в професійній діяльності Л. М. Славіна відіграло, що він приклав значні зусилля до того, щоб предмети з Ольвійських досліджень залишалися в УРСР. Колекція археологічних матеріалів з Ольвії зазначеного періоду зберігається і в фондах Інституту археології НАН України. Це знахідки 1945 – 1952 рр., 1954 – 1957 рр., 1959 – 1971 рр. (Фонди ІА НАН України, розділ III, колекції № 29, 575, 657, 658, 738, 796, 822, 839, 883-885, 887, 888, 891, 901, 975)²⁸⁵. Датування цих колекцій достатньо широке від VII ст. до н.е. до IV н.е. тобто, охоплює всю історію існування Ольвійського полісу (починаючи від заснування Борисфеніди на острові Березань) до занепаду міста. Колекції розподілені за територіальним принципом (Нижнє місто, цитадель, передмістя, поселення хори і тощо). Колекції знаходяться у самому ІА НАН України, в Археологічному музеї та Ольвійському заповіднику, які є структурними підрозділами Інституту археології, і колекція ольвійських матеріалів, передана в Національний музей історії України.

²⁸³ Славін Л. М. 1967, 30.

²⁸⁴ ІА НАНУ ф. 17 спр. 41, 41-42.

²⁸⁵ Сон Н. А. 1996, 40-41.

На сьогоднішній день ці колекції тільки вводять в науковий обіг. Зокрема, відома українська дослідниця А. В. Буйських опрацювала колекцію східногрецької та коринфської кераміки з матеріалів досліджень свого наставника 1940 – кінця 1960-х рр.²⁸⁶ (близько 250 одиниць). У ході опрацювання матеріали класифікувалися за центрами виробництва (північноіонійські, коринфські, іонійські,) та формами посуду (товстостінний посуд, лекани, рибні блюда, тонкостінні чаші і тощо). Іншим рівнем аналізу стало визначення приналежності до різних стилів розпису кераміки. Колекція кераміки з східногрецьких центрів та Коринфу дала важливу базу для вивчення торговельних контактів з іншими грецькими полісами на першому етапі існування Ольвії. Важливо зазначити, Л. М. Славін завжди наголошував на тому, що дуже важливо аби знахідки з Ольвії зберігалися саме в музеях УРСР.

Ще одним подібним дослідженням є стаття А. С. Русяєвої (у подальшому – співробітниця науковця), яка присвячена введенню в науковий обіг колекції посудин з графіті імен господарів, що ґрунтується на матеріалах розкопок її вчителя²⁸⁷. Для аналізу було взято 50 фрагментів кераміки з розкопів різних раків в Верхньому місті. Хронологічні межі V – I ст. до н.е. Матеріали розподілені за принципами: повне/скорочене ім'я та за роками розкопок і інвентарними номерами. Дослідження графіті з іменами дає змогу визначити посередньо господарів жителів в різних районах міста (опосередковано), а також через наявність негрецьких імен прослідкувати зв'язки з негрецьким населенням (скоріш за все місцевим), відслідкувати прояви релігійних уподобань батьків через надання дитині теофорних (імена, що в себе включають ім'я бога або богині) імен, рівень грамотності ольвійського населення.

Також важливим аспектом у студіях науковця стало дослідження безпосередньо історії вивчення пам'яток. У 1943 році науковець, перебуваючи в евакуації в Уфі, видав цікаву статтю, присвячену підведенню підсумків вивчення

²⁸⁶ Буйських А. В. 2010, 70 – 76.

²⁸⁷ Русяєва А. С. 2010, 83-93.

Ольвії за радянський період²⁸⁸. З одного боку, поява цієї статті пояснюється тим, що науковці перебуваючи в евакуації не мали ні літератури, ні джерельної бази для проведення досліджень, але це дало можливість зайнятися узагальненням своєї роботи. З іншого – систематичні археологічні дослідження Ольвії тривали понад 40 років (на момент написання статті Л. М. Славіна) і потрібно було показати ті досягнення, які були здобуті археологами. Також важливою причиною, що спонукала Лазаря Мойсейовича до написання цієї праці, стала ідеологічна складова. Науковець узагальнив ті інституційні видозміни, що відбулися з Інститутом археології АН УРСР (спочатку ВУАК, а потім ІМК) та колаборацію з іншими інституціями СРСР, які займалися археологічними дослідженнями.

Крім досліджень в галузі античної археології, варто згадати про праці Л. М. Славіна присвячені іншим темам. Зокрема, Анна Яненко називає книгу І. Г. Шовкопляса²⁸⁹, що вийшла 1969 року, «першою спробою створити нариси історії радянської археологічної науки»²⁹⁰. Але 1947 року Л. М. Славін опублікував дві статті на подібну тематику: «Двадцять п'ять років археологічних досліджень Академії наук УРСР»²⁹¹ та «Археологічні дослідження на Україні у Радянську епоху»²⁹². Фактично, це одна з перших спроб узагальнення радянської української археології за чверть століття. При аналізі цих публікацій, не зважаючи на подібну тематику, одразу стає зрозуміло, що автор мав різні цілі при написанні даних статей. Якщо «Археологічні дослідження на Україні у Радянську епоху» мали більш публіцистичний та дещо пропагандистський характер, що прослідковується з другого абзацу: «Проте, коли зіставити все зроблене у вивченні археологічних пам'яток України протягом 100 років до Великої Жовтневої соціалістичної революції, з усім, чого досягла радянська археологія за перші 30 років свого

²⁸⁸ Славін Л. М. 1943, 67–69.

²⁸⁹ Шовкопляс І. Г. 1969.

²⁹⁰ Яненко А. С. 2016, 11.

²⁹¹ Славін Л. М. 1947.

²⁹² Ювілейний збірник, присвячений тридцятиліттю Великої Жовтневої соціалістичної революції. 1947.

існування, то можна легко переконатися у великих досягненнях останньої»²⁹³. Крім того, у статті йде мова про досягнення радянської науки у боротьбі з німецькими расовими теоріями²⁹⁴. У висновках було наголошено на тому, що «радянські археологи зуміли відмовитися від вузького обмеженого методу збирання, колекціонування та вивчення речей і піднести археологію на рівень справді історичної дисципліни»²⁹⁵. Усі ці атрибути часу, все ж, виступали у якості необхідних елементів статті, основну частину якої склав перелік основних напрямів археологічних досліджень в УРСР. Ця публікація яскраво ілюструє ті явища, що мали місце у радянській українській історичній науці у перші післявоєнні роки.

Особливо цікаво аналізувати другу публікацію, яка була видана вже у фаховому журналі. У статті, що має 19 сторінок, автор 4 сторінки присвятив історії дореволюційної археології на території України та діяльності ВУАК²⁹⁶. Лазар Мойсейович відзначив великі досягнення науковців даної інституції і лише в останньому абзаці цього сюжету автор вказав на те, що «не зважаючи на ряд позитивних результатів, мала й великі хиби»²⁹⁷. Під хибами науковець мав на увазі відсутністю теоретичних досліджень та невпровадження «марксистсько-ленінської методології. У противагу їм вчений ставить у приклад ДАІМК у Москві та Ленінграді, що «перетворилися в штаб передової радянської науки»²⁹⁸. З цим складно сперечатися, враховуючи, що саме з ДАІМК він перейшов на запрошення Президії АН УРСР на керівні посади в ІА АН УРСР (спадкоємця ВУАК).

Цікаво, що ІМК, який був створений після реорганізації ВУАК Л. М. Славін присвятив чотири абзаци²⁹⁹. Три абзаци повністю присвячені критиці інституції. Основною проблемою науковець зазначив, що в наукові дослідження, що провадилися в 1934 – 1937 роках не мали жодного стосунку до археології. У

²⁹³ Славін Л. М. Археологічні. 1947, 352.

²⁹⁴ Славін Л. М. Археологічні. 1947, 353.

²⁹⁵ Славін Л. М. Археологічні. 1947, 383.

²⁹⁶ Славін Л.М. 25 років. 1947, 64-68.

²⁹⁷ Славін Л. М. 25 років. 1947, 68.

²⁹⁸ Славін Л. М. 25 років. 1947, 68.

²⁹⁹ Славін Л. М. 25 років. 1947, 69.

висновках до цієї публікації дослідник окреслив плани на майбутнє, яких згодом і намагався дотримуватися³⁰⁰. Слід розуміти, що зазначені публікації писалися під час широкомасштабного процесу з боротьби з «буржуазною наукою». Крім зазначених опублікованих статей, виявлено також дві чернетки статті Л. М. Славіна «Археологические работы в Советской Украине в Сталинскую эпоху»³⁰¹. У зазначених працях простежуються виправлення, зроблені почерком не властивим досліднику, то ж можна зробити припущення, що це правки внесені іншою особою. Основна частина правок стосується додання посилань на роботи Й. В. Сталіна³⁰². Проте зустрічаються і класичні пасажі, які прекрасно ілюструють ідеологічну заангажованість епохи: «Значні роботи, зокрема, проводилися на території давнього Києва, столиці квітучої України, міста з багатовіковою історією, «матері міст руських»³⁰³³⁰⁴. Варто враховувати, що такі роботи не були «написані під диктовку» або просто замовними згори. Лазар Мойсейович Славін був науковцем, який сформувався в СРСР, і, скоріш за все, щиро підтримував формацій підхід у вивченні історії та археології.

3.2. Внесок Лазаря Славіна у охорону пам'яток

Важливим завданням історичної науки та археології, зокрема, є не тільки дослідження історичних пам'яток, але й їх охорона. Друга половина ХХ ст. пов'язана зі стрімким розвитком пам'яткоохоронних досліджень на різних рівнях від місцевих досліджень до створення всесвітніх організацій з охорони історичної спадщини. Крім того, важливим фактором є і підготовка спеціалістів з охорони пам'яток у ВНЗ. Пам'яткоохоронні дослідження в археології УРСР у післявоєнну добу тісно пов'язані з працею Л. М. Славіна.

³⁰⁰ Славін Л. М. 25 років. 1947, 81-82.

³⁰¹ НА ІА НАНУ ф. 63 спр. 130.

³⁰² НА ІА НАНУ ф. 63 спр. 130, арк. 2а;5;

³⁰³ НА ІА НАНУ ф. 63 спр. 130. арк. 25.

³⁰⁴ Курсивом виділено рукописну правку.

Його професійна діяльність була підпорядкована меті комплексного вивчення археологічних пам'яток. Крім безпосереднього вивчення, музеєфікації та опублікування результатів досліджень пам'яток, Лазар Мойсейович працював над створенням системи їх охорони на державному рівні. Сам він зазначав: «Однією з важливих ділянок культурного будівництва в нашій країні є охорона і збереження пам'яток культури – історії, археології, культури та мистецтва»³⁰⁵. Продовжуючи свою думку, дослідник наголошував, що «багатогранне творче життя кожного народу так чи інакше відобразилося в найрізноманітніших пам'ятках. Де б не жила людина протягом всієї своєї історії, скрізь на невеликій глибині під сучасною поверхнею, а то й на самій поверхні збереглися у різноманітних формах сліди її діяльності, її таланту, її неухильного розвитку»³⁰⁶. І, як висновок, що «пам'ятки культури, цінність яких не може вимірюватись будь-якими грішми та золотом, становлять національну гордість кожного народу, підносять ще вище його славу і велич»³⁰⁷. Зазначивши точку зору Л. М. Славіна, необхідно привести інші трактування пам'яткоохоронної діяльності у археології. Наприклад, К. Яжджевський, який написав роботу присвячену охороні археологічної спадщини у Польщі 1966 року. Приблизно одночасно з Л. М. Славіним, зазначав: «У охороні культурної спадщини, в тому числі і археологічних пам'яток, повсякчас зростає увага та соціальний запит у всьому світі, в тому числі і у нашій країні»³⁰⁸. Автор відзначив значні втрати скарбів польської культури під час гітлерівської окупації країни. Актуалізуючи свою думку науковець писав: «що добре охоронювані об'єкти давнього і найдавнішого минулого є невичерпними джерелами для наукових досліджень»³⁰⁹. Розгляд точки зору Кондрада Яжджевського паралельно з дослідженнями Лазаря Славіна дає змогу побачити, що питання охорони археологічної спадщини у кінці 1950 – 1960-ті рр. стало об'єктом досліджень

³⁰⁵ Бондарь Н. Н. 1959, 146.

³⁰⁶ Бондарь Н. Н. 1959, 147.

³⁰⁷ Бондарь Н.Н., Мезенцева Г.Г., Славин Л.М. Нариси музейної справи. – К., 1959.- с. 147.

³⁰⁸ Jażdżewski K. 1966, 7.

³⁰⁹ Jażdżewski K. 1966, 12.

археологів різних країн. Це пов'язано було в першу чергу з тим, що накопичені знання про пам'ятки минулого вимагали не тільки їх вивчення, але і збереження для майбутніх поколінь.

Розглядаючи пам'яткоохоронний аспект у діяльності Л. М. Славіна, автор визначає три його основні напрями:

- заходи, спрямовані на охорону пам'яток археології на практиці (в першу чергу Ольвії та її хори);
- створення методичних та навчальних матеріалів для ознайомлення та навчання учнів та студентам методикам пам'яткоохоронних заходів;
- участь та керівництво організаціями, які займалися охороною пам'яток археології.

До заходів практичного спрямування відноситься, в першу чергу, діяльність науковця, як начальника Ольвійської археологічної експедиції з 1936 по 1966 рік³¹⁰, а також на посаді директора Державного історико-археологічного заповідника «Ольвія» з початку 1950 по 1951 рік³¹¹. Необхідно пояснити два важливі аспекти:

1) У археології виділяються два типи досліджень – наукові та рятівні. Перший тип, в контексті діяльності Л. М. Славіна безумовно переважав в його дослідній роботі. Уже перші післявоєнні розкопки безумовно були за своєю суттю рятівними, тому автор вважає за необхідно згадати про них саме в цьому підрозділі;

2) Ольвійський заповідник, будучи структурним підрозділом ІА АН УРСР, мав виконувати два основні завдання: збереження пам'ятки археології та її популяризація. Археологічне дослідження Ольвії виконувала Ольвійська археологічна експедиція ІА АН УРСР, очолювана Л. М. Славіним. Тому автор вважає за необхідне виокремити діяльність Л. М. Славіна як директора Ольвійського заповідника саме в цьому підрозділі, враховуючи, що вона як раз була спрямована на виконання основних функцій пам'яткоохоронних досліджень: збереження пам'ятки та її популяризація.

³¹⁰ Мезенцева Г. Г. 1997, 95.

³¹¹ Архів відділу кадрів ІА НАНУ. Особова справа Л. М. Славіна.

Після Другої світової війни, коли в Ольвію вперше повернулися археологи, було виникла необхідність оцінки масштабів збитків і почати відновлення роботи заповідника та експедиції. Археологічні дослідження, згідно з В. М. Корпусовою, відновлюються у 1945 році, як дослідження варварівського загону (досліджували хору) в складі: начальника загону П. М. Шульца, архітектора О. М. Карасьова, старшого наукового співробітника О. В. Милорадович і аспіранта Захарова)³¹². Важливість дослідження Ольвійської хори Л. М. Славін вказував і у своїх статтях, які публікувалися під час евакуації, де проводилося фактично узагальнення довоєнних досліджень пам'ятки. «Повністю збагнув, що без сучасних досліджень Ольвії, давніх городищ і могильників низових районів Буго-Дніпровського басейну, не може бути і мови про повне і всебічне вивчення і правильне розуміння історії і культури Ольвії»³¹³.

Л. М. Славін у своїй доповідній записці, датованій 1946 роком, залишив опис стану Ольвії після відновлення діяльності заповідника. Дослідники застали розкопки покинутими, частково зруйновані були давні фундаменти античних будівель. На території заповідника німці залишили земляні укріплення і споруди, які врзалися в розкопи та недосліджені ділянки. При цьому значної шкоди було завдано і господарській частині заповідника, адміністративним і підсобним спорудам (зруйнована дротяна загорожа, навіси над дромосами склепів, сильно постраждав будинок для інвентаризації знахідок, склад Заповідника, викрадено значну частину устаткування). А також «Німці вивезли з Ольвії музей заповідника, де були зібрані експонати для екскурсантів, і зразки всіх груп знахідок, які зустрічаються при розкопках. У цілому, Ольвійському заповіднику, справі вивчення Ольвії та греко-скіфського періоду давньої історії України завдано величезної шкоди»³¹⁴.

Перед колективом експедиції і Ольвійського заповідника першочерговою метою постало відновлення науково-дослідної роботи, реконструкція господарських

³¹² НА ІА НАНУ Ф. «Адміністративні матеріали 1946/47». Спр. 47, арк. 29-30.

³¹³ Черняков І. Т. 1996, 78.

³¹⁴ НА ІА НАНУ –Ф. «Адміністративні матеріали 1946/47». Спр. 47, арк. 4-6.

і науково-допоміжних споруд, реставрація та консервація пам'яток. У своїй доповідній записці Л. М. Славін перераховує серед основних завдань роботи на 1946 рік були наступні: відновлення археологічних розкопок Ольвії; керівництво дослідницької роботи по ольвійській тематиці в різних установах СРСР; відновлення робіт з реставрації та консервації монументальних пам'ятників Ольвії, як міста-музею; відновлення науково-допоміжних споруд Ольвійського заповідника; відновлення господарських служб і устаткування заповідника; відновлення екскурсійної роботи в Ольвії³¹⁵.

Важливою віхою в історії Ольвійського заповідника стала постанова №510 Ради міністрів УРСР від 1 квітня 1946 року про виділення Ольвії в окрему структуру Академії наук УРСР³¹⁶. До 1938 року заповідник підпорядковувався Народному Комісаріату освіти, далі був переданий Радою народних комісарів УРСР до складу Академії Наук УРСР, як підрозділ Інституту археології. Виділення Ольвійського заповідника в окрему наукову установу привело до збільшення фінансування, а також кошти надходили вже на пряму в Заповідник. Це стало одним з важливих факторів швидкого відновлення діяльності Ольвії, а в подальшому і активному розвитку, в першу чергу, господарства Заповідника.

На 1946 рік штатний персонал включав в себе: директор, заступник директора з адміністративної та господарської частини, молодший науковий співробітник, комендант-завідувач господарством, каменярь, тесля, шофер, бухгалтер, двоє сторожів³¹⁷.

У газеті «Бугская заря» за 1946 рік від 21 вересня дано перелік людей, які брали участь у експедиції 1946 року: керував дослідженнями Л. М. Славін, архітектор та археолог О. М. Карасьов від АН СРСР, від Ленінградського державного університету С. І. Капошина, О. І. Леві, співробітник заповідника Б. М. Рабічкін, від Інституту археології АН УРСР Ф. М. Штітельман.

³¹⁵ НА ІА НАНУ Ф. «Адміністративні матеріали 1946/47». Спр. 47, арк. 6.

³¹⁶ НА ІА НАНУ Ф. «Адміністративні матеріали 1946/47». Спр. 47, арк. 1.

³¹⁷ НА ІА НАНУ Ф. «Адміністративні матеріали 1946/47». Спр. 47, арк. 2.

Господарською діяльністю заповідника завідував С. Д. Ласий, якій працював у Ольвії на той час вже 40 років. Крім того у дослідженнях міста брали участь і місцеві жителі: Є. Михайличенко, К. Гряна, І. Шульга та учні парутинської школи О. Росинець, В. Перепадя, О. Котенко, в складі дитячого археологічного гуртка, керувала яким Ф. М. Штігельман³¹⁸. У цьому переліку варто звернути увагу на наступні моменти. Подружжя Рабічкін-Штігельман були учнями Л. М. Славина, проте ставок в самому ІА АН УРСР не вистачало, тому Б. М. Рабічкін рахувався співробітником заповідника, а його дружина – співробітником інституту. Крім того до кінця 1940-х рр. у археологічних експедиціях часто використовувалася праця найманих копачів з числа місцевих жителів, тому їх прізвища вказані в цьому переліку. Однак, Л. М. Славін був одним з перших, хто почав залучати до роботи в експедиції студентів-практикантів. Так ведення в заповіднику гуртка для селянських дітей стало одним з прикладів популяризаторської роботи.

1946 року були відновлені: бібліотека, музей, польові лабораторії (фото, камеральні), відреставровані приміщення для камеральної обробки матеріалу, їдальня, гуртожиток тощо. Крім того, за сприяння Л. М. Славина була розширена і матеріально-технічна база експедиції, в тому числі, було придбано автомобіль для експедиції. Було відновлено й екскурсійну діяльність. У 1946 в Ольвії побувало близько 800 екскурсантів³¹⁹. Також були проведені розкопки переважно житлових кварталів елліністичного та римського часу, в серпні проведено дослідження на території некрополя міста.

Уже в 1946 – 1947 рр. Ольвійський державний історико-археологічний заповідник відновлює свою діяльність як науково-дослідна та музейна установа на довоєнному рівні. Активно публікуються результати досліджень, поліпшується матеріально-технічна база, заповідник продовжує свою діяльність, як навчально-виробнича

³¹⁸ НА ІА НАНУ. Ф. 17.Спр. 147, арк. 1-18.

³¹⁹ НА ІА НАНУ. Ф. 17.Спр. 147, арк. 13-15.

Активно в Ольвії проводилася і наукова робота. Влітку 1946–1948 рр. у заповіднику проводилися наукові конференції за участю співробітників експедиції, а також запрошувалися дослідники ольвійської тематики з інших наукових установ. На конференцію 1946 року було підготовлено 6 доповідей, на конференцію 1947 року – 14 доповідей та повідомлень, а 1948 – вже 15 доповідей і повідомлень³²⁰.

Крім проведення наукових конференцій співробітники заповідника (Л. М. Славін, Б. М. Рабічкін, Ф. М. Штітельман) проводили і лекційні заняття. Переважно серед населення Миколаївської та Херсонської областей (учні шкіл, селянам, робітниками). У 1951 році таких лекцій було проведено 24³²¹. Також лекції-бесіди проводилися і під час обідніх перерв на розкопі для студентів-практикантів.

Уже на 1951 рік основними завданнями заповідника стають не відновлення його діяльності та відшкодування заподіяної шкоди, а повноцінна освітня та дослідницька діяльність, а саме: продовження археологічних досліджень Ольвійського городища, некрополю та поселень Ольвійської хори; проведення камеральних робіт над колекціями знахідок та будівельними рештками; проведення консерваційних та реставраційних робіт над монументальними пам'ятками; вивчення історії та культури Ольвії, а також поселень Буго-Дніпровського Причорномор'я; організація та проведення екскурсійної роботи; публікація різних матеріалів на ольвійську тематику (звітів, монографій, науково-популярної літератури)³²².

Отже, фактично відновлення діяльності Заповідника пройшло в досить короткі строки (1946-1947 рр. переважно) і важливу роль для цього зіграв колектив науковців та працівників заповіднику «Ольвія», який очолював Л. М. Славін. Важливе значення відіграло компетентне визначення пріоритетних задач, злагоджені дії колективу, а також робота в різних напрямках діяльності установи, паралельно відновлюючи господарську базу та проводячи науково-дослідні роботи.

³²⁰ НА ІА НАНУ. Ф. 17. Спр. 147, арк. 1-18.

³²¹ НА ІА НАНУ. Ф. 17 Спр. 147, арк. 1-18.

³²² Славин Л. М. 1951, 78-80.

Археологічні знахідки зберігалися у музеї та фондах заповідника. На 1951 рік фонди знаходилися: в приміщенні колишньої Сигнальної станції (біля музею), в центральній частині Верхнього міста (біля ділянки АГД), в центральній частині Нижнього міста (біля ділянки НГ)³²³.

Одним з основних напрямів діяльності Ольвійського заповідника завжди була екскурсійна діяльність. Тому важливо прослідкувати зміни в цій сфері. Статистика за 1946 – 1950-ий рр. говорить про збільшення з кожним роком напливу туристів: «Ось далеко не повні відомості про організовані екскурсії, які приїздили до Ольвії: в 1946 році – 38 екскурсій з 800 учасниками, в 1947 році – 40 екскурсій з 1500 учасниками, в 1948 року – 96 екскурсій з 3500 учасниками, в 1949 року – 142 екскурсії з 4580 учасниками, за 8 місяців 1950 (до 1 вересня) 126 екскурсій з 3960 учасниками³²⁴. Важливо зазначити, що точний підрахунок числа відвідувачів ускладнювало те, що відвідання заповідника було безкоштовним і вхід був вільним. Крім того екскурсії проводилися і на пам'ятках Ольвійської хори. Наприклад, в 1951 році місця роботи Інгулецько-Снігірівської експедиції відвідало близько 1500 екскурсантів³²⁵. Подані цифри свідчать про те, що, по-перше, саме населення регіону вже було зайняте не тільки на відновленні інфраструктури, зруйнованої війною, а й мало змогу на проведення наукових і просвітницьких заходів, по-друге, в самому Заповіднику мали змогу з кожним роком приймати все більше екскурсантів. Крім того, кількість відвідувачів, що збільшувалася з кожним роком, вказує на важливе історичне значення пам'ятки та її значення та відомість як історичного об'єкту.

У статистиці не враховані групи і поодинокі екскурсанти, які відвідували Ольвію і оглядали її пам'ятки без екскурсоводів. Також збереглися книги враження для відвідувачів Заповідника із записами подяки співробітникам Заповідника від

³²³ Славин Л. М. 1951, 68.

³²⁴ НА ІА НАНУ. Ф. 17. Спр. 147, 1-18.

³²⁵ НА ІА НАНУ. Ф. 17. Спр. 147, 1-18.

відвідувачів, у яких наголошується важливе значення Ольвії, як історичної пам'ятки та фахове проведення ними екскурсій³²⁶.

У першу чергу заповідник з екскурсіями відвідували групи школярів та студентів. Також серед екскурсантів були і робітники заводів та фабрик, селяни, військові і, звичайно, представники інтелігенції. Здебільшого на екскурсії приїжджали місцеві жителі (з Миколаєва, Очакова та південних районів Миколаївщини), на другому місці по кількості екскурсантів йшла Херсонська область, а на третьому – Одеська. На екскурсії приїздили і з більш віддалених регіонів – з Києва, Кіровограда, Дніпродзержинська тощо³²⁷. Ці дані свідчать про те, що в першу чергу відвідували Ольвію місцеві жителі, які отримували освіту (середню та вищу), але важливе значення мають свідчення про відвідання Заповідника екскурсантами не з найближчих областей. Також дані відомості утверджують Ольвію у статусі визначної пам'ятки античної доби, що приваблював відвідувачів з різних регіонів. І на початок 1950-х рр. населення вже мало змогу відвідування не тільки найближчих пам'яток, а й здійснювати досить довготривалі подорожі.

1952 року через проблеми з фінансуванням наукових інституцій Державний історичний заповідник «Ольвія» перестав бути окремою установою в складі АН УРСР і його було повторно включено до складу Інституту археології. Проте, у той же період була розгорнута кампанія з приводу розслідувань діяльності директора Л. М. Славіна та співробітників заповідника Б. М. Рабічкіна та Ф. М. Штігельман. У ході цієї кампанії дослідників звинуватили у недостатньо ретельному ставленні до археологічних об'єктів та звільнили із займаних посад³²⁸. Враховуючи період, в який відбувалась ця кампанія можна зробити висновок, що це було пов'язано з етнічним походженням названих науковці. Цього

³²⁶ НА ІА НАНУ. Ф. 17.Спр. 168.

³²⁷ НА ІА НАНУ. Ф. 17.Спр. 147, 1-18.

³²⁸ НА ІА НАНУ ф. 17 спр. без нумерації.

ж висновку дотримуються і С. Б. Буйських та К. Чуєва³²⁹ в своєму дослідженні наукової спадщини Ф. М. Штітельман.

Отже, перші роки після звільнення від німецько-фашистської окупації стали не тільки роками відновлення заподіяної шкоди та поновлення наукових досліджень в державному історико-археологічному заповіднику «Ольвія», а й роками розвитку в усіх сферах діяльності установи. Завдяки злагодженій та оперативній праці співробітників та грамотному керівництву експедицією та Заповідником фактично на 1947 рік установа відновила свою роботу на довоєнному рівні, а до 1951 року основним завданням стояло вже не відновлення втраченого, а посилення науково-дослідної, освітньої та екскурсійної роботи. А саме:

1) До здобутків в науково-дослідній роботі можна віднести збільшення площі розкопів в самій Ольвії, активне дослідження навколишніх поселень, що відносилися до Ольвійської хори, проведення наукових конференцій в Заповіднику.

2) Господарська діяльність була практично відновлена з нуля, адже більша частина майна Заповідника була зруйнована або розграбована. Співробітникам, а в першу чергу директору та керівнику експедиції Л. М. Славіну вдалося не тільки відновити втрати, а й збільшити матеріально-технічну базу (включаючи придбання автомобіля).

3) Освітня діяльність в Ольвії в першу чергу була пов'язана з проведенням практики для студентів-археологів з різних міст СРСР. Важливим фактом в розвитку цього виду діяльності стало створення кафедри археології при КДУ імені Т. Г. Шевченка. І саме Ольвія стала однією з основних баз практик для студентів цієї кафедри. Крім того, працівники Заповідника проводили просвітні лекції та бесіди на антикознавчу тематику з місцевим населенням та більш професійно орієнтовані на студентів-практикантів.

4) Екскурсійна діяльність в Ольвії мала одне з пріоритетних значень. Практично, з поверненням до Заповідника працівників одразу ж налагоджено було проведення екскурсій. З кожним роком кількість відвідувачів зростало, а книги відгуків свідчать про високий рівень проведення самих екскурсій. Також було відновлено практично повністю розграбований

³²⁹ Буйських С. Б. 2014, 124-131.

музей Заповідника, і з кожним роком його наповнюваність збільшувалася: від експозиції переважно з малюнків та таблиць, до створення лапідарію біля будинку музею.

Виділення Заповідника в окрему наукову установу при АН УРСР, що дало змогу використовувати фінанси більш оперативно та збільшити його.

Науковець брав активну участь у роботі державних та громадських пам'яткоохоронних органів. Уже у липні 1940 року Л. М. Славін ввійшов до складу щойно створеного Комітету з охорони та збереження історико-культурних, архітектурних і археологічних пам'ятників УРСР³³⁰. До складу цього комітету також входили представники інших наукових інституцій. Зокрема, ІА АН УРСР також представляв І. В. Моргілевський. Слід розуміти, що Л. М. Славін був включений до цього органу як директор ІА АН УРСР, проте у довоєнний час публікацій з пам'яткоохоронної тематики у дослідника не було.

Після закінчення Другої світової війни Л. М. Славін продовжив свої дослідження в галузі охорони пам'яток. Слід відзначити, що практичний досвід з відновлення Ольвійського заповідника та значне поглиблення знань з археології УРСР стали основою для методологічних розробок науковця у цій царині. 1949 року при Президії АН УРСР відповідно до Постанови Ради Міністрів УРСР від 30 грудня 1948 року «Про заходи по поліпшенню охорони пам'яток культури на території УРСР» була створена Науково-методична рада по охороні пам'яток культури УРСР. Головою цієї Ради призначено П. П. Єфименко, а Л. М. Славін стає заступником голови³³¹. Лазар Мойсейович активно долучався до роботи над самим документом перед його офіційною публікацією. У 1945 році науковець вносить правки до Інструкції Комітету в справах культурно-освітніх установ при РНК УРСР і Управління в справах архітектури при РНК УРСР³³². Цей документ, розісланий до провідних наукових установ УРСР, став основою для створення Додатку до Постанови Ради Міністрів СРСР № 3898 від 14.10.1948 р. «Положення про охорону

³³⁰ ЦДАГО ф. 1 оп. 6 спр. 586 а. 24

³³¹ Історія Національної академії наук України. 1946 – 1950: Частина 2. 2008, 140.

³³² НА ІА НАНУ ф. 62 спр. без нумерації.

пам'яток культури»³³³, а саме в частину «Інструкція про порядок обліку, реєстрації, утримання і реставрації пам'яток архітектури, які знаходяться під охороною держави» були додані деякі правки, зроблені Л. М. Славіним:

«Ст. 1. Частина А «Окремі пам'ятки» пункт б) Культурні споруди³³⁴: собори, церкви, дзвіниці, зониці, мечеті, медресе, мінарети, костели, кірхи, синагоги, каплиці, усипальні, мавзолеї, тощо».

У Інструкції 1945 року також була виділена окрема категорія археологічних пам'яток: «стоянки, селища, могили, кургани, могильники, городища, старовинні вали, печери, кам'яні скрині («кисти»), викладені з каменю кола («кромлехи») [закреслено рукою Л. М. Славіна] деякі довгі кам'яні споруди та заклади, кам'яні стели і баби старовинні написи висічені на скелях».

Зрозуміло, що аналізуючи зазначені нормативно-правові акти, не можна переоцінювати роль науковця. Розповсюдженою практикою є розсилка проектів майбутніх норм до профільних інстанцій. У цьому випадку ІА АН УРСР, виступав як одна з таких організацій у галузі охорони пам'яток, а Л. М. Славін як директор, а згодом заступник директора, як представник цієї інстанції. Участь у роботі над нормативно-правим актом та фахові рекомендації до нього показують, що дослідник не формально поставився до роботи, використовуючи свій значний практичний досвід.

Педагогічна діяльність науковця була спрямована на комплексну підготовку спеціалістів у галузі археології. Крім керівництва кафедрою археології та музеєзнавства КДУ імені Т. Г. Шевченка його цікавила і організація гуртків школярів, що цікавляться археологією. «Пам'яток історії та культури в нашій країні так багато, що успішно справитися з цією роботою можна лише тоді, коли широкі кола радянських громадян, в тому числі і наша молодь, подаватимуть у цій справі

³³³ Додаток до Постанови Ради Міністрів СРСР № 3898 від 14. 10. 1948 «Положення про охорону пам'яток культури»

³³⁴ У Інструкції цей пункт мав назву «архітектурні споруди» до яких відносилися і церкви. Л. М. Славін запропонував виокремити «культурні споруди», як окрему категорію. Курсивом виділені ті правки, які були внесені до Інструкції Л. М. Славіним у 1945 році.

необхідну допомогу»³³⁵. Саме цій меті було підпорядковане написання кількох друкованих робіт, в тому числі і присвячених теоретичним та методичним засадам охорони пам'яток історії, культури та мистецтва для школярів та студентів: «Археологічні пам'ятки, їх вивчення і охорона»; «Нариси музейної справи» (у співавторстві з М. М. Бондарем та Г. Г. Мезенцевою)³³⁶; «Археологічний гурток у школі»³³⁷; «Археологічне вивчення рідного краю»³³⁸.

Як керівник Ольвійської, експедиції та завідувач кафедри археології та музеєзнавства Київського державного університету імені Т. Г. Шевченка, протягом багатьох років він тісно співпрацював з Одеським археологічним музеєм та Одеським державним університетом імені І. І. Мечникова. Ця теза підтверджується і тим, що практику в Ольвії крім студентів КДУ імені Т. Г. Шевченка проходили студенти багатьох вищих навчальних закладів, зокрема Одеського державного університету. Наприклад, у звіті про діяльність Ольвійського заповідника за післявоєнну п'ятирічку (1946 – 1950-ий рр.) йдеться: «Слід відзначити велику роботу заповідника «Ольвія » з підготовки нових кадрів археологів. Ольвія завжди славилася, як одна з кращих археологічних шкіл нашої країни. Щорічно тут проходять археологічну навчально-виробничу практику студенти історичних факультетів ряду університетів, а також співробітники музеїв, що мають ольвійські відділи та експозиції, і колекції»³³⁹.

Протягом багатьох років існування Ольвійської експедиції постійну участь у дослідженнях пам'ятки брали співробітники Одеського археологічного музею. Але під час сталінських чисток та у війну практично було втрачено Одесу як науковий археологічний центр. Сам археологічний музей практично перестав досліджувати античні пам'ятки, а предмети цього періоду, що перебували в колекціях музею

³³⁵ Славін Л. М. 1960, 64.

³³⁶ Бондарь Н. Н. 1959.

³³⁷ Славін Л. М. Археологічний гурток. 1959.

³³⁸ Славін Л. М. 1960.

³³⁹ НА ІА НАНУ. Ф. 17. спр. 147, арк. 7-8.

трактувалися як предмети культур «стародавніх фашистських завойовників-колонізаторів, що поневолювали місцеві племена скіфів та слов'ян»³⁴⁰.

За ініціативи Одеського археологічного музею за часів хрущовської «відлиги» в кінці 1950-х рр. почалося відродження Одеського археологічного товариства, основним завданням якого мало стати вивчення, дослідження та охорона археологічних пам'яток Одещини. Ідейними натхненниками стали представники ще довоєнної плеяди одеських археологів М. Ф. Болтенко та М. С. Синицин, розпочавши з відновлення експозицій музею, а згодом і відновивши наукове об'єднання при ньому. Оскільки процес організації товариства вимагав пройти затвердження у ряді установ з отриманням дозволів (від ЦК КПУ, Ради Міністрів республіки, Міністерства культури до місцевих установ – обкому та міському), до Л. М. Славіна, котрий був знаним фахівцем, мав безпосереднє відношення до Музейної ради Міністерства культури УРСР, звернулися представники одеської наукової спільноти з проханням про допомогу³⁴¹. Ідею створення такого Товариства у своїх листах до Організаційного комітету майбутньої організації (до якого входили М. Ф. Болтенко, М. С. Синицин, Л. М. Славін, О. Г. Сальніков, П. О. Каришковський та інші) підтримали 25 видатних археологів СРСР³⁴², також вони зголосилися брати активну участь у його роботі.

У травні 1959 року пройшли організаційні збори, в яких участь взяли 86 вчених, краєзнавців, студентів практично з усього Радянського Союзу. Після затвердження статуту Товариства 16 жовтня 1959 року, пройшли вибори членів правління організації, одним з яких став Лазар Мойсейович. Також він займав посаду заступника голови Одеського археологічного товариства разом з заступником директора Одеського археологічного музею. Головою було обрано директора Одеського археологічного музею М. С. Синицина, з яким вчений

³⁴⁰ Черняков І. Т. 1996, 75.

³⁴¹ Черняков І. Т. 1996, 76.

³⁴² Присяжнюк О. М. 2009, 15-18.

працював в Ольвійській експедиції ще до війни. Офіційно створення організації було затверджено 16 жовтня 1959 року рішенням Одеського облвиконкому³⁴³.

Одеське археологічне товариство активно вело як пошуково-дослідницьку, так і видавничу діяльність. Друкованим органом стає науковий журнал «Записки Одесского археологического общества». Перший його номер виходить 1960 року, де на титульному листі стоїть № 1, а в дужках № 34, як продовження дореволюційного журналу Одеського товариства історії та старожитностей. У першому номері виходить стаття Л. М. Славина, присвячена періодизації досліджень Ольвії³⁴⁴.

Його робота в якості члена редколегії за спогадами колег не була номінальною³⁴⁵. Крім написання статей вчений залучав до написання своїх колег та брав участь у редагуванні та підготовці до друку збірника «Записки Одесского археологического общества», який вийшов друком 1960 року і складався з двох томів^{346, 347}. Крім того, учасники конференцій товариства мали змогу друкуватися у «Кратких сообщениях Одесского археологического музея». І. Б. Клейман згадує, що дослідник не тільки сам готував до друку статті³⁴⁸, бажаючи підтримати видання музею, але й порадив і йому надрукувати свою розвідку³⁴⁹.

Важливу роль у популяризації археологічної науки відігравали і памятоохоронні конференції, які були організовані товариством у 1961, 1963, 1966 рр., у яких вчений брав участь аж до своєї смерті 1971 року. Прикладом проведення таких конференцій можуть слугувати збори, що відбулися 1961 року, на яких були присутні: Л. М. Славін, В. Ф. Гайдукевич, П. І. Борисковський, І. Б. Брашинський, О. М. Карасьов, Д. Б. Шелов, І. Б. Зеєст та інші³⁵⁰. На цій конференції були заслухані доповіді про найсвіжіші результати археологічних

³⁴³ Присяжнюк О. М. 2009, 15.

³⁴⁴ Славин Л. М. Основные этапы. 1960, 47 – 59.

³⁴⁵ Клейман И. Б. 1996, 69-70.

³⁴⁶ Записки Одесского археологического общества. 1960. – Т. 1. – 385 с

³⁴⁷ Записки Одесского археологического общества. 1961. – Т. 2. – 216 с.

³⁴⁸ Славин Л. М. Основные этапы. 1960, 47 – 59.

³⁴⁹ Клейман И. Б. 1996, 69.

³⁵⁰ Клейман И. Б. 1996, 71.

розкопок, які ще не були опубліковані, а також були проведені дискусії, присвячені різним методикам археологічних польових досліджень.

Також в рамках цих конференцій проводилися ознайомчі поїздки по відомим археологічним пам'яткам, зокрема, до Ольвії та на Березані, дослідженнями яких і керував вчений ³⁵¹. Лазар Мойсейович сам проводив екскурсії Ольвією спільно з Оленою Іванівною Леві.

Проте, після створення інших пам'яткоохоронних організацій, наприклад, Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, які виконували фактично ті ж функції, але по всій території УРСР зі своїми регіональними відділеннями, активність Одеського археологічного товариства зменшується, але не занепадає. Організація існує і до сьогодні, проводячи різні заходи з охорони археологічної спадщини.

У грудні 1966 року засновано як добровільну громадську організацію Українське товариство охорони пам'яток історії та культури. У Статуті Товариства пам'ятки чітко поділялися за видами на історичні, археологічні, архітектурні, історії техніки, військової справи, мистецтва, етнографічні, письменництва³⁵². Основною метою діяльності товариства став громадський контроль над охороною історичної та культурної спадщини. Однією з секцій стала секція археологічних пам'яток до роботи, якої долучилися відомі українські археологи та музейники (Д. Я. Телегін, С. Д. Крижицький, П. П. Толочко та інші). Л. М. Славін виконував обов'язки заступника голови від заснування секції до кінця життя.

Головною метою УТОПК стає залучення населення до збереження і охорони культурної спадщини через пропаганду, громадський контроль та сприяння роботи державних органів. Важливу роль в провадженні цих видань відігравали і видання УТОПК (це і методичні рекомендації, і науково-популярні статті, брошури тощо)³⁵³. Крім того, спільно з науково-методичною Радою по пропаганді пам'ятників

³⁵¹ Охотников С. Б. 2010, 67.

³⁵² Статут Українського товариства охорони пам'ятників історії та культури. 1968, 21.

³⁵³ Бойко Л. О. 2010, 211-221.

історії та культури розробляється тематика створення науково-популярних та документальних фільмів про пам'ятки археології України³⁵⁴.

Окремо слід зазначити проект створення «Положення о комитете археологов-античников СССР»³⁵⁵, у якому зазначені пропозиції покращення взаємодії на міжреспубліканському та всесоюзному рівні координації археологічних досліджень у галузі антикознавства та популяризації наукових знань з античної археології. Одне з основних завдань Комітету стало: «Обговорення стану охорони античних археологічних пам'яток (міст, поселень, могильників і ін.), всебічне сприяння поліпшенню стану і методологічних прийомів консервації і реставрації».

Л. М. Славін не тільки займався вивченням пам'яток археології, але й переймався їх збереженням для прийдешніх поколінь. Науковець займався створенням системи охорони пам'яток як на методологічному, так і на практичному рівні. До цієї роботи він також залучав і своїх учнів.

3.3. Музейницький напрям у діяльності Л. М. Славіна

У діяльності фахового археолога питання збереження археологічної спадщини є рівноцінним з дослідженням об'єкту. Це пов'язано в першу чергу зі специфікою вивчення археологічної пам'ятки: в ході розкопок археологи частково або повністю руйнують археологічний об'єкт і важливим є точна фіксація всіх етапів досліджень. Після проведення археологічного дослідження нерухома частина об'єкту (архітектурні конструкції, рештки фундаментів тощо) консервується та/або музеєфікується, а рухомі об'єкти передаються до Музейного фонду.

Л. М. Славін, будучи не тільки відомим дослідником античних пам'яток, але й фундатором кафедри археології та музеєзнавства при Київському національному університеті імені Т. Г. Шевченка, виховав не одне покоління не тільки археологів, але й спеціалістів музейної справи. Крім того, як багаторічний начальник

³⁵⁴ НА ІА НАНУ. Ф. 17. Спр. 154, арк. 26-39.

³⁵⁵ НА ІА НАНУ. Ф. 17. Спр. 154, арк. 44-45.

Ольвійської експедиції і керівник Ольвійського заповідника він на практиці опікувався музеєм в Ольвійському заповіднику.

Як керівник Ольвійської експедиції з кінця 1930-х рр., слідуючи прикладу свого вчителя Б. В. Фармаковського, Л. М. Славін активно залучав до участі в дослідженні Ольвійського полісу представників різних музеїв. Також для науковця це була частина курсу з укріплення міжрегіональних зв'язків та переймання досвіду в період, коли він займав посаду заступника директора (1939 та 1945 – 1950-ий рр.) та директора Інституту археології АН УРСР (1940 – 1941 та 1944 – 1945 рр.). Згідно з його звітом за 1944 рік³⁵⁶ в період за 1938 – 1941 рр. на території УРСР Інститутом археології АН УРСР проводилося близько 30 експедицій. Крім співробітників Інституту археології, участь в них брали працівники ряду краєзнавчих та історичних музеїв Києва, Одеси, Нікополя, Чернігова, Коростеня, Умані³⁵⁷. Така практика не була винаходом Л. М. Славіна, але враховуючи, що в кінці 1930-х рр. українська наука втратила багатьох обдарованих працівників, які були репресовані, то посилення зв'язків з регіональними музеями давало можливість хоча б частково перекрити катастрофічну нестачу кадрів та не переривати археологічні дослідження в УРСР. Ще один важливий аспект на який варто звернути увагу – це участь в дослідженнях археологічних пам'яток УРСР представників наукових інституцій з Москви та Ленінграда. Певно залучення, а часто верховенство вчених з цих центрів у веденні археологічних досліджень, стало основним інструментом в поєднанні трьох найбільших археологічних центрів на місцях: Москви, Ленінграду та Києва та об'єднання їх у спільному баченні вивчення матеріальної культури – історичному матеріалізмі відповідно до марксистсько-сталінської концепції історії.

Після завершення Другої світової війни перед представниками музейної справи (і археологами в тому числі) постало два основних завдання:

³⁵⁶ ЦДАГО України, Ф.1, оп. 70, спр. 147, а. 18 зв.

³⁵⁷ Для української археології 1920-30-х рр. участь представників регіональних музейних інституцій у археологічних дослідженнях взагалі було основною рушійною силою у вивченні пам'яток давнього минулого. За даними А. Яненко протягом 1919-34 рр. співробітники 56 музейних інституцій брали участь та проводили археологічні дослідження в УСРР (стор. 20-21).

- 1) реєвакуація музейних цінностей;
- 2) відновлення музейних експозицій.

У 1944 – 1946 рр. дослідник не тільки займав керівні посади в ІА АН УРСР, але ще й був Вченим секретарем Відділу суспільних наук в АН УРСР. У цьому контексті важливо згадати також, що з Інституту археології тільки Л. М. Славін та В. П. Петров були евакуйовані з Києва до Уфи разом з іншими співробітниками АН УРСР. До Уфи ж були евакуйовані і частини колекцій українських музеїв. Поки не знайдено документів, що це підтверджують, важко уявити, що реєвакуація музейних колекцій до УРСР проходила поза участю відомого науковця. Крім того, важливим фактором було те, що за офіційними даними (на 1946 рік) в музеях УРСР на зберіганні було близько 1 млн. експонатів, і 40% з них складала предмети, що входили до археологічної групи та 20%, що складала нумізматичні предмети³⁵⁸.

Яскравим прикладом стану музеїв після звільнення території УРСР може слугувати Державний республіканський історичний музей (тепер Національний музей історії України). Згідно з Доповідною запискою про його стан на 1945 рік³⁵⁹, музей мав у своїх колекціях унікальні експонати (особливо в відділі «Київська Русь»), історія його колекцій сягала ще дореволюційних часів. Археологічна колекція була однією з найкращих в СРСР³⁶⁰. Основу ж експозиції присвяченої античним містам Північного Причорномор'я були передані з розкопок Ольвії, які очолював сам Л. М. Славін. Протягом 1939 – 1948 рр. до колекції музею було передано 1600 одиниць зберігання з Ольвійської експедиції³⁶¹. Крім того, саме він передав до колекції музею частину матеріалів з розкопок ще Б. В. Фармаковського. Важливо наголосити, що ще з дореволюційних часів склалась традиція, коли найцікавіші експонати з регіонів, звозилися до центральних музеїв, перед усім до

³⁵⁸ ЦДАГО України, Ф.1, оп. 70, спр. 594, а. 8.

³⁵⁹ ЦДАГО України, Ф.1, оп. 70, спр. 410, а. 98

³⁶⁰ Ця теза викликає певний скептицизм. По-перше, таке формулювання було традиційне при описі будь-якого великого музею, а, по-друге, на жаль, Державний історичний республіканський музей був створений на основі колекцій інших музеїв, а загальновідомо, що починаючи ще з дореволюційних часів, зберігши цю традицію у 1920-30-ті рр. всі найцікавіші експонати направлялися для вивчення та зберігання в музеї Москви чи Ленінграду.

³⁶¹ Хомчик М. А. 1996, 41.

Ермітажу. У своїй науковій діяльності археолог завжди дотримувався принципу важливості саме розвитку краєзнавства та регіональних музеїв, де б і мали зберігатися колекції матеріалів, знайдених на місцевих пам'ятках.

Згідно з цією доповідною запискою збитки музею становили понад 220 млн. руб.; фонди історичних відділів були відсутні, єдине, що було збережено з колекцій – частина археологічних експонатів та частина золотих речей. Ці експонати були евакуйовані 1941 року до Уфи, згодом повернулися до Києва³⁶². Враховуючи вищесказане, скоріш за все долею цих експонатів опікувався Лазар Мойсейович, що зумовило їх швидке повернення до Києва.

Як керівник Ольвійської експедиції і директор Ольвійського заповідника Л. М. Славін при першій можливості почав відновлення досліджень пам'ятки. У 1946 році, коли археологи почали перший повоєнний сезон, основним завданням стала оцінка масштабів руйнування та відновлення науково-дослідної роботи. Музей заповідника було розграбовано та частково вивезено німцями³⁶³. Будівля Сигнальної станції, де знаходився музей сильно постраждала під час бойових дій. Але вже 1950 року експозиція була повністю відновлена і відвіданням музею завершувалися всі екскурсії Ольвійським заповідником³⁶⁴. Цей факт є надзвичайно важливим для розуміння того, яке значення дослідник надавав Ольвійському заповіднику та його музею. Ольвійський музей, розміщений в будівлі сигнальної станції, серйозно постраждав під час німецької окупації, експонати було розграбовано, а саме приміщення частково зруйновано. Одним із завдань першої післявоєнної експедиції в Ольвії стало відновлення музейної експозиції.

На 1950 рік стан ольвійського музею Л. М. Славін описував так: «Музей відновлений поки переважно засобами площинних матеріалів. Музей, відвіданням котрого закінчується екскурсія по Ольвії, ставить два завдання:

³⁶² ЦДАГО України, Ф.1, оп. 70, спр. 410, а. 98

³⁶³ НА ІА НАНУ, ф. Адміністративні матеріали, спр. 47, а. 4-6.

³⁶⁴ НА ІА НАНУ, ф. 17, спр. 147, а. 1-8.

- 1) дати завершальний огляд основного з того, що було показано під час екскурсії;
- 2) показати ряд додаткових ілюстративних матеріалів, які безпосередньо пов'язані з лекціями екскурсовода.

Музей містить основні висловлювання класиків марксизму-ленінізму про суспільство і його розвиток, зокрема – в рабовласницькій формації, історико-культурні карти з історії Причорномор'я, креслення і загальні види основних розкопаних ділянок стародавньої Ольвії. У музеї експонуються зразки посуду, начиння, прикрас та інших знахідок, що зустрічаються в Ольвії; тексти найголовніших епіграфічними пам'ятників Ольвії; фото та малюнки основних груп пам'яток скіфський племен, що оточували Ольвію; креслення і фотографії відкритих розкопок ділянок скіфський і ранньослов'янських городищ і поселень Побужжя. Тут же експонуються піфоси, амфори, великі архітектурні деталі, зразки будівельних матеріалів та інших старожитностей Ольвії»³⁶⁵. Згідно з путівником по Ольвії 1951 року за авторством Л. М. Славина експозиція музею була побудована за тематичним принципом категоріями: відповідно до епохи. Експозиція починалася з цитат класиків марксизму-ленінізму про рабовласницькі держави, причини грецької колонізації, основні етапи історії Ольвії, найважливіші епіграфічні пам'ятки, писемні згадки про Ольвію, металообробне, керамічне та інші виробництва в Ольвії, зразки знахідок (глиняний, скляний та металевий посуд, металеві знаряддя, прикраси та начиння, кістяні та інші вироби, монети, клейма та інше), культура та мистецтво Ольвії, релігія, могильник, історія, побут та культура скіфів, сарматів та ранніх слов'ян, Ольвійська хора та історія археологічних досліджень полісу³⁶⁶.

У наступні роки музейна експозиція поповнювалася новими знахідками. Так, за путівником по Ольвії 1967 року, автором якого був Л. М. Славін, музей

³⁶⁵ НА ІА НАНУ. ф. 17. Спр. 147, арк. 1-18.

³⁶⁶ Славин Л. М. 1951, 66-67.

заповідника, який і до сьогодні знаходиться в тому ж приміщенні, складався з двох залів в середині Сигнальної станції та лапідарію.³⁶⁷

У цей період науковець, крім дослідницької та викладацької діяльності, ще й обіймав досить високі адміністративні посади: директор, а потім заступник директора ІА АН УРСР. Але, власним прикладом, опікуючись і вболіваючи за власну експедицію, якою він керував з 1936 року, він показував важливість швидкого відновлення тих втрат, яких нанесла війна культурній спадщині країни.

Перші післявоєнні роки (1945 – 1947 рр.) характеризувались у історичній науці не тільки поновленням досліджень, відновленням кадрового складу, матеріально-технічної бази, але й потужним процесом боротьби з історичною школою М. С. Грушевського та з «українським буржуазним націоналізмом» в цілому. Крім істориків та археологів, під прицілом опинилися і співробітники музеїв. Цей процес почався з перевірок музеїв Західної України. Це пояснювалось тим, що, в першу чергу, Львів був тим центром, тієї колискою історичної школи М. С. Грушевського, де продовжували жити і працювати його учні. Офіційно таку прискіпливу увагу до наукових кіл Львова пояснювали лояльністю вчених-львів'ян до нацистів, яких якщо й не відкрито підтримували, то, принаймні, співчували ним³⁶⁸. Ретельні перевірки пройшов Львівський відділ Інституту археології АН УРСР (створений за часів перебування Л. М. Славина на посаді директора ІА АН УРСР) і тільки через якісну та результативну роботи не був ліквідований 1947 року. Але частина його співробітників за політичні погляди була звільнена або арештована³⁶⁹. Кафедра археології Львівського Університету була приєднана до кафедри історії стародавнього світу.

Постраждали і музеї Західної України. Крім тих збитків, що завдала війна колекціям та приміщенням та недостатній кількості співробітників, великою проблемою для радянської ідеологічної машини стала невідповідність побудови

³⁶⁷ Славин Л. М. 1967, 69-77.

³⁶⁸ ЦДАГО України, Ф.1, оп. 70, спр. 394, а. 4-5.

³⁶⁹ Крушельницька Л. І. 2014,12.

експозиції загальноприйнятій марксистсько-ленінсько-сталінській концепції трактування історії. У першу чергу особливої уваги заслугоували відділи з історії давніх слов'ян, Київської Русі, присвячені козацтву та сучасній історії (Жовтневій революції, Великій вітчизняній війні). Безумовно, що Л. М. Славін та М. Я. Рудинський, які були призначенні ІА АН УРСР координаторами роботи з львівським відділенням були в курсі цих перевірок. Проте, документів, які б пролили світло на їх результати, виявити не вдалось, хоч були досліджені джерела про перевірки краєзнавчих музеїв Західної країни представниками влади, що свідчать про суб'єктивність та заангажованість таких перевірок.

У цей час до музеїв Західної України з перевітками приїжджають представники музеїв Центральної та Східної України. Наприклад, 1946 року з такою перевіркою Львівський республіканський історичний музей, Дрогобицький обласний історико-краєзнавчий та Самбірський історико-етнографічний музей відвідав директор Харківського історико-краєзнавчого музею С. Сегеда. У свої доповідній записці він наголошує: «Місцеві (у Львові на 95%, а в Дрогобичі та Самборі на 100%), виховані на основі буржуазної націоналістичної ідеології, кадри музеїв створили з історії Київської Русі та історії України яскраві, художньо оформлені і експонатами колишніх польських музеїв експозиції – стовідсотково – за концепцією «школи М. С. Грушевського»³⁷⁰.

В цей же час Л. М. Славіна, як члена авторського колективу ряду видань Інституту історії з історії України (в тому числі), гостро розкритикували в ЦК КП (б) У за підтримку історичної концепції М. С. Грушевського (в першу чергу за не підтримку тези про спільне походження трьох братніх народів – російського, українського та білоруського).

Проте, подібних перевірок зазнали не тільки музеї Західної України. Так протягом 1946 – 1947 рр. інструктор Управління пропаганди та агітації ЦК КП (б) У Мараханов (ініціали невідомо – Д. Ч.) відвідав з інспекцією Одеський історико-

³⁷⁰ ЦДАГО України, Ф.1, оп. 70, спр. 410, а. 101

археологічний, Миколаївський та Херсонський історико-краєзнавчі музеї³⁷¹. Інспекція саме цих музеїв цікава в контексті вивчення діяльності науковця тим, що, по-перше, співробітники всіх цих музеїв брали участь у досліджень Ольвійського полісу під керівництвом Л. М. Славіна, а, по-друге, в колекціях цих музеїв зберігались експонати з Ольвії. Саме тому дуже цікаві є результати цієї перевірки: «Значна частина експозиції присвячена висвітленню економіки, культури та ідеології давньогрецьких колоній Причорномор'я. При чому експозиція побудована так, що роль випадкових колонізаторів ідеалізується, а культура вихідного населення того періоду (скіфів) применшується»³⁷². Важко зрозуміти, що саме мав на увазі т. Мараханов, але, скоріш за все, його обурило побудова експозиції, що підтверджує тезу висловлену Л. М. Славіним у «Нарисі історії України»: «Рабовласницькі грецькі міста-держави, які були сусідами скіфів (зокрема, Ольвія), здійснили сильний вплив на весь устрій скіфського суспільства, посиливши процес утворення класів»³⁷³. Це твердження суперечило популярній в той час науковій теорії – марризму, згідно з якою, архаїчна грецька культура стала результатом заснування скіфських міст з подальшою їх еллінізацією³⁷⁴.

Результат інспекції був досить категоричний: у побудові експозиції не враховано марксистсько-ленінську ідеологію, неправильний напрям науково-дослідної роботи. Про рівень обізнаності та кваліфікації перевіряючого свідчить його зауваження до директора Херсонського музею т. Сафронова, котрий 1947 року виділив на проведення археологічних досліджень 15 тисяч рублів, а в результаті отримав лише «ящик останків (черепків) грецької кераміки, яких у музеї і без того має багато»³⁷⁵. Вочевидь, у ході підготовки експозиції співробітники звертались хоча б за консультацією до Л. М. Славіна, знаного фахівця з античної археології, але підсумки інспекції партійного функціонера, котрий судячи з його висновків,

³⁷¹ ЦДАГО України, Ф.1, оп. 70, спр. 594, а. 8.

³⁷² ЦДАГО України, Ф.1, оп. 70, спр. 594, а. 8.

³⁷³ Нарис історії України. 1942, 24.

³⁷⁴ Вахонєєв В. 2011, 7.

³⁷⁵ ЦДАГО України, Ф.1, оп. 70, спр. 594, а. 8

абсолютно не орієнтувався в археологічній науці, а сліпо наслідував постулати марксистсько-ленінської ідеології, свідчать про повний контроль політики над наукою.

Наступного, 1948 року, з подібною перевіркою до Херсонського історико-археологічного музею вже їде сам Лазар Мойсейович. Ця поїздка відбулась за ініціативи Музейного управління Комітету у справах культурно-просвітницьких закладів при Раді Міністрів УРСР. У музеї працювала його колега, з якою вони були знайомі по Ольвійській експедиції, І. В. Фабріціус. У своїй доповідній записці він підкреслює значення Херсонського музею та його багатих колекцій³⁷⁶. Науковець зазначає, що колекції музею були пограбовані німецькими окупантами, а також їх «запроданцями: Шевелевим, Куринним та іншими»³⁷⁷. Порушивши питання відновлення Херсонського музею, Л. М. Славін запропонував підключити до цього партійні органи, а також Київський та Одеський історичні музеї, Ольвійський заповідник та Інститут археології АН УРСР. Фактично це означало необхідність поділу даних інституцій мали поділитися частинами своїх колекцій для відновлення херсонської. У своїй доповідній записці науковець ще й прописав рекомендації майбутньої реорганізованої експозиції музею, зазначивши з яких інституцій могли б надійти експонати, яких не вистачає з конкретної тематики.

Напевно, найважливішим аспектом музейницької діяльності в роботі науковця стало створення музеєзнавчого напрямку підготовки на заснованою науковцем кафедрі археології при Київському державному університеті імені Т. Г. Шевченка (1944 рік). З моменту створення кафедра була орієнтована не тільки на випуск археологів-дослідників, але й готувала музейних фахівців. Однак, офіційно як спеціальність «музеєзнавство» було запропоновано Управлінням з справ вищої

³⁷⁶ НА ІА НАНУ, ф. 17, спр. 13, а. 22

³⁷⁷ Не зважаючи на однозначну трактовку радянською історіографією подібних епізодів часів війни, на сьогоднішній день, враховуючи ситуацію, такі дії вчених, фактично рятували музейні архіви та колекції від знищення та розграбування. Але ціною цього порятунку стало розкидання речей з однієї колекції по різним музеям, втрата супровідної документації, псування експонатів під час транспортування або зберігання в невідповідних умовах. Долі музейних колекцій у воєнні та повоєнні роки активно досліджуються, але в цій царині залишилось ще багато «білих плям».

школи протягом 1947 – 1948 навчального року³⁷⁸. Ця пропозиція стосувалась не тільки Київського університету, а ще й Львівського та Харківського.

Процес реорганізації від цієї пропозиції до остаточного перетворення кафедри археології на кафедру археології та музеєзнавства тривав до початку 1953 року³⁷⁹. Напрямом музеєзнавства опікувалась учениця Лазаря Мойсейович – Галина Георгіївна Мезенцева. Але варто зазначити, що і сам учитель активно займався розвитком цього напряму і виступав ініціатором багатьох починань, в тому числі, застосовуючи власні контакти та знайомства, організовував практики, екскурсії та зустрічі з музейними фахівцями. Протягом даного періоду керівництвом та викладачами кафедри було створено базу для проходження музейної практики в музеях Києва (Київський історичний музей, заповідник «Софія Київська», музей В. І. Леніна, Музей російського мистецтва і т.д.³⁸⁰). З урахуванням специфіки вивчення археології при кафедрі з моменту заснування, силами професора та його студентів, не зважаючи на перешкоди (відсутність приміщень, фінансування), постійно піднімалося питання створення навчального археологічного музею. У перші роки діяльності кафедри це була тимчасова виставка в історичному кабінеті³⁸¹. Поступово виставка перетворилась на музей кафедри, для оформлення експозиції якого залучались не тільки студенти кафедри, але й її випускники, які вже були фахівцями з музейної справи і мали практичний досвід (наприклад, Т. Г. Мовша, яка в той час працювала в Державному історичному музеї). Основної експозиції стали археологічні знахідки, які були отримані в результаті роботи експедицій, в яких проходили безпосередню польову практику студенти кафедри.

Л. М. Славін розробив кілька проектів археологічних експозицій. Також цікавим є проект пересувної виставки «Археологические памятники Украины»³⁸². Проект цієї виставки передбачав висвітлення усіх періодів давньої історії України

³⁷⁸ ЦДАГО України, Ф.1, оп. 70, спр. 1082, а. 130

³⁷⁹ Самойленко Л. Г. 2007, 44.

³⁸⁰ Особова справа Л. М. Славіна, арк. 56

³⁸¹ ДАК, ф. р-1246, оп. 13, спр. 365, арк. 12

³⁸² НА ІА НАН України.Ф. 17. спр. 154, арк. 20-25.

(від палеоліту до археологічних пам'яток козацької доби) на 12 тематичних стендах. Основою даної експозиції стали креслення, фотографії та малюнки найбільш характерних пам'яток відповідних археологічних епох. Стенди оформлювалися у вигляді таблиць ілюстрацій. Самі стенди групувалися за хронологічним принципом (палеоліт, мезоліт, неоліт, енеоліт, бронзова доба, скіфо-сарматська доба, пам'ятки античної доби, давньоруські міста, середньовічна та козацька археологія). Крім зображень речових знахідок на стендах розміщувалися археологічні карти з пам'ятниками відповідної епохи та короткий текст, який характеризував конкретну археологічну епоху. Окремий стенд займала основна література з археології УРСР.

Орієнтовно цей план було створено 1969 або 1970 року. Саме 1969 року було відкрито Археологічний музей ІА АН УРСР, який очолив І. Г. Шовкопляс, з яким вчений мав міжособистісний конфлікт, та, в музеї працювали учні останнього, зокрема В. М. Корпусова. Якщо концепція пересувної виставки, запропонована Лазарем Мойсейовичем відображала традиційну модель побудови археологічної експозиції – розглядаючи певний період для його ілюстрації матеріал в експозиції групувався за принципами різних видів життєдіяльності та за різними видами виробництва, то І. Г. Шовкопляс, за словами В. М. Корпусової, запропонував нову концепцію, згідно з якою експозиція матеріалів по кожному з періодів групувалася за приналежністю до відповідної археологічної культури.

Дослідник високо оцінював необхідність археологічного музею при ІА АН УРСР, тому 1971 року у пропозиціях до нової будівлі для інституції він підкреслив необхідність створення двох секторів: безпосередньо дослідницького (де, крім приміщення для відділів, бібліотеки та музею, науковець запропонував відвести місце для трьох камеральних лабораторій й п'яти інших: хіміко-технологічної, фізично-хімічної, графічної та фотолабораторії) та окремого, музейного сектору³⁸³.

383

НА ІА НАНУ. Ф. 17. спр 154, арк. 161.

У своїй науковій та педагогічній діяльності Лазар Мойсейович Славін завжди важливе місце відводив музейній справі та проблемі охорони та збереження археологічної спадщини. Важливо підкреслити, що і йому доводилося з одного боку підкорятися вимогам влади, а з іншого – залишатися об'єктивним та відстоювати свої наукові погляди. Хоч науковця і не можна називати фахівцем з музейної справи, але протягом життя він тісно був пов'язаний з музейними колекціями та з людьми, котрі ними опікувалися.

Висновки до розділу 3

Лазар Мойсейович Славін, не зважаючи на свою активну викладацьку діяльність і роботу в якості організатора науки, завжди найбільшу увагу приділяв саме археологічним дослідженням. Здобувши ґрунтовну фахову освіту, науковець, не зважаючи на політичні процеси і ідеологічний догматизм залишався на позиціях об'єктивізму та науковості у своїх дослідженнях. Проте, враховуючи складну ситуацію та зверхність влади напевне, ідеології над науковими принципами науковець мусив вводити до своїх публікацій, необхідні для реалій того часу, елементи: критика «псевдонаукових» теорій, прославлення принципів марксизму-ленінізму, тощо.

Однак, у своїй роботі дослідник проявив себе не лише як високоосвічений і фахово підготовлений науковець, а і – як людина, котра постійно потребує розширювати межі пізнання. Керуючи Ольвійською експедицією 35 років, він ініціював проводити систематичні дослідження не тільки самого городища, але й некрополю та навколишніх поселень. Комплексним завданням багаторічного дослідження Ольвійського полісу стала вивчення історичної топографії міста.

До честі науковця, він завжди вірив у свої учнів і довіряв проводити самостійні дослідження як в самій Ольвії, так і на поселеннях, що належали до Ольвійської хори. Крім того науковець у своїх дослідженнях активно користувався

особистими зв'язками та запрошував до участі в дослідженнях Ольвії своїх колег з різних інституцій та різних країн

У своїй науковій діяльності Л. М. Славін не обмежувався тільки дослідженням археологічних пам'яток. Важливим завданням археологічної науки, який він пропагував серед своїх колег та учнів, стало збереження археологічної спадщини. Науковець долучився до діяльності ряду пам'яткоохоронних громадських організацій та, не будучи музейником, активно брав участь у музейному русі УРСР.

Лазар Славін активно опікувався музеями, де зберігалися матеріали археологічних досліджень та працювали його учні. Зокрема, сам працював над концепціями експозицій, створював методичні рекомендації, але найголовніше прививав любов та повагу до музейної справи своїм учням. Проте, відповідно до реалі, візії науковця про роботу музеїв відповідали радянським уявленням. Тому його робота відображала і ідеологічні нашарування.

Важливо підкреслити, що, зокрема, і Л. М. Славіну доводилося з одного боку підкорятися вимогам влади, а з іншого – залишатися об'єктивним та відстоювати свої наукові погляди.

РОЗДІЛ 4

ЛАЗАР СЛАВІН У ОРГАНІЗАЦІЇ НАУКОВОЇ РОБОТИ В УРСР

4.1. Л. М. Славина у контексті розвитку інституційної археології в УРСР (1938 – 1941)

Розвиток археологічної науки в Україні у передвоєнні роки було досить суперечливим і складним. Аналізуючи роль Л. М. Славина у організації археологічних інституцій необхідно окреслити ситуацію в науці у зазначений період. На 1930-х рр. припало остаточне інституціональне оформлення археології як дослідницької дисципліни, що ідеологічно підпорядковувалася сталінському трактуванню марксизму. Даний процес збігається з періодом репресій у радянському суспільстві та введенням на керівні посади у науці представників комуністичної партії, а не фахових спеціалістів. Також він став своєрідним вододілом у переході від «старої буржуазної» до «нової марксистської-ленінської науки».

Саме у означений період фактично було реорганізовано роботу ВУАК. Для проведення археологічних досліджень було організовано Інститут історії матеріальної культури (спочатку сектору/секції³⁸⁴), який став уособленням радянського уявлення про вивчення давньої історії людства. Офіційними причинами реорганізації ВУАК стали: недостатнє залученням підходів марксистсько-ленінського вчення у роботі фахівців; відсутність у складі дослідників, котрі працювали на території України, археологів «братніх республік»³⁸⁵.

Процес реорганізації роботи ВУАК на ІІМК трактувався різними дослідниками по-різному. Н. Д. Полонська-Василенко зазначала, що 1933 року ВУАК було ліквідовано³⁸⁶, проте, на тій самій сторінці дослідниця підкреслила, що «в ІІМК залучено шість життєздатних установ ВУАН, які вже мали значимий

³⁸⁴ Ця інституція відіграла роль перехідної ланки між ВУАК та ІІМК

³⁸⁵ Шовкопляс І. Г. 1969, XVII.

³⁸⁶ Полонська-Василенко Н. Д. 1993, 24.

науковий стаж, мали досягнення, міцний склад співробітників і певне наукове обличчя³⁸⁷». П. П. Курінний писав, що: «Секція заснована замість цілої низки установ УАН з метою знищити відірваність суспільствознавчих наук і спрямувати їх на дослідження культури людства на марксистсько-ленінській основі»³⁸⁸. Однак, науковець вказує, що для досягнення цієї мети необхідно було звільнити з роботи низку науковців зі старого складу. Особливо цікаво, у контексті вивчення науково-організаційної діяльності Л. М. Славина, послатися на його точку зору: «Щоб перебудувати археологічну роботу на Україні, Академія наук УРСР ухвалила у 1934 р. організувати на базі ВУАК і інших археологічних закладів, які існували при Академії наук, Інститут історії матеріальної культури»³⁸⁹. І. Г. Шовкопляс тлумачить цей процес як один з проявів реорганізації Академії наук. Так само дослідник говорить про ліквідацію ВУАК, на базі якого було створено нову установу. Отже, процес реорганізації роботи ВУАК у ІІМК дослідники описують приблизно однаково, емоційне забарвлення викладення фактів є абсолютно різним. Наведення точок зору різних дослідників є надзвичайно важливим для розуміння причин, чому надалі Л. М. Славін опинився на чолі української радянської археології.

Інституціональна реорганізація радянської української археології цілком вписувалась в загальну реорганізацію інституцій, що займалися вивченням історії УРСР: Друга половина 1930 – початок 1940-х рр. – період остаточної радянської інституцій АН УРСР³⁹⁰. Одним з проявів цього процесу було утворення Інституту історії у 1936 році (23.07.1936 року – рішення ЦК КП(б)У; 27.07.1936 року – Президії АН УРСР) на базі ряду кафедр (в першу чергу історичних кафедр КДУ імені Т. Г. Шевченка) і комісій АН УРСР та Інституту історії України при

³⁸⁷ Полонська-Василенко Н. Д. 1993, 24.

³⁸⁸ Курінний П. П. 1994, 117.

³⁸⁹ Славін Л. М. 25 років 1947, 69.

³⁹⁰ Історик і Влада. 2016, 62.

ВУАМЛІН³⁹¹. Для української радянської археологічної науки це, з одного боку, був період змін у методиці ведення археологічних досліджень, а з іншого – період становлення марксистської концепції в дослідженні минулого.

Автор вважає, що для цілісного розуміння діяльності Л. М. Славіна необхідно ретельно проаналізувати обставини, що склалися у житті науковця, коли він обіймав керівні посади у ІА АН УРСР. А для цього необхідно висвітлити процеси, які відбувалися в інституціональній археології УРСР у другій половині 1930-х рр. у СРСР та УРСР в тому числі.

Наталя Полонська-Василенко у своїй роботі, присвяченій історії Академії наук, зазначала, що до війни Інститут археології змінив трьох «партійних» директорів (формулювання, яке використовувала Н. П. Полонська-Василенко – Д. Ч.): після Ф. А. Козубовського (1934 – 1935 роки) був М. І. Ячменьов (з 1936 року), а після нього – Л. М. Славін (з 1938 року)³⁹²».

Михайло Міллер відзначив таку послідовність у керівництві інститутом: після арешту Ф. А. Козубовського, 1936 року директором був призначений М. І. Ячменьов, комуніст, у минулому – матрос, котрий не мав ні найменшого відношення до науки. При ньому Сектор (на той час вже інститут – Д. Ч.) історії матеріальної культури було перейменовано на Інститут археології Академії наук УРСР.

Однак, після проведення чисток серед співробітників ВУАК у Україні майже не залишилося археологів і археологічні роботи майже припинилися. Сектор історії матеріальної культури (1933 – 1934 роки), Інститут історії матеріальної культури (1934 – 1938 років) як і Інститут археології, були формальними установами без

³⁹¹ Всеукраїнська Асоціація Марксо-Ленінських Інститутів виникла на базі заснованого 1922 року у Харкові Українського інституту марксизму та ленінізму, де (за прикладом інститутів червоної професури) мали готуватися партійні працівники для викладання у вищій школі. До Асоціації входило шість науково-дослідних інститутів (історії, філософії та природознавства, економіки, права та радянського будівництва, аграрний та інститут кадрів) і дві кафедри (національного питання та літературознавства). Згодом було відкрито три філії: у Києві, Одесі та Дніпропетровську, створено сектор пропаганди та заочного навчання. У складі асоціації діяли чотирнадцять наукових товариств.

³⁹² Згідно з Особовою справою Президії та ЦДАГО Л. М. Славін став директором ІА АН УРСР лише 1940 року.

всякого змісту»³⁹³. У списку дійсних членів ВУАК на 1933 рік³⁹⁴ зазначено, що в Києві проживало 28 дійсних членів ВУАК. Але у документі збереглися рукописні примітки згідно яких 7 осіб вислано, 4 особи виключено та 4 особи померло. На списку дійсних членів ВУАК, що проживали за межами Києва³⁹⁵ збереглися подібні примітки. Згідно з ними таких членів ВУАК налічувалось 12 та 3 із закордону³⁹⁶. З них: 4 особи вислано, 2 особи виключено, 1 особа померла. Згідно переліку співробітників СІМК³⁹⁷, на 1933 рік в установі працювало 13 осіб. Серед них тільки 4 входили до складу дійсних членів ВУАК (М. О. Макаренко, В. Є. Козловська, І. Г. Моргілевський, М. Я. Рудинський).

Історичні інституції Радянського Союзу були завжди під пильним наглядом влади, і одними з перших потрапили у жорна чисток та репресій. Те, що В. Ф. Генінг³⁹⁸ назвав реорганізацією структури центральних археологічних установ, в ході якої у археології були запроваджені задачі та методи археологічних досліджень підпорядкованих марксистсько-ленінській ідеї. У цей час скорочується кількість археологічних експедицій. Саме на цей складний період припадає діяльність вищезгаданих «партійних» директорів Ф. А. Козубовського, М. І. Ячменьова та Л. М. Славіна.

Фахова підготовка Ф. А. Козубовського була досить ґрунтовною: навчався в Смоленському учительському інституті та у 1929 – 1933 роках був аспірантом Одеського археологічного музею³⁹⁹. Саме під час його перебування на посаді директора наукова діяльність Інституту історії матеріальної культури була переосмислена у дусі класово-пролетарської ідеології і націлена на вивчення закономірностей історичного розвитку, пов'язаних з матеріальним виробництвом.

³⁹³ Миллер М. А. 1954, 112.

³⁹⁴ НА ІА НАНУ ф. 59 ВУАК. Оп. 1. спр. 462, арк. 2.

³⁹⁵ НА ІА НАНУ ф. 59 ВУАК. Оп. 1. спр. 462, арк. 3.

³⁹⁶ Щодо них рукописних приміток не має, тому у переліку будуть зараховані тільки 12 науковців, що проживали поза межами Києва, але у СРСР.

³⁹⁷ НА ІА НАНУ ф. 59 ВУАК. Оп. 1. спр. 471, арк. 8.

³⁹⁸ Генінг В. Ф. 1982, 50-56.

³⁹⁹ Мезенцева Г. Г. 1997, 18-19.

Н. Д. Полонська-Василенко характеризувала діяльність установи, як роботу з освоєння класиків марксизму⁴⁰⁰. М.О. Міллер був ще більш радикальний і назвав СІМК «напівфіктивною установою», яка існувала з причин браку фахових археологів⁴⁰¹. Фактично, обидва дослідники, не зважаючи на досить радикальні судження, були певної мірою праві. Це пояснюється тим, що перша половина 1930-х рр. стала етапом формування радянської марксистської археології. Саме в цей час відбувається ряд дискусій у пошуках нової методики ведення археологічних досліджень, а головне їх мети. Л. М. Славін висловлював таку точку зору про роботу ПМК: «Однак, від самого початку існування ПМК пішов неправильним шляхом. Інститут не накреслив чіткого профілю своєї роботи, брався і за археологію і за етнографію, і за історію техніки, і нарешті за розроблення таких проблем, які не мали з ним жодного зв'язку (наприклад, обслідування ходу електрифікації сільського господарства, тощо), і це при нестачі кадрів привело до скорочення робіт в основному археологічному напрямі»⁴⁰². Фактично, реорганізація роботи археологічної інституції у Києві була частиною масштабного процесу з реорганізації всієї радянської археології. Зокрема, у статті «До питання про методологічну перебудову археології»⁴⁰³, де висловлюються думки (автор не визначений) про доповідь А. Арциховського та В. Нікольського на Першій конференції істориків-марксистів підкреслено, що через необхідність вивчення археологічних культур у їх взаємозв'язку одна з одною, а не як окремі суспільства, – археологія має слугувати не «етнографічними», а «соціологічними» категоріями⁴⁰⁴. Ф. А. Козубовський відповідно до вказівок Й. В. Сталіна на XVII з'їзді ВКП (б) зазначав, що одним з головних завдань історії матеріальної культури мало би стати дослідження зародження міста в зв'язку з розвитком суспільного поділу праці;

⁴⁰⁰ Полонська-Василенко Н. Д. 1993, 24.

⁴⁰¹ Міллер М. 1962, 79.

⁴⁰² Славін Л. М. 1943, 69.

⁴⁰³ НА ІА НАНУ ф. 60 ПМК, спр. 686 а, арк. 82

⁴⁰⁴ Мається на увазі використання наукових методів та термінологічного апарату цих наук.

«простежити розвиток міст та їхню роль в суспільному та економічному житті»⁴⁰⁵. Крім методолого-теоретичних пошуків предмету і завдань історії матеріальної культури, ця тематика звучала досить актуально і у контексті широко розгорнутої політики індустріалізації країни.

Особистість Миколи Ячменьова є мало дослідженою у сучасній історіографії. 15 жовтня 1935 року його було призначено на посаду директора Інституту історії матеріальної культури. Тут важливо підкреслити саме значення слова «призначено». У радянському керівництві вважалося, що успішний управлінець може керувати будь-якою установою, не маючи фахової підготовки. Головною вимогою було дотримання марксистсько-ленінської позиції. Саме таким управлінцем і був Микола Ячменьов, котрий не був пов'язаний з наукою, будучи «професійним комуністом». Його направили до Києва з Москви для перебудови української радянської археології на шлях справжньої марксистсько-ленінської науки (фактично, він мав остаточно позбутися «ворогів народу» та «шкідників» всередині інституції). У чернетці статті В. Теличка та М. Ячменьова вказано основну суть діяльності Інституту археології за часів керівництва М. Ячменьовим установою: «Радянська наука ґрунтується на марксо-ленінській методології і це робить її могутньою зброєю в боротьбі за комунізм»⁴⁰⁶. І як раз «професійний комуніст» мав очолити цю боротьбу. Микола Ячменьов був випускником Ленінградського комуністичного ВНЗ, навчався у Інституті червоної професури (закінчив два курси)⁴⁰⁷ та обіймав посаду директора до 2 вересня 1940 року⁴⁰⁸, а згодом його перевели на адміністративну посаду у торговельну школу Львова⁴⁰⁹. У цей час в Інституті археології у Києві до роботи залучили багатьох «старих фахівців» (проф. О.

⁴⁰⁵ НА ІА НАНУ Ф. 60 ПМК, спр. 638, арк. 8.

⁴⁰⁶ НА ІА НАНУ ф. ПМК, спр. 637, арк. 1

⁴⁰⁷ Колесникова В. А. 2008, 107.

⁴⁰⁸ Станіцина Г. О. 2007, 25

⁴⁰⁹ Інститут археології Національної академії наук України. 1918–2014. 2015, 295.

П. Оглоблін, В. П. Петров). М. І. Ячменьов давав таку наукову оцінку В. Петрову⁴¹⁰: «Є ще один співробітник Петров, про якого потрібно ще подумати. Він за фахом – доктор літератури. З бесіди з ним у мене складається враження, що з нього толку не буде і, мабуть, доведеться його звільнити»⁴¹¹. Така оцінка В. П. Петрова показує невисоку кваліфікованість М. І. Ячменьова у кадрових питаннях, адже на той момент В. Петров, мав великий досвід у дослідженні різних археологічних пам'яток: трипільської культури, скіфських та ранньослов'янських поселень. Станом на 1936 рік в Інституті археології працювало 19 наукових співробітників, які крім археології також займалися етнографією, історією техніки та працювали в хімічній лабораторії⁴¹².

В інституції гостро не вистачало фахових кадрів, значні складнощі були і з матеріальним забезпеченням: «Інститути Суспільного відділу, після поновлення їх в 1936 році, опинилися в дуже незручних помешканнях. Інститути – Археології, Літератури, Мовознавства, Історії – містилися на верхньому поверсі колишньої 1-ї хлоп'ячої гімназії, на бульварі Шевченка, на антресолях, де раніше був пансіон для учнів»⁴¹³. Приміщення були зовсім не пристосовані для роботи, невисокі проте великі за площею, з поганим освітленням.

У 1936 році у звіті про виконання робіт зазначено, що співробітники ПМК АН УРСР зосередили свої дослідження на пам'ятках первісної доби, античних колоніях Північного Причорномор'я (Ольвія), історією промисловості і промислової техніки⁴¹⁴. Тематика досліджень абсолютно відповідала тим тенденціям в історичній науці, які найбільш вписувалися у науковий дискурс радянської історичної науки середини 1930-х рр., тому вже наступного року тематику піддали критиці. Зокрема, Президент АН УРСР О. О. Богомолець підкреслив, що крім досліджень Ольвії в

⁴¹⁰ Віктор Платонович Петров – займав посаду завідувача сектору феодалізму ІА УРСР. 1941 року його кандидатура була висунута в дійсні члени АН УРСР. Досліджував археологічні культури ранніх слов'ян.

⁴¹¹ Колесникова В. А. 2008, 107

⁴¹² НА ІА НАНУ ф. ПМК спр. 614 арк. 4.

⁴¹³ Полонська-Василенко Н. Д. 1993, 88.

⁴¹⁴ НА ІА НАНУ ф. ПМК спр. 614 арк. 1.

Інституті археології решта досліджень полягає в накопиченні «якихось» матеріалів⁴¹⁵. Керівництво Інституту в особі директора М. І Ячменьова та вченого секретаря В. П. Теличко змусили звернутися до інституцій в Москві і Ленінграді (вірогідно, за відповідною санкцією ВКП(б) для відрядження в Київ наукових співробітників, в тому числі, і з ДАІМК⁴¹⁶). Згідно з документами, у 1935 році до Ленінграду у робоче відрядження виїздив В. П. Теличко з метою ознайомитися зі структурою та діяльністю ДАІМК⁴¹⁷. Уже зазначалось, що у 1936 році Л. М. Славін, за клопотанням ДАІМК, кілька разів був у довготермінових відрядженнях в УРСР для роботи у Києві, Миколаєві та Одесі. Автор приділяє значну вагу процесу переходу від ВУАК до ІМК для того, щоб показати, що запрошення спеціалісту з ДАІМК стало логічним етапом реорганізації інституційної археології в УРСР.

Для відновлення наукової діяльності установ, 1938 року до Києва було запрошено в якості заступника директора Інституту археології з наукової частини Л. М. Славіна. Його переведення до Києва, в першу чергу, було пов'язано з тим, що фактично в Києві на той момент через репресії та переслідування практично не було фахових спеціалістів-археологів: «Археологія на Україні була поновлена, але без українських археологів»⁴¹⁸. Спочатку це переведення мало надати йому право працювати протягом одного року⁴¹⁹, але, за збігом обставин, науковець залишився працювати в Інституті археології АН УРСР до своєї смерті 30 листопада 1971 року. Запрошення на керівну посаду Інституту археології науковця з Ленінграду відповідало важливій задачі, яка вписувалась в ідеологічні засади марксистсько-сталінської ідеології, яка полягала в об'єднанні у спільних науково-методично-ідеологічних засадах основних наукових археологічних центрів ще з часів Російської Імперії: Москви, Ленінграда (Санкт-Петербургу) та Києва (не вказано наукові центри у інших містах Радянського Союзу, проте безумовно це була

⁴¹⁵ Полонська-Василенко Н. Д. 1993, 96.

⁴¹⁶ НА ІА НАНУ ф. ІМК спр. 614, арк. 5.

⁴¹⁷ НА ІА НАНУ Ф. ІМК спр. 623, арк. 45.

⁴¹⁸ Полонська-Василенко Н. Д. 1993, 112.

⁴¹⁹ Науковий архів ІМК: Ф. 35. Оп. 5. Ед. хр. 282 Личное дело Л.М. Славина (1929 – 1938).

загальнодержавна кампанія – Д. Ч.). Основою такого об'єднання стала відмова від «буржуазного речознавства», тобто від дослідження конкретного об'єкту, відірваного від загального контексту пам'ятки або групи пам'яток, націленого на пошук предметів, до вивчення самої пам'ятки для подальшої реконструкції того суспільства, яке залишило її. Такий підхід цілком вписувався в марксистську парадигму тогочасної науки. Важливим стає здобуття усього комплексу матеріалів з досліджуваної пам'ятки. Такий підхід цілком узгоджувалося з тими методологічними засадами, що були закладені Б. Ф. Фармаковським. Необхідно зупинитися на ще одному важливому факторі. Методика ведення археологічних досліджень широкими площами, сягає корінням традиції школи німецької археології. Ще з XVIII ст. німецькими науковцями-реформаторами для вивчення античної культури була широко розповсюджена ідея, що для більш глибокого вивчення античної цивілізації потрібно звертати більше уваги не на текстові джерела, а на матеріальні, в першу чергу давньогрецьке мистецтво⁴²⁰. Спочатку це переведення мало бути на один рік⁴²¹⁴²², але, за життя склалось так, що вчений залишився працювати у Інституті археології АН УРСР до своєї смерті (30 листопада 1971 року).

. На початкових етапах режиму необхідно було знайти підтримку у вже існуючому інтелектуальному полі, знайти своїх прибічників, а коли їх основна функція – інтегрування ідей – буде виконана, вони і самі стають жертвами режиму. Власне, даний принцип простежується в контексті долі Ф. А. Козубовського та В. П. Теличко. Необхідно підкреслити, що археологія стала одним з полів битви двох ідеологічних режимів комуністичного та націонал-соціалістичного. У другій половині 1930-х рр. гостро розгорнулася дискусія з приводу етнічного походження населення Східної Європи⁴²³. І для німецьких, і для радянських ідеологів було

⁴²⁰ Рингер Ф. 2008.

⁴²¹ Науковий архів ПМК.: Ф. 35. - Оп. 5. Ед. хр. 282: Личное дело Л.М. Славина (1929 – 1938). лист 35.

⁴²² Автор висловлює щире подяку Любов Григорівні Самойленко за допомогу в отриманні доступу до матеріалів з Наукового архіву Інституту історії матеріальної культури РАН.

⁴²³ Trigger Bruce G. 1989, 251.

надзвичайно важливо довести, хто ж населяв зазначену територію слов'яни чи німецькі племена. Якщо з точки зору націонал-соціалізму це мало виправдовувати експансійні амбіції, то для радянської ідеології це було підтвердження «спільного коріння трьох братніх народів». Відображення цього протистояння відображено у тезах до 20-річчя Жовтневого перевороту⁴²⁴.

Очевидно, що керівні посади у наукових інституціях у тоталітарних суспільствах, таких як радянське, займали лояльні до влади науковці. І безумовно, Л. М. Славін, як представник покоління «нових радянських науковців»⁴²⁵, повністю відповідав такому визначенню. Проте його фахова підготовка, досвід участі у археологічних експедиціях, та безумовно важливі для керівника особисті якості дали змогу не просто формально керувати ІА АН УРСР, а розвивати науку та відродити археологічні дослідження на території республіки.

З грудня 1939 року Л. М. Славін почав викладати археологію на кафедрі історії стародавнього світу в КДУ імені Т. Г. Шевченка. 1939 року науковець був обраний членом-кореспондентом АН УРСР. З 1940 року, після переведення до Львова М. І. Ячменьова, Лазаря Мойсейовича було призначено Президією АН УРСР на посаду директора Інституту археології. Того ж року прийнято до членів Комуністичної партії. Слід зазначити, що Л. М. Славіна було запрошено до УРСР не створювати нову інституцію, а відновлювати роботу Інституту археології після того, як, через хвилі репресій 1930-х рр., наукова установа втратила більшу частину своїх співробітників. Крім організації археологічних досліджень, в цей період Інститут археології АН УРСР на чолі з його директором активно брав участь у спільній роботі з іншими інституціями АН УРСР, в першу чергу з Інститутом історії України.

На другу половину 1930-х рр. припало завершення інституціонального оформлення історичної науки в УРСР. Інститут історії було створено 1936 року на базі ряду кафедр і комісій АН УРСР та Інституту історії України ВУАМЛІН.

⁴²⁴ НА ІА НАНУ ф. ПМК спр.637 арк. 1-25

⁴²⁵ Під таким визначенням автор розуміє покоління науковців, які отримали вищу освіту в 1920-х рр., відповідно до засад марксистсько-ленінської ідеології.

Першочерговим завданням для представників історичної науки стало створення наукової та науково-популярної літератури для дослідників, студентів та широкого кола читачів. По-перше, було необхідно узагальнити ті дослідження, що провадилися вже радянськими науковцями, по-друге, потрібно було перекрити гостру нестачу підручників та посібників для студентів ВНЗ, і, нарешті, історична наука, мала у своїх висновках відображати і підтверджувати ті догми і положення, що лежали в основі внутрішньої політики ВКП (б)У.

Крім того важливе значення набуває членство в партії, на керівні посади здебільшого призначаються члени або кандидати у члени КП (б) У. Згідно з особовими справами⁴²⁶, до КПРС науковець був обраний лише у жовтні 1940 року (партквиток №10440133), членом ВЛКСМ він ніколи не був. Однак, це не є свідченням некомпетентності або «партійності», а – ще одним підтвердженням катастрофічної ситуації з кадрами після численних чисток та репресій. На думку С. Б. Буйських, яку він висловив в приватній розмові, що Л. М. Славін подав документи для вступу до ВКП (б) ще будучи в Ленінграді. Однак, згідно процедури вступу від подачі необхідних документів до офіційного затвердження мав пройти певний період (приблизно 2 роки, проте цю інформацію на разі не має можливості підтвердити документально).

Крім фахової методологічної освіти, Л. М. Славін ще мав значний практичний досвід роботи у Державній академії історії матеріальної культури у Ленінграді, що була провідним центром вивчення археологічних пам'яток Північного Причорномор'я. 1937 року Державна академія історії матеріальної культури була перейменована на Інститут історії матеріальної культури Академії наук СРСР, і втратила свою автономність як інституція⁴²⁷. Це було пов'язано в першу чергу з тим, що ЛІМК перейшов у підпорядкування МІМК. Ймовірно, що одним з проявів таких трансформацій було переведення ленінградського науковця на керівну посаду до Києва.

⁴²⁶ Науковий архів ІІМКФ. 35. Оп. 5. Ед. хр. 282 Личное дело Л.М. Славина (1929 – 1938),

⁴²⁷ Миллер М. А. 1954, 105.

Не тільки ЛІМК зазнав значних змін, але й республіканські археологічні інституції. Головним завданням археології на той час стає показ «генези східних слов'ян», який ґрунтувався на підставі розкопів, що підтверджували споконвічне проживання цих племен на території Східної Європи⁴²⁸. Даний факт підтверджується тим, що Інститут археології проводив три значні експедиції з дослідження «дофеодальних і феодальних міст: городище Райки, Київ та Вишгород (не рахуючи менших досліджень)⁴²⁹. Крім того, для вивчення київських старожитностей керувати дослідженнями з Москви приїжджав М. Каргер. Проте на відміну від Л. М. Славіна, науковець приїздив до Києва у відрядження і значну кількість матеріалів, отриманих під час розкопок, відправляв до Москви.

Фактично перед археологами ставилася задача створити наукове підґрунтя теорії про «три братні слов'янські народи»: російський, український та білоруський, які мали спільне походження, історію та культуру.

Л. М. Славін, маючи особисті зв'язки з Ленінградським Інститутом історії матеріальної культури, сприяв зміцненню цього об'єднання. Проте він був вченим, а не тільки управлінцем, тому, одразу ж після переїзду до Києва, активно включився у дослідницьку роботу. М. А. Міллер зазначав, що саме Л. М. Славін висловлювався про необхідність створення археології «на порожньому місці»⁴³⁰. Це означало, що крім наукової та організаційної роботи, Лазар Мойсейович мав набирати штатних співробітників для знекровленого репресіями Інституту археології. Ще однією проблемою стала відсутність фахової підготовки археологічних кадрів у вищих навчальних закладах, які б спеціалізувалися на археології пам'яток УРСР.

За час роботи Л. М. Славіна як директора Інституту археології було скликано і проведено ряд великих наукових конференцій, на яких були присутні до ста археологів, антропологів та геологів з усього Радянського Союзу, в першу чергу – з Москви та Ленінграду. Але ці конференції не відвідали голови Ленінградського

⁴²⁸ Полонська-Василенко Н. Д. 1993, 112.

⁴²⁹ НА ІА НАНУ ф.ІМК, спр. 630, арк. 3-4.

⁴³⁰ Міллер М. А. 1954, 106.

Інституту історії матеріальної культури та Московського Інституту історії матеріальної культури – М. І. Артамонов⁴³¹ та О. Д. Удальцов^{432 433}. Потреба у конференціях такого масштабу не викликала ні в кого сумніву, і їх мав проводити Ленінградський Інститут історії матеріальної культури, але через посилення на брак потрібних умов, організацію на себе взяв Інститут археології АН УРСР на чолі з чинним директором Л. М. Славиним^{434 435}. Дослідник організовував зазначенні вище конференції і робив все, щоб вони відбулися і були проведені на високому науковому і організаційному рівні.

У діяльності Л. М. Славина на чолі Інституту археології АН УРСР важливим напрямом була публікація результатів археологічних досліджень. Сам науковець входив до редакційної колегії. У цей же час Інститут археології відновлює публікування фундаментальних археологічних досліджень з античної, трипільської та слов'яно-руської археології⁴³⁶. Важливу роль відіграє централізація археологічних досліджень на теренах УРСР. Було запроваджено систему видачі «відкритих листів», які дозволяли проводити розкопки виключно фахово підготовленим людям. Варто зазначити, що практика видачі «відкритих листів» існувала з ХІХ ст. Проте, коли Л. М. Славин очолював ІА АН УРСР змінився процес їх видачі, зокрема як раз через фахівців-археологів відбувалося визначення кваліфікації дослідників та актуальність їх майбутніх досліджень. У післявоєнний час у світ починаються виходити номери фахових археологічних журналів, що видаються українською мовою: «Наукові записки Інституту історії та археології» (1945 рік), «Археологія» (1947 рік), «Археологічні пам'ятки УРСР» (1949 рік)⁴³⁷.

⁴³¹ Михайло Ілларіонович Артамонов – у той час директор ПМК АН СРСР.

⁴³² Олександр Дмитрович Удальцов – у той час керував сектором Історії середніх віків Інституту історії АН СРСР, з 1939 р. заступник директора Інституту історії АН СРС. Інститут історії матеріальної культури АН СРСР до 1943 р. знаходився у Ленінграді, а в Москві було тільки його відділення. У 1943 р. Інститут був переведений до Москви, а у Ленінграді залишилося тільки його відділення. Тому фактично до 1943 р. О. Д. Удальцов координував діяльність московського археологічного центру.

⁴³³ Миллер М. А. 1954, 106.

⁴³⁴ Славин Л. М. 1940, 200-207.

⁴³⁵ Шовкопляс І. Г. 1969, ХХХІІІ ХХІV.

⁴³⁶ Миллер М. А. 1954, 106.

⁴³⁷ Пастернак Я. І. 1961, 28.

Слід відзначити, що одним з ініціаторів створення цих видань виступав саме Л. М. Славін, як директор Інституту археології.

Л. М. Славін співпрацював з іншими інституціями в межах АН УРСР, в першу чергу з Інститутом історії України. У кінці 1930-х рр. розпочалася робота над узагальнюючою працею з історії України – видання серії «Нариси з історії України» (1937 – 1944 рр.). Планувалося видати 17 випусків нарисів, але надрукувати всі заплановані випуски не вдалось. Варто підкреслити, що це не було особисте бажання науковця. Колективу авторів був потрібен фахівець з давньої історії України, тому Л. М. Славину було запропонована взяти участь у такій роботі. Проте сам дослідник згадував у 1947 році про це так: «Я усвідомлюю свою провину, впершу чергу, за те, що не будучи фахівцем з історії України, я погодився у 1941 – 1942 рр. бути членом Редколегії книги «Нариси історії України», яка як це встановлено зараз, має в собі цілий ряд політичних помилок і націоналістичних збочень»⁴³⁸. Ця теза прозвучала стосовно одного видання, але можна її вважати актуальною стосовно і інших про які піде мова.

Для узагальнення доробку радянських дослідників і створення методичних матеріалів для навчання студентів 1940 року колективом від Інституту історії України та Інституту археології АН УРСР було видано «Короткий курс історії України»⁴³⁹. Хронологічно була охоплена історія України від найдавніших часів до радянського часу, і ця праця базувалася на сталінському варіанті марксизму в методології ведення історичних досліджень. Авторами посібника були: С. М. Белоусов, К. Г. Гуслистий, Ф. Є. Лось, М. І. Супруненко, М. Н. Петровський, Л. М. Славін, Ф. О. Ястребов. У основу цієї книги були покладені настанови з «Історії ВКП (б). Короткий курс». Одним із цікавих проявів такого наслідування стало практично повне дублювання заголовків розділів та підрозділів.

⁴³⁸ НА ІА НАНУ ф. Адміністративні матеріали за 1947 р. спр. Протоколи засідань Вченої ради за 1947 рік, арк. 122.

⁴³⁹ Історія України: Короткий курс. 1940.

У вказаній публікації Лазар Мойсейович Славін був автором першого розділу «Населення території України з найдавніших часів до утворення Київської держави»⁴⁴⁰. Розділ був написаний на 18 сторінках, структурно поділявся за хронологічним принципом на періоди: давній кам'яний вік (палеоліт), новий кам'яний вік (неоліт), епоха міді і бронзи, кіммерійці і скіфи, грецькі колонії, сармати, готи, гуни, слов'янські племена. Розділ містив чотири таблиці ілюстрацій та одну карту. Спираючись на матеріальні джерела, у підрозділах автор дав чітку характеристику кожному із зазначених періодів. У тексті науковця чітко прослідковувався формаційний підхід. Основною ідеєю цього розділу було висвітлення розвитку виробництва та матеріальної культури давнього населення території України.

Особливо цікавим і характерним для наукових праць кінця 1930 – початку 1940-х рр. став початок підрозділу «Слов'янські племена»: «Український, російський і білоруський народи, такі близькі мовою, культурою, характером і територією, мають спільний початковий період історичного розвитку і тісно зв'язані між собою на протязі багатьох століть боротьбою проти зовнішніх ворогів»⁴⁴¹. Це, фактично, необхідна на той період фраза, адже історичній науці необхідно було підтверджувати тезу про «три братні народи». Варто відмітити також інший факт – Л. Славін мав єврейське етнічне походження, народився у Вітебську, вищу освіту здобував в Ленінграді і тільки 1938 року переїхав до Києва, проте писав свій розділ у цій книзі, хоч і з помилками і великою кількістю русизмів, але українською мовою.

Отже, у 1938 році Л. М. Славін був переведений до Києва на короткий строк. Науковець, який не мав значного організаційного досвіду, зміг яскраво себе проявити як дослідник, так і як адміністратор. Однак, не можна відкидати, що його призначення мало політичний характер і все ж таки Л. М. Славін мав на керівних посадах впроваджувати «лінію партії» стосовно розвитку археології.

⁴⁴⁰ Історія України: Короткий курс. 1940, 5-22.

⁴⁴¹ Історія України: Короткий курс. 1940, 18.

4.2. Участь Лазаря Мойсейовича Славіна у роботі Львівської філії ІА АН УРСР

Роль Л. М. Славіна, як директора Інституту археології АН УРСР (у 1939 – 1941 та 1945 – 1946 рр.) є безумовно ваговою для розвитку археологічної науки в УРСР для цього періоду, в тому числі й для дослідження розвитку діяльності Львівського філії. Проте саме Лазар Мойсейович очолив, як директор і заступник директора ІА АН УРСР включення львівських археологів до інституційної археології УРСР. Цей напрям практично не досліджувався у радянській історіографії. Причиною стали репресії, яким була піддана значна кількість співробітників Інституту археології в цілому та зі Львову зокрема, а також – хвиля еміграції інтелігенції до інших країн. Через Другої світової війни більшість документів 1939 – 1941 рр., що супроводжували діяльність наукових інституцій було втрачено або знищено. Але Львів мав потужну археологічну наукову школу, представники якої є визнаними спеціалістами з археології різних періодів у світі. Враховуючи сказане вище (Київ, як археологічний центр, був значно послаблений в ході сталінських репресій) львівські науковці значно посилили археологічну науку в УРСР.

Після приєднання західноукраїнських земель до складу УРСР у 1939 році, постала проблема включення галицьких наукових організацій до радянської системи наукових інституцій. Львів, як найбільше місто західноукраїнських земель, що увійшли до складу УРСР 1939 року, було відомим науковим центром у Європі того часу. Тож, вивчаючи питання розвитку археологічної науки у Львові неможливо не розглядати археологічні дослідження та студії в Львівському університеті Яна Казимира. Умовно, до 1939 року виділяються два періоди: австрійський (до 1918 року) та польський (до 1939 року).

Від 1905 року при Львівському університеті Яна Казимира була відкрита кафедра археології та історії матеріальної культури (часто використовується назва

«кафедра класичної археології»⁴⁴²). О. Ситник називає цей період часом становлення і формування археологічної науки у Львові⁴⁴³. Засновником кафедри став Кароль Гадачек, але після його смерті 1916 року його наступником до (1939 року) був професор Едмунд Булянда (1882 – 1951 рр.) – відомий польський вчений, спеціаліст з античної археології та історії стародавнього мистецтва. Саме польський період характеризується розвитком класичної археології. Окрім того, в університеті з 1921 року починає діяти друга археологічна кафедра – доісторичної археології («кафедра праісторії»)⁴⁴⁴. Її очолював (до 1939 року) професор Леон Тадеуш Козловський (1892 – 1944 рр.) – відомий польський політик, громадський діяч та археолог. Важливим аспектом фахової підготовки археологів у Львові були закордонні відрядження та стажування з метою досліджень археологічних пам'яток західноєвропейських країн (в першу чергу Італії та Греції). Така практика була необхідною для якісної підготовки фахівців і була розповсюдженою в більшості вищих навчальних закладів, що готували вчених археологів, в тому числі – і в Російській імперії. Але, після утворення Радянського Союзу, практика вивчення різних типів пам'яток та методик ведення розкопок для більшості радянських вчених стала доступна лише в середині держави, а можливість поїхати у закордонне відрядження мали одиниці.

Львівські науковці до 1939 року були частиною загальноєвропейського наукового простору та мали доступ не тільки до практичного вивчення пам'яток, але й до іноземної літератури.

Кафедри археології, про які говорилося вище, після Другої світової війни були включені до кафедри історії стародавнього світу⁴⁴⁵. Тобто, перестали бути центрами підготовки спеціалістів-археологів. Проте, за даними І. Д. Старчука: «Кафедра

⁴⁴² Білас Н. М. 2012, 39.

⁴⁴³ Ситник О. С. 2005, 11.

⁴⁴⁴ Білас Н. М. 2012, 39.

⁴⁴⁵ Це привело до появи плутанини. Традиційно першою кафедрою археології в радянській Україні називають кафедру археології, відкриту 1944 року при Київському державному університеті імені Т. Г. Шевченка. Її засновником і багаторічним завідувачем був. Л. М. Славін. Це можна пояснити тим, що все ж таки львівські наукові, особливо в післявоєнний львівський науковий світ (особливо історики) отримали тавро «буржуазних націоналістів».

класичної археології ЛДУ імені І. Я. Франка не провадила ніяких розкопів на території античної культури й тому не мала збірки предметів цієї культури»⁴⁴⁶. Далі йде мова про 9 фрагментів кераміки, які були включені до колекції Археологічного музею ЛДУ імені І. Я. Франка у 1940 році. Місцем їх знахідки вказані береги ріки Збруч, але частина походить з Італії. Так як ці фрагменти знаходилися у Львові і були просто передані до колекції Археологічного музею, то скоріш за все вони належали до приватних колекцій і були фактично націоналізовані. Більш детальну про античну кераміку у колекціях Західної України подав у 1940 році К. Маєвський⁴⁴⁷ у каталозі до своєї наукової статті.

Оглядаючи інституції, що займалися археологічними дослідженнями у Львові, необхідно згадати і про діяльність Наукового товариства імені Т. Г. Шевченка. Наукове товариство мало свій археологічний музей з багатими колекціями (директори – Юрій Полянський (1924 – 1928 рр.) та Ярослав Пастернак (1928 – 1939 рр.)). Археологічні дослідження були сконцентровані на вивченні палеолітичних стоянок та розкопках княжого Галича.

Після приходу радянської влади всі сфери життя мали реорганізувати свою роботу відповідно до радянської державно-ідеологічної системи. Кардинальні зміни відбулися у науковому житті та освітній системі, які були базами для насадження ідеологічних доктрин сталінської інтерпретації марксистсько-ленінсько ідей. Перш за все, ці процеси торкнулися діяльності НТШ імені Т. Г. Шевченка. Вже у жовтні 1939 року в приміщенні Музею НТШ відбулась зустріч львівської інтелігенції з представником радянської влади Михайлом Марченком, що відповідав за ідеологічну роботу з інтелігенцією. Як результат такої зустрічі, дійсним членам НТШ належало до початку листопада подати до Президії НТШ інформацію про особисті дані та наукову діяльність (друковані праці, сферу наукових інтересів тощо). У листопаді 1939 року постановою Тимчасового управління Львівської області було націоналізовано музеї та бібліотеки Львова. На надзвичайних

⁴⁴⁶ НА ІА НАНУ ф. 63, спр. 138, арк. 1.

⁴⁴⁷ НА ІА НАНУ ф. 63, спр. 77.

загальних зборах Товариства 14 січня 1940 року стояло питання про ліквідацію та реорганізацію наукових секцій та установ при Товаристві. Проте, львівські науковці мали бути включені до діяльності наукових інституцій радянської України.

Як результат, в січні 1940 року Політбюро ЦК КП (б) УРСР видало постанову про створення філій інститутів АН УРСР у Львові, в тому числі і філію Інституту археології⁴⁴⁸. У цей час Л. М. Славін обіймав посаду директора Інституту археології і фактично саме він мав взяти на себе організацію цієї інституції у Львові. Тобто науковець виступав у якості координатора від Київського центру у включенні до АН УРСР львівських археологів.

8 лютого 1940 році у Львові було створено філію Інституту археології, що наступницею Наукового товариства імені Т. Г. Шевченка. Її керівником став Маркіян Смішко, який займався вивченням ранніх слов'ян. Співробітниками цієї філії стали відомі львівські археологи – Стефан Круковський, Ярослав Пастернак, Казимир Маєвський та інші⁴⁴⁹. За даними О. С. Ситника, 1940 року у відділі працювало 22 працівника⁴⁵⁰. Але, згідно зі звітом М. Смішка, станом на 1944 рік у львівських відділах інститутів АН з лютого 1940 по червень 1941 року в філії працювало п'ять старших наукових співробітників та десять осіб іншого персоналу⁴⁵¹. Визначити точну кількість співробітників в цей час не можливо, через те, що під час бойових дій велика кількість документів була втрачена, а в тих, що вціліли, не завжди можна визначити посаду, яку обіймав той чи інший працівник, та й не відомо, за яким принципом М. Смішко виокремлював «інший персонал». Важливо врахувати, що у цей період в Інституті археології значно відчувався брак кваліфікованих наукових кадрів, про що неодноразово зазначав Л. М. Славін у своїх звітах. Тому включення до радянської науки львівських науковців, які мали якісну

⁴⁴⁸ ЦДАГО Ф. 1. оп. 6. спр. 576, 63.

⁴⁴⁹ Курінний П. П. 1994.

⁴⁵⁰ Ситник О. С. 2012, 108.

⁴⁵¹ Інститут історії України Національної академії наук України. Документи і матеріали. 1936–1991: книга 1. 1936–1947. 2011, 449.

європейську освіту та багатий польовий досвід, значно посилило якісний склад української радянської археології.

Фактично, саме Львів став осередком української археології, адже, за спогадами Н. Д. Полонської-Василенко, Інститут археології у Києві після хвилі репресій кінця 1930-х рр. відродився, але вже без українських археологів⁴⁵². У Львові ж, після 1939 року, змінилися ролі: українці стали керівниками, а поляки – підвладними⁴⁵³.

Створення Львівської філії відповідало задачам централізації науки. Затвердження тематичних планів та видача дозволів на проведення експедицій відбувалося в Інституті археології. Відповідно, звіти про проведені дослідження мали передаватися до центральної установи та затверджуватися директором.

Тематичні плани роботи філії Інституту археології у Львові були ті ж, що й для самого Інституту археології, але львівські археологи опрацьовували місцеві пам'ятки⁴⁵⁴.

Кількість досліджень, що проводили львівські археологи в порівнянні навіть з 1939 року зменшується – згідно зі спогадами Я. Пастернака, у цей рік ним було проведено не менше шести польових досліджень. Однак, протягом 1940 – 1941 рр. він провів: дослідження городища «Пліснесько» села Підгорець – 1940-ий рік; дослідження Галича та села Крилоса – 1934 – 1943 рр.; дослідження урочища «Юрївське» біля села Крилос із залишками монастиря княжої доби – 1941 рік⁴⁵⁵).

Попри складний політичний період та відзначаючи велику кількість публікацій виданих у цей період, не можна казати, що археологічна робота завмерла. Я. Пастернак, до того ж, з 1939 року стає завідувачем кафедри археології у

⁴⁵² Полонська-Василенко Н. Д. 1993, 112.

⁴⁵³ Козловський С. К. 2012, 121.

⁴⁵⁴ Інститут історії України Національної академії наук України. Документи і матеріали. 1936–1991: книга 1. 1936–1947. 2011, 264.

⁴⁵⁵ Пастернак Я. І. 1978, 78-80.

Львівському державному університеті. М. Смішко згадує про чотири великі експедиції в період 1940 – 1941 рр.⁴⁵⁶.

Вчені зі Львова, крім власних досліджень, брали участь в експедиціях та конференціях, що організовувалися Інститутом археології під керівництвом Л. М. Славіна у 1939 – 1941 рр. Зокрема, один зі співробітників Львівської філії, І. Старчук, брав участь у розкопках Ольвії, які очолював сам директор Інституту археології⁴⁵⁷.

Проведення загальнореспубліканських та загальносоюзних конференцій було важливою складовою діяльності Інституту археології за часів керівництва Лазаря Мойсейовича. Протягом 1939 – 1941 рр. було проведено чотири великих тематичних конференції в Києві на які збиралися представники різних археологічних центрів, в тому числі і зі Львова.

3-7 червня 1941 року на базі Львівського університету була проведена сесія Відділу суспільних наук АН УРСР (Л. М. Славін в цей час обіймав посаду вченого секретаря відділу суспільних наук). На VI засіданні сесії було виголошено три доповіді з археології: про нижній палеоліт доповідав С. А. Круковський зі Львова, Л. М. Славін подав інформацію про дослідження останніх років античних міст у Північному Причорномор'ї, Я. І. Пастернак розповів про літописний Перемишль⁴⁵⁸.

Створення Львівської філії Інституту археології АН УРСР цілком вписувалося в тогочасну політику партії, що проводилась на західноукраїнських землях. З одного боку керівні посади посідали українці, а з іншого – дослідження львівських археологів мали ще раз підтвердити тезу про спільне походження трьох братніх народів. Не варто також забувати і про те, що у 1939 – 1940-й рр. до щойно приєднаних територій Західної України масово направляються партійні функціонери для укріплення радянської влади. Попередник Л. М. Славіна на посаді

⁴⁵⁶ Інститут історії України Національної академії наук України. Документи і матеріали. 1936–1991: книга 1. 1936–1947, 2011, 449.

⁴⁵⁷ Ситник О. С. 2012, 172.

⁴⁵⁸ Інститут історії України Національної академії наук України. Документи і матеріали. 1936–1991: книга 1. 1936–1947. 2011, 303.

директора Інституту археології, М. І. Ячменьов (який не був професійним археологом), у вересні 1940 року був переведений на посаду директора Львівського інституту радянської торгівлі⁴⁵⁹.

Включення львівської археологічної школи до радянської української науки було перервано війною, і значна кількість львівських археологів після завершення війни емігрували (Я. Пастернак, К. Маєвський), але контакту з Інститутом археології та особисто зі Л. М. Славіним не втратили.

Після завершення Другої світової війни наукова спільнота Львова опинилась у складній ситуації. У своїй доповідній записці про роботу філій АН УРСР у Львові за 1945 рік М. Н. Петровський зазначає, що серед науковців домінує дві думки:

- 1) побоювання покарання за близькість під час німецької окупації з німцями і українсько-німецькими націоналістами;
- 2) чи буде існувати у Львові окремий філіал АН УРСР, замість теперішніх філіалів інститутів⁴⁶⁰.

Зрозуміти такі побоювання було дуже просто, враховуючи, що в пам'яті ще не стерлися ті переслідування та репресії, які відбувалися під час приєднання Західної України у 1939 – 1941 рр. Також варто враховувати, що Львів залишився великим європейським науковим центром, у бібліотеках та музеях якого збереглися значні та унікальні за своєю цінністю колекції європейської літератури та мистецтва.

Протягом 1945 – 1947 рр. у Києві розгортається широкомасштабна боротьба з будь-якими впливами історичної концепції М. С. Грушевського на радянську історичну науку. А, враховуючи, що Львівський філіал інституту історії України у Львові очолював І. П. Крип'якевич, учень М. С. Грушевського, стає зрозумілим, чому львівські вчені були під особливим контролем і увагою партійного керівництва. Л. М. Славін також був втягнутий у цю боротьбу, як член авторського колективу ряду книг та підручників з історії України, виданих Інститутом історії у 1939 – 1943 рр.

⁴⁵⁹ ЦДАГО Ф. 1. – оп. 6. - спр. 576, арк. 51.

⁴⁶⁰ ЦДАГО Ф. 1. – оп. 70. – спр. 394, арк. 4-5.

Після звільнення українських територій та повернення АН УРСР з евакуації до УРСР перед Л. М. Славіним та його колегами постало завдання відновлення роботи Інституту археології та його Львівської філії. Ця робота відбувалася з урахування важких матеріальних та людських втрат. Все ж таки, першочерговою залишалась наукова діяльність. Після війни відновлену філію знову очолив М. Смішко, робота якого отримувала позитивні відгуки, а тематичний план виконувався вчасно. Зусиллями керівництва Інституту археології (в першу чергу – його директора Л. Славіна) 1945 року вже відбуваються перші повоєнні археологічні дослідження.

Археологічний відділ АН УРСР у Львові відновив свою роботу в серпні 1944 року у складі чотирьох працівників та технічно-допоміжного персоналу ⁴⁶¹. Наприкінці 1944 року в усьому Інституті археології, включно із Львівським відділом, працювало 22 наукових співробітники та 10 осіб допоміжного персоналу ⁴⁶².

Станом на 1945 рік, кількість працівників зменшилась (у порівнянні з довоєнними роками) до семи осіб ⁴⁶³, а вже 1947 року до чотирнадцяти осіб, які працювали над такими темами ⁴⁶⁴: культура полів поховань в західних областях України і ранньо-слов'янської культури; древні мистецькі пам'ятки феодального Галича; червенські городи; поселення Північного Причорномор'я від Дністра до Дніпра. Також діяло чотири великі експедиції (продовжено дослідження Галича та городища «Пліснесько» у селі Підгорець) ⁴⁶⁵. Варто зазначити, що за 1947 рік на Інститут археології припадало 29 експедицій по всій території УРСР ⁴⁶⁶.

Ознакою часу стала необхідність отримання членства в КП(б)У: наукові працівники філії мали відвідувати гуртки з вивчення біографій класиків марксизму, самостійно вивчати праці Леніна та Сталіна. Так, станом на 1947 рік, в Університеті

⁴⁶¹ Смішко М. Ю. 1947, 187.

⁴⁶² Дзбановський Є. 1947, 183.

⁴⁶³ Ситник О. С. 2006, 118.

⁴⁶⁴ ЦДАГО Ф. 1. оп. 70. спр. 769, арк. 13.

⁴⁶⁵ Цдаго Ф. 1. оп. 70. спр. 769, арк. 13.

⁴⁶⁶ Історія Національної академії наук України. 1946–1950: Ч. 1. 2008, 210.

марксизму-ленінізму (на вечірньому відділенні) навчалось п'ять співробітників відділу ⁴⁶⁷.

Лазар Мойсейович на той час (1946 року) вже пішов з посади директора Інституту археології АН УРСР, проте контакти зі співробітниками та колишніми співробітниками Львівської філії підтримував. У 1950 році він представляв Інститут археології в рамках комісії АН УРСР з перевірки діяльності відділів інститутів у Львові ⁴⁶⁸. Також намагався надати допомогу співробітникам львівського відділу, котрі були звільнені або заарештовані в рамках повоєнної сталінської «чистки» (П. Завада, О. Бійовська) ⁴⁶⁹. У Персональному фонді. М. Я. Рудинського ⁴⁷⁰ зберігся листи ⁴⁷¹ від О. Бійовської один з яких адресований безпосередньо Л. М. Славіна ⁴⁷². У цих листах йде мова про те, що під час окупації О. Бійовська втратила своє житло і виїхала до іншої квартири. Через те, що вона проживала в трьох кімнатах одна, до цього помешкання заселилися ще кілька мешканців. Проте органи місцевого самоврядування після звільнення Львову надали ордер на вищезгадане житло іншій особі (у листах О. Бійовська називає його «капітан Ч.А.», але не відомо чи це ініціали, чи скорочення від Червона армія – Д. Ч.). Ситуація абсолютно класична у перші післявоєнні роки, проте, крім боротьби за житлову площу в цій ситуації яскраво відобразилося ставлення представників влади до населення західних областей УРСР: «"Руський офіцер не може мешкати з тутешніми українськими гадами", що «ми вас усіх знищимо», а майор вкінці показав рухом, як то штовхне нас ногою і буду летіти з квартири». У Києві до Л. М. Славіна зверталися по допомогу у покращенні житлових умов, проте ситуація з О. Бійовською демонструє,

⁴⁶⁷ Цдаго Ф. 1. оп. 70. спр. 769, арк. 13-14.

⁴⁶⁸ Історія Національної академії наук України. 1946–1950: Ч. 1. 2008, 167.

⁴⁶⁹ Ситник О. С. 2012, 240.

⁴⁷⁰ М. Я. Рудинський у 1945 -1946 рр. від ІА АН УРСР часто бував у відрядженнях у Львівському відділенні фактично як контролююча особа.

⁴⁷¹ НА ІА НАНУ Ф. 30 П.ф. М. Я. Рудинського. Справа без нумерації. Листи від О. Бійовської.

⁴⁷² У зверненні правда була допущена помилка. Звертаючись до Лазаря Мойсейовича адресатка пропустила літеру у його прізвищі «Савін». Самі листи датуються 1946 роком. О. Бійовська зверталася до Л. М. Славіна та М. Я. Рудинського через те, що вони відповідали за «співпрацю» з Львівським відділом ІА АН УРСР.

що і для львівських науковців Л. М. Славін був надією на допомогу у складних життєвих ситуаціях.

Л. М. Славін в силу об'єктивних причин часто міг виступати лише у якості спостерігача за діяльністю львівських науковців: «Я з великим співчуттям ставлюсь до осуджених Вами поглядів щодо використання цінних спеціалістів Львівського відділу, особливо основних науковців. Але, на жаль, не ми вирішуємо ці питання. А як воно вирішиться, ще невідомо. Особливо співчуваю Вашим думкам про антикознавців⁴⁷³». Проте не зважаючи на обставини, Л. М. Славін, в силу своїх особистих якостей, завжди намагався допомогти.

Л. М. Славін не втратив контакту з співробітниками Львівської філії, які емігрували до Республіки Польща. Тут необхідно зупинитися на аналізі ситуації, яка склалася у польській археології у другій половині 1940 – 1950-х рр. Республіка Польща стала зоною впливу СРСР після Другої світової війни, що звісно ж відобразилося на усіх сферах життя країни, в тому числі і на науковому житті.

Продовжуючи працювати як археолог, професор був співорганізатором радянсько-польських експедицій до Ольвії (1956-1957 роки⁴⁷⁴), де польський загін очолив К. Маєвський. А. Ю. Баукова зазначила⁴⁷⁵, що сама ідея цієї експедиції виникла ще на початку 1940-их рр., тому експедицію було заплановано на літо 1941 року.

1969 року Ярослав Пастернак у своєму листуванні з Миколою Аркасом (філолог та історик українського походження, працював у США, займався вивченням історії Причорномор'я), рекомендував йому взяти карту давньогрецьких колоній Північного Причорномор'я, автором якої був Л. М. Славін, яку сам використовував у своїх працях, через те, що позначення на ній виконані українською мовою⁴⁷⁶. Отже, створення у Львові в 1940 році філії Інституту

⁴⁷³ НА ІА НАНУ ф. 30 п.ф. М. Я. Рудинського справа без нумерації. Лист від Л. М. Славіна до М. Я. Рудинського від 24 лютого 1947 р.

⁴⁷⁴ Majewski K. 1962, 1.

⁴⁷⁵ Баукова А. Ю. 2015, 319.

⁴⁷⁶ Крушельницька Л. 2013, 112-113.

археології в першу чергу мало на меті об'єднання та зміцнення зв'язків між Львовом і центром у Києві (а фактично – Москвою), а також – включення археологічної львівської археології, що представляла європейську наукову школу, до марксистсько-ленінсько-сталінського трактування археологічної науки. Лазар Мойсейович, обіймаючи посаду директора Інституту археології АН УРСР, а згодом – посаду заступника директора, доклав багато зусиль, аби львівські вчені не лише продовжили свої дослідження, але й активно обмінювалися досвідом зі своїми колегами з різних частин УРСР, беручи участь у конференціях та експедиціях, які організовував Інститут археології АН УРСР. Відзначимо важливість того, що Л. М. Славін був, перш за все, вченим, організатором науки і педагогом, тому він активно захищав талановиті кадри у Львові і навіть після еміграції деяких львівських археологів продовжував підтримувати з ними зв'язки.

4.3. Діяльність Л. М. Славіна у евакуації та повоєнний час (1941 – 1953).

Влітку 1941 року, після початку наступу німецьких військ на територію СРСР, було прийнято рішення про евакуацію Академії наук УРСР вглиб радянських територій. Президія АН УРСР і відділення суспільних наук (включаючи Інститут археології) були перевезені в м Уфа Башкирської АРСР.

У першу чергу були евакуйовані представники технічних спеціальностей, які мали звання академіків, членів-кореспондентів, професорів⁴⁷⁷. Частковій евакуації підлягало і майно Академії, але, в першу чергу, це було обладнання лабораторій (для відновлення в найкоротші терміни виробництва в тилу, а також для розробок, необхідних у військовій промисловості). Багаті колекції, фонди, архіви і бібліотеки Академії були залишені в Києві та в інших великих містах. Найважливіші документи були знищені, перш за все, це стосувалося особистих справ співробітників. Так, в червні-липні 1941 року було знищено архів відділу кадрів Інституту археології.

⁴⁷⁷ Історія Національної академії наук України. 1941–1945.– Частина 1: Документи і матеріали. 2007, 11.

За відомостями В. М. Корпусова⁴⁷⁸, на початку липня 1941 року за таємним наказом почала здійснюватися евакуація членів АН УРСР з сім'ями до міста Уфи. За її ж відомостями, з археологів УРСР було евакуйовано тільки Л. М. Славін і В. П. Петров. Наприкінці 1941 року В. П. Петрова був мобілізований в діючу армію⁴⁷⁹. За наявними даними відомо, що в 1943 році в Уфі захистив кандидатську дисертацію Давид Ісакович Бліфельд, який за станом здоров'я не був мобілізований⁴⁸⁰. До війни він навчався в аспірантурі ІА АН УРСР і Л. М. Славін⁴⁸¹ вказував, що він був його науковим керівником. Давид Ісакович досліджував історію східних слов'ян періоду Київської Русі та темою його дисертації була «Археологическое исследование памятников Башкирии I тысячелетия н.э.»⁴⁸². Те що Л. М. Славін, який все життя займався дослідженням древніх пам'яток, став його науковим керівником, є додатковим свідченням про брак наукових кадрів у евакуації. Ще одною цікавим фактом є те, що Д. І. Бліфельд був рідним братом ще однієї учениці Л. М. Славіна Адель Ісаківни Фурманської. Дослідниця спеціалізувалася саме на античній археології, проте в евакуацію до Уфи вона не потрапила.

У 1943 році в Уфі був опублікований перший номер «Наукових записок Інституту історії і археології», де крім статті Лазаря Мойсейовича⁴⁸³, були надруковані статті Д. І. Бліфельда⁴⁸⁴ і О. Ф. Лагодовської⁴⁸⁵ (До евакуації очолювала сектор археології класового суспільства ІА АН УРСР – Д. Ч.). Ця публікація свідчить про те, що вона також перебувала в цей час в Башкирії. З огляду на, що в Уфу в евакуацію було направлено трьох з чотирьох завідувачів секторами⁴⁸⁶ (До евакуації Л. М. Славін крім посади директора ІА АН УРСР, також очолював сектор археології скіфо-сарматський і античних колоній – Д. Ч.), доречним буде

⁴⁷⁸ Корпусова В. Н. 1996, 27.

⁴⁷⁹ Корпусова В. М. 2007, 34.

⁴⁸⁰ Інститут археології Національної академії наук України. 1918–2014. 2015, 346.

⁴⁸¹ ЦДАГО Ф. 1.оп .70 спр. 147, арк. 1.

⁴⁸² Інститут археології Національної академії наук України. 1918–2014. 2015, 346.

⁴⁸³ Славін Л. М. 1943, 67–99.

⁴⁸⁴ Бліфельд Д. І. 1943, 100 – 116.

⁴⁸⁵ Лагодовська О. Ф. 1943, 53-66.

⁴⁸⁶ Академія наук УРСР у 1941 р. 1941, 111.

припущення, що в Уфі перебувала і О. А. Кульська, яка очолювала сектор археологічних технологій (станом на 1941 рік). Однак, документальних підтверджень цього на сьогоднішній день не знайдено.

Також до Уфи виїхав вчений секретар Інституту археології Л. В. Дмитров зі своєю родиною у складі 5 осіб. На основі документів, що зберігаються у його особовому фонді⁴⁸⁷ відомо, що 12 липня 1941 року науковця було відповідно до рішення Управління справами АН УРСР було евакуйовано з Києва⁴⁸⁸. Але у кінці жовтня 1941 року науковець перебував у Пензенському евакуаційному пункті⁴⁸⁹, тож, можна припустити, що евакуація для співробітників АН УРСР відбувалася в кілька етапів, проте остаточним місцем призначення все ж таки була Уфа, куди Л. В. Дмитров з родиною прибув лише 8 листопада 1941 року. Не викликають сумнівів надзвичайно складні побутові умови, у яких змушені були проживати науковці у евакуації.

21 липня 1941 року в Уфі⁴⁹⁰ відбулося об'єднання евакуйованих інституцій АН УРСР. Із відділу суспільних наук було утворено Інститут суспільних наук, до якого увійшли представники Інститутів історії України, археології, економіки, мовознавства, української літератури імені Т. Г. Шевченка, українського фольклору та Кабінет по вивченню єврейської радянської літератури, мови та фольклору. Директором став М. Я. Калинович, а його заступником – Л. М. Славін. У той же час, Лазар Мойсейович був секретарем партійного бюро АН УРСР⁴⁹¹. Враховуючи, що Л. В. Дмитров наприклад, прибув до Уфи на кілька місяців пізніше ніж відбулося зазначене об'єднання, то можна припустити, що першими були евакуйовані директори інституцій, а решта співробітників прибула до Уфи пізніше. Однак, не можна відкидати можливість, що Л. В. Дмитров відстав від решти евакуйованих

⁴⁸⁷ НА ІА НАНУ ф. 23, спр. 1 та спр. 2.

⁴⁸⁸ НА ІА ф. 23 Персональний фонд Л. Д. Дмитрова, спр. 1 б, арк.9

⁴⁸⁹ НА ІА ф. 23 Персональний фонд Л. М. Дмитрова спр. 1 б, арк.17

⁴⁹⁰ Історія Національної академії наук України. 1941–1945.– Частина 1: Документи і матеріали. 2007, 11.

⁴⁹¹ У лещатах тоталітаризму: Перше двадцятиріччя Інституту історії України НАН України (1936-1956): Ч. 1. 1996, 103.

співробітників на одному з евакуаційних пунктів у зв'язку з хворобою малолітніх дітей.

12 червня 1942 року розпочалася робота Інституту історії та археології, який складався з двох відділів: історії України, який очолив професор М. Н. Петровський та археології, який очолив член-кореспондент АН УРСР Л. М. Славін.

1942 року історики, що перебували в евакуації, видали «Нариси історії України» (авторський колектив: К. Воблий, К. Гуслистий, В. Дядиченко, Ф. Лось, М. Петровський, Л. Славін, М. Супруненко, Ф. Шерстюк)⁴⁹². Фактично це було перевидання «Історії України. Короткий курс» 1940 року, але на папері низької якості, без карт та ілюстрацій. Цю працю було перевидано в Канаді 1943 року та у Києві, вже після повернення з евакуації 1944 року. У цих виданнях розділи, автором яких був Л. М. Славін, ввійшли без змін.

Також була завершена робота над першим томом чотиритомного підручника з історії України для вищих навчальних закладів (авторський колектив склали: К. Гуслистий, М. Петровський, С. Юшков, Л. Славін)⁴⁹³. У цій роботі висвітлювалися події з найдавніших часів до 1654 року включно. Книга використовувалась у роки війни як навчальний посібник та для популяризації історичних знань серед широкої громадськості. У цій книзі⁴⁹⁴ Л. М. Славін був автором першого розділу «Населення території України з найдавніших часів до утворення Київської держави». Це був розширений і доповнений варіант його попередніх публікацій. Робота обсягом 34 сторінки, структурно поділялася за хронологічним принципом на такі частини:

- давній кам'яний вік (палеоліт): час появи людини на території України, пізній період давнього кам'яного віку (палеоліту);
- новий кам'яний вік (неоліт): ранній неоліт, трипільська культура;

⁴⁹² Нарис історії України. 1942.

⁴⁹³ Історія України. Короткий курс. 1940.

⁴⁹⁴ Історія України. Короткий курс. 1940, 4-37.

- епоха міді і бронзи: загальна характеристика епохи, пам'ятники епохи міді і бронзи на території України;
- епоха заліза: кіммерійці і скіфи, грецькі колонії, сармати, готи, гуни, слов'янські племена.

Не зважаючи на розширення об'єму викладу, підхід залишався аналогічним попередньому виданню: формаційним на основі марксистсько-ленінсько-сталінських ідей до розуміння історії. Варто відзначити, що така важлива тема для радянської ідеології, як походження слов'ян, не була вже винесена як окремий підрозділ, а стала тільки параграфом підрозділу «Залізний вік».

Така активність істориків пояснюється кількома факторами: історичні дослідження використовували, як ідеологічну зброю, для піднесення патріотизму в охопленій війною країні, використовуючи такі видання як пропагандистські, враховуючи, що наукова робота велася відповідно до засад сталінської інтерпретації бачення історії: «Але ніколи не були і ніколи не будуть волелюбні мужні українці німецькими рабами. Великий український народ живе, бореться, трудиться. Мільйони українців б'ються в рядах доблесної Червоної армії»⁴⁹⁵. Ще однією проблемою, яку вирішували вчені, була більш прозаїчна і проста – в евакуацію не взяли ніяких підручників⁴⁹⁶, в той час, як вищим навчальним закладам необхідно було продовжувати свою роботу.

У 1944 року співробітники Академії наук УРСР повернулися з евакуації до Києва. Уже 17 липня 1944 року Інститут історії України та Інститут археології відновили свою роботу як окремі наукові інституції. Повернення до роботи у Києві не було простим, оскільки треба було відновити матеріально-технічну базу, бібліотеки та лабораторії. Значна кількість співробітників перебували на службі в Червоній армії або загинули під час окупації чи в боях, деякі – емігрували. Л. М. Славін збирав штат Інституту по всьому СРСР: до Києва повернувся, репресований за «контрреволюційну діяльність» та зв'язок зі «Спілкою визволення

⁴⁹⁵ Нарис історії України. 1942, 3.

⁴⁹⁶ Яких ще до початку воєнних дія на території УРСР не вистачало.

України» 1934 року, М. Я. Рудинський. Формально науковець вже не був засуджений, а працював у Вологді у краєзнавчому музеї, хоч повертатися до Києва не наважувався⁴⁹⁷⁴⁹⁸. Л. М. Славін не тільки взяв його на роботу, а й запропонував йому посаду Вченого секретаря (фактично – заступника директора – Д. Ч.). З міста Молотова (сучасна назва Пермь – Д. Ч.) була викликана І. В. Фабріціус, із Чкалова (сучасна назва Оренбургу – Д. Ч.) – Ф. М. Штітельман, з Ташкенту – Т. Г. Оболдуєва, з Червоної армії – демобілізована Р. Й. Ветштейн⁴⁹⁹. Слід враховувати той факт, що Л. М. Славін ще до початку війни працював у складі ольвійської експедиції з І. В. Фабріціус, а Р. Й. Ветштейн та Ф. М. Штітельман 1939 року закінчили КДУ імені Т. Г. Шевченка, тобто була певний час студентами Л. М. Славіна. Інститут археології АН УРСР відновив свою роботу у будівлі за адресою: бул. Тараса Шевченка, будинок 14 (приміщення Першої чоловічої гімназії)⁵⁰⁰.

Практично одразу після відновлення роботи цих установ, їх співробітників почали гостро критикувати. Піднесення патріотизму та зосередження на «українському» аспекті в наукових працях істориків в кінці 1930 – на початку 1940-х рр. були витлумачені вищим партійним керівництвом як прояви націоналізму і антирадянських настроїв.

Фактично, ці роботи стали узагальненням української радянської історіографії, які мали б висвітлювати офіційну історичну концепцію УРСР. Але такі визначні синтетичні роботи, що несли, в основному, ідеологічне навантаження з метою виховання молодих комуністів не могли не бути ретельно проаналізовані. Слід враховувати, що ряд питань з історії українських земель був не тільки визначний з точки зору історичних процесів, але й по факту відігравав роль

⁴⁹⁷ М. Я. Рудинський з 1938 року проживав у м. Вологда і працював у місцевому краєзнавчому музеї, не зважаючи на те, що він не був офіційно засуджений, проте повернутися до Києва не мав можливості.

⁴⁹⁸ Інститут археології Національної академії наук України. 1918–2014. 2015, 572.

⁴⁹⁹ Корпусова В. М. 2007, 35.

⁵⁰⁰ Ця будівля була відведена ще до війни для низки інституцій АН УРСР: 1934-1941 та 1944 – 1960, Інституту історії матеріальної культури (з 1938 р. – Інститут археології АН УРСР). Разом з Інститутом археології з 1936 року в цій же будівлі знаходився і Інститут історії України (з 1952 року – Інститут історії); з 1921 року Інститут історії української наукової мови (з 1930 року – Інститут мовознавства).

ідеологічних стовпів, на яких базувалась політична доктрина СРСР (концепція трьох братніх народів, походження слов'ян, утворення та розвиток давньоруської держави, роль Богдана Хмельницького та «возз'єднання» з Московією, громадянська війна тощо).

Одним з перших, свою рецензію 1943 року надіслав професор М. Тихоміров з Москви⁵⁰¹. Він спеціалізувався на вивченні давньоруських міст, окрім того, докторську дисертацію він захищав по вивченню «Руської правди».

Дослідник назвав розділ, написаний Л. Славіним, найбільш слабким з усієї книги. У основному його зауваження зводилися до того, що автор недостатньо пов'язував загальну археологію з конкретними пам'ятками УРСР, недостатню географічну конкретизацію (тобто, не завжди вказував точне місцезнаходження археологічних об'єктів або ареалів археологічних культур), відсутність переліку основних знахідок для пам'яток різних епох. Найбільш розкритикованою стала частина, присвячена слов'янським племенам. Автору закидалась недостатнє висвітлення політичної історії слов'ян. Однак, не всі зауваження були спрямовані на критику ідеологічної позиції автора, а стосувалися недостатньої глибини викладеного матеріалу⁵⁰².

Названі недоліки можна виправдати умовами написання роботи. Якщо порівняти з довоєнним виданням «Історія України. Короткий курс» 1940 року, де розділ «Населення території України з найдавніших часів до утворення Київської держави» був більшим за обсягом, насиченим ілюстраціями, текст – більше прив'язаний до особливостей розвитку саме українських територій. А розділ з видання 1942 року готувався в умовах відсутності необхідної літератури та матеріалів. Можна зробити припущення, що науковець, який переїхав до УРСР лише 1938 року ще недостатньо добре розбирався в особливостях української археології і його підготовка потребувала залучення додаткових матеріалів (це абсолютно не значить, що Л. М. Славін мав недостатню кваліфікацію, а ще раз

⁵⁰¹ ЦДАГО, Ф. 1, оп. 70, спр. 46, арк. 105-116.

⁵⁰² ЦДАГО, Ф. 1, оп. 70, спр. 46, арк. 107-108.

підкреслює те, що науковець був направлений на роботу до Києва з Ленінграду, в першу чергу не як дослідник, а як організатор науки. Доречно згадати, що у подальшій своїй науковій і науково-педагогічній діяльності він неодноразово наголошував на необхідності концентрувати наукові дослідження та підготовку фахівців з археології саме на пам'ятках УРСР – Д. Ч.). Крім того, «Нариси», все ж таки, були, швидше, науково-популярною роботою. М. Тихоміров, зрештою, дав позитивну оцінку публікації, але наполіг на врахуванні своїх зауважень перед перевиданням.

У травні 1944 року з критикою роботи інституту історії України виступив директор Інституту історії партії при ЦК КПУ Ф. Ф. Єневич. Я. С. Калакура⁵⁰³ вказує, що саме постаті, подібні до Ф. Ф. Єневича стали основним інструментом реалізації політики комуністичної партії в історичній науці та формуванні історичної пам'яті суспільства. Основними звинуваченнями були: широке використання ідей наукової школи М. С. Грушевського; участь у авторському колективі «зрадників», в першу чергу О. О. Оглобліна, який за часів окупації перші місяці був призначений німцями на посаду бургомістра Києва; продовженням попереднього звинувачення стало те, що у Інституті історії України «отаборилися українські буржуазні націоналісти», які в свою чергу не створили наукової історії України, тобто історії України побудованої на засадах марксизму в трактуванні Й. В. Сталіна; дослідження носили емпіричних характер; ну а директор установи – М. Н. Петровський не зміг організувати політично та ідеологічно правильної роботи Інституту. Ситуація, була ще й загострена тим, що серед українських істориків, на думку Ф. Ф. Єневича, загальний рівень марксистсько-ленінської підготовки був слабкий⁵⁰⁴.

Впродовж 1945–1947 років ЦК КП(б)У провів п'ять спеціальних нарад істориків, на яких здійснювалось ідеологічне «перевиховання» співробітників Інституту історії України. Їх

⁵⁰³ Калакура Я. С. 2016, 57.

⁵⁰⁴ У лещатах тоталітаризму: Перше двадцятиріччя Інституту історії України НАН України (1936–1956): Ч. 1. 1996, 122 – 135.

ініціатором виступив К. З. Литвин – секретар ЦК КП(б) України з пропаганди та агітації. Перша нарада відбулася в лютому 1945 року, друга – у березні 1945 року, третя – вже у червні 1946 року, четверта – через місяць, і п'ята – у квітні-травні 1947 року⁵⁰⁵. З представників організаторів були присутні: К. З. Литвин, Д. З. Мануїльський, Л. М. Каганович та М. С. Хрущов (були присутні та виступали на п'ятій нараді) і низка партійних працівників нижчого рангу, науковці ж – мали звітувати перед ними і відповідати на критичні зауваження. Основним питанням, що розглядалося на цих нарадах, було «правильне» марксистсько-ленінське висвітлення історії України, особливо – часів Київської Русі. Особливо загострилося питання критики поглядів М. С. Грушевського та його учнів. На п'ятій нараді Ф. Є. Лось озвучив основні помилки в роботі вчених істориків та археологів: «Основною помилкою буржуазно-націоналістичного характеру є те, що автори і редактори цих робіт не поклали в основу періодизації вчення Маркса-Леніна-Сталіна про соціально-економічні формації, а в основу періодизації взяли зовнішні моменти, зовнішні чинники»⁵⁰⁶; те, що авторський колектив більше уваги звернув на розвиток взаємин українських земель з західноєвропейськими державами, а не з Росією⁵⁰⁷; національний рух висвітлювався не з точки зору класиків марксизму, як класова боротьба⁵⁰⁸; «четверте, мені здається, що у викладі, освітленні історії культури автори і редактори теж допустили помилки. Ці помилки, на мій погляд, виявляються в такому аполітичному освітленні»⁵⁰⁹. Вищенаведене ще раз підтверджує, що у своїх дослідженнях науковці мали дотримуватися жорстких ідеологічних рамок. Фактично, це виключало з їх наукових пошуків основні принципи – об'єктивність та науковість.

⁵⁰⁵ У лекціях тоталітаризму: перше двадцятиріччя Інституту історії України НАН України (1936-1956): Ч. 1. 1996, 23.

⁵⁰⁶ У лекціях тоталітаризму: Перше двадцятиріччя Інституту історії України НАН України (1936-1956): Ч. 2. 1996, 34.

⁵⁰⁷ У лекціях тоталітаризму: Перше двадцятиріччя Інституту історії України НАН України (1936-1956): Ч. 2. 1996, 34.

⁵⁰⁸ У лекціях тоталітаризму: Перше двадцятиріччя Інституту історії України НАН України (1936-1956): Ч. 2. 1996, 35.

⁵⁰⁹ У лекціях тоталітаризму: Перше двадцятиріччя Інституту історії України НАН України (1936-1956): Ч. 2. 1996, 35.

І, як підсумок, Ф. Є. Лось називав основну причину цих помилок: «Мені здається, що були і живі, які приймали участь у створенні цих робіт, які впливали на створення цієї буржуазно-націоналістичної схеми, саме я можу назвати живих людей, які приймали участь в написанні цих робіт: всім відомий професор Оглоблін, який виявився зрадником під час Вітчизняної війни, Полонська, проф. Крип'якевич, Терлецький та інші. Ці люди, які були пов'язані з роботою інституту і, мабуть, вони вплинули на створення такої хибної схеми в нашій роботі»⁵¹⁰. Сам Л. М. Славін пояснив закиди у свою сторону тим, що: «Я усвідомлюю свою провину і як співавтор книг з історії України, до яких мною написані перші глави по доісторії України. Моя провина по цій лінії полягає у тому, що в цих главах міститься ряд нечітких формулювань окремих положень, які, як показано моїми рецензентами, можуть бути хибно витлумачені, а в одному місці випущена оцінка класової боротьби»⁵¹¹. Також науковець звернув увагу, що він до початку роботи в УРСР не був знайомий з історією націоналістичних рухів, тобто іншими словами не знав, на яких авторів не варто спиратися у своїй роботі. Проте в архіві та бібліотеці ІА АН УРСР існувала значна підбірка публікацій та архівних джерел в тому числі і представників «націоналістичних рухів», в тому числі і М. С. Грушевського.

Підйом патріотизму і зосередження на «українському» аспекті в наукових працях істориків у кінці 1930 – на початку 1940-х рр. були витлумачені вищим партійним керівництвом, як прояви націоналізму та антирадянських настроїв. Також важливим аргументом в цьому стало і те, що частина співробітників, колишніх співробітників наукових інститутів, у довоєнний час співпрацювали з німцями або емігрували в інші країни. Та, не лише історики були звинувачені в співпраці з окупантами: «У період окупації Києва тут був створений під керівництвом німецьких професорів Археологічний інститут, який існував півтора року під назвою «Крайовий інститут по до- і ранньої історії», основною метою якого була

⁵¹⁰ У лещатах тоталітаризму: Перше двадцятиріччя Інституту історії України НАН України (1936-1956): Ч. 2. 1996, 36.

⁵¹¹ ІА НАНУ ф. Адміністративні матеріали за 1947 р. спр. Протоколи засідань Вченої ради за 1947 рік, арк. 123.

фальсифікація далекого минулого України в бік «виявлення ролі» старогерманських племен в давню епоху на Україні»⁵¹². Бажання науковців працювати та продовжувати працювати навіть під час війни витлумачувалася виключно як зрада Батьківщини.

Окремо піднімалося питання співпраці із львівськими вченими, яку влучно охарактеризував Кость Гуслистий у своєму виступі: «1939 року ми поїхали до Львова, почали сюди [до Києва] везти буржуазно-націоналістичну літературу»⁵¹³. Можна відзначити, що таке означення 1947 року не відповідало сприйняттю 1939 року. На цей момент у Львові вчені з Києва отримали доступ до європейської історичної науки, частиною якої в той час була західноукраїнська наукова спільнота. Це пояснювалося тим, що радянська влада слідкувала, щоб книгозбірні та архіви знаходилися під пильним оком радянської цензури. Фактично суспільні науки в СРСР були ізольовані від світової науки⁵¹⁴.

Але, все ж таки, основним приводом до критики стало те, що у своїх дослідженнях представники наукових інституцій АН УРСР використовували висновки, які висловлював у свої роботах М. С. Грушевський. Так у розділах, автором яких виступав Л. М. Славін, деякі думки Михайла Сергійовича не спростовувалися, а, навпаки, підтримувалися. У своєму виступі, на одній з цих нарад, Лазар Мойсейович зазначив: «Я думаю, що не зовсім праві ті, хто відкидає все те, що писав Грушевським з цього приводу – з питань етногенезу. Тут багато в чому він мав рацію»⁵¹⁵. Учений зазначив, що багато археологічних джерел підтверджують зв'язок давніх слов'ян та сучасних українців (саме українців, а не трьох братніх народів – Д. Ч.) та наголошував на необхідності тісного зв'язку археологів та істориків для вивчення історії ранніх слов'ян та Київської Русі. Але, як

⁵¹² ЦДАГО, Ф. 1, оп. 70, спр. 147, арк. 18-22.

⁵¹³ У лещатах тоталітаризму: Перше двадцятиріччя Інституту історії України НАН України (1936-1956): Ч. 2. 1996, 54.

⁵¹⁴ Проте ця теза стосується як раз періоду сталінізму (до початку 1950-х рр.). Починаючи з середини 1950-х рр., наприклад, археологи почали брати участь у міжнародних експедиціях та конференціях, закордонних стажуваннях (в переважній більшості до країн народної демократії). Але не зважаючи на це, все ж таки, наукова ізоляція залишалась.

⁵¹⁵ ЦДАГО Ф. 1. оп. 70. спр. 385, арк. 180-182.

науковець, Л. М. Славін жодним чином ні у своєму виступі, ні у своїх дослідженнях не вказував на пряме походження, а мав на увазі саме коріння українського народу, певні елементи культури, що простежувалися у різних археологічних культурах, а потім перейшли до традиційного українського мистецтва.

Лазар Мойсейович наголошував на деяких паралелях, що прослідковувалися від археологічних культур до українських традицій: «Чи знають товариші історики, що українська хата-мазанка своїм корінням йде до тих жителів, які були на нашій території в епоху Трипільської культури. На півдні вони є, а на півночі немає. Чи знаєте Ви, що в українському мистецтві є елементи Київського мистецтва ... це не випадково. Це факти і їх не десятки, а сотні. Вони відомі археологам і не тільки археологам, а й історикам, які цікавляться археологією»⁵¹⁶ У документі виступ Л. М. Славіна зберігся не повністю. І у подальших своїх публікаціях науковець значно обережніше висловлював свою позицію. Ставлення науковця до праць М. С. Грушевського змінювалося від політичної та ідеологічної ситуації, що чітко простежується у його публікаціях. Якщо у працях довоєнного часу та в евакуації археолог міг собі дозволити спиратися на роботи історика, то після 1947 року Лазар Мойсейович показово критикував роботи Грушевського.

Апогеєм гострої критики в академічній історичній науці УРСР стало прийняття постанови ЦК КП(б)У від 29 серпня 1947 року про незадовільну роботу Інституту історії України⁵¹⁷, жорстко піддавались критиці наукові праці співробітників установи. Цією постановою вищі партійні органи визначили напрям роботи академічних історичних установ на наступні роки. Цей документ став узагальненням усіх звинувачень, які закидалися українським радянським історикам протягом означеного періоду. На думку Олексія Яся, саме ця постанова «остаточно поховала кволі паростки повоєнного оптимізму й рожеві сподівання тодішніх інтелектуалів»⁵¹⁸. Але цей процес мав значно глибші наслідки, ніж просто боротьба з «непокірними».

⁵¹⁶ ЦДАГО Ф. 1. оп. 70, спр. 385, арк. 181.

⁵¹⁷ До кінця ліквідувати буржуазно-націоналістичні перекирчення історії України, 1-10.

⁵¹⁸ Історик і Влада. 2016, 208.

Як зазначалося, перед вченими постало завдання: розкритикувати свої «хибні» і «помилкові» уявлення про історичні процеси на території Радянської України і в результаті написати працю з історії УРСР згідно «єдиного правильного» трактування історії – Сталінського.

За місяць на партійних зборах Інституту історії Л. М. Славіна було звинувачено в повному ігноруванні всіх засад марксизму⁵¹⁹. Обвинувальні тези базувалися на тому, що:

– Поділ найдавнішого етапу історії людства він заснував не на формаційному підході, застосувавши класичну для археології періодизацію: палеоліт, мезоліт, тощо. Ніби-то такий поділ не вписувався у «історичний розвиток первісно-комуністичних та первісно-общинних відношень».

– Сама назва розділу «населення України з давніх часів до створення Київської держави» несе в собі величезну помилку. Проте, розпинаючись у критиці оратор просто сам випустив слово «території» з назви розділу.

– І найстрашніше, що для підтвердження тяжіння Л. М. Славіна до позицій М. С. Грушевського було перекручено тезу про спільний вихідний період в історії білоруського, російського, українського народу в IV-V столітті. У інтерпретації Полухіна (ініціали невідомі – Д. Ч.) Лазар Мойсейович вказав, що український народ існував вже у IV столітті.

Безпосереднім результатом цькування стали пошуки помилок в викладанні історії у вищих навчальних закладах. 17 вересня 1947 року було видано «Обіжник Управління у справах вищої школи при Раді Міністрів УРСР про боротьбу з проявами націоналізму у викладанні історії України»⁵²⁰. Згідно з зазначеним документом у Вищих навчальних закладах зобов'язували представників адміністрації посилити контроль над викладанням суспільних наук, переглянути всі програми та робочі плани викладачів, особливо історичних дисциплін, але, фактично це означало тотальний контроль над викладачами, а саме:

⁵¹⁹ ЦДАГО Ф. 1, оп. 70, спр. 744, арк. 3-4.

⁵²⁰ У лещатах тоталітаризму: Перше двадцятиріччя Інституту історії України НАН України (1936-1956): Ч. 2. 1996, 93-100.

1) Систематично стенографувати лекції і семінари всіх членів кафедри, стенограми лекцій рецензувати і наслідки обмірковувати на кафедрі.

2) Установити, що кількість стенограм лекцій і семінарів кожного викладача повинна бути не менше як два-три (за семестр). Стенограми і рецензії повинні в належному вигляді зберігатися на кафедрі, а другий примірник стенограми та рецензії надсилається в Управління в справах вищої школи при Раді Міністрів УРСР»⁵²¹.

Гострої критики зазнала кафедра історії України КДУ імені Т. Г. Шевченка, де працювали більшість авторів вищезазначених праць⁵²², але, роботу кафедри археології та її завідувача Л. М. Славіна наводили у приклад. Проте, були висловлені критичні зауваження до викладу лекційного матеріалу та поза аудиторної роботи: «У програмах і робочих планах слід врахувати питання пріоритету радянської науки і критики псевдонаукових буржуазних вчень тощо»⁵²³; «Недостатньо добре була поставлена ідейно-політична робота: мало ставилося питань про критику псевдонаукових теорій»⁵²⁴. Ця критика висловлювалась більше у формі побажань до роботи в майбутньому та, у порівнянні з іншими історичними кафедрами, була подана у досить м'якій формі.

У той же час знову виникло питання про необхідність посилення керівництва Інституту. Після повернення з евакуації і відновлення роботи Інституту археології, Л. М. Славіна призначали виконувачем обов'язків директора, але при цьому вчений в цей же час створював в Київському державному університеті кафедру археології, яку він і очолив, а також керував найбільшою археологічною експедицією в УРСР – Ольвійської.

Лазар Мойсейович хоч і був членом-кореспондентом АН УРСР, проте, мав лише кандидатський ступінь. Сам вчений запропонував кандидатури на посаду

⁵²¹ У лещатах тоталітаризму: Перше двадцятиріччя Інституту історії України НАН України (1936-1956): Ч. 2. 1996, 99.

⁵²² ДАК Ф. р-1246, Оп 13, Спр 45, 1.

⁵²³ ДАК, Ф. р-1246, Оп 13, Спр. 156, 19.

⁵²⁴ ДАК, Ф. р-1246, оп. 13, спр. 156, 19.

директора Інституту археології. Він аргументував це тим, що Академія наук могла б запросити до Києва для роботи на керівних посадах у Інституті цілий ряд інших радянських археологів, котрі б у тематику своїх досліджень були б пов'язані з Україною, зокрема, таких відомих, як доктора історичних наук, провідного радянського палеолітознавця Петра Петровича Єфіменка, доктора історичних наук, провідного радянського скіфолога, Бориса Миколайовича Гракова – їх кандидатури могли б бути обговорені як по питанню залучення їх до роботи у Академії, так і у якості очільників Інституту археології⁵²⁵. Варто зазначити, що П. П. Єфіменко почав працювати у відновленому ІА АН УРСР ще у 1945 році: 12 березня його було призначено на посаду старшого наукового співробітника⁵²⁶; 16 липня переведено на посаду завідувача відділом слов'янської археології⁵²⁷; 7 вересня Президія АН УРСР затвердила науковця на посаду директора ІА АН УРСР⁵²⁸, одночасно з цим Л. М. Славина було знято з посади директора за власним бажанням. Науковець залишився на керівній посаді у якості заступника директора з наукової роботи та працював директором Ольвійського заповіднику. Лазар Мойсейович зазначав: «Нагадаю, якщо декому невідомо, що саме я висував П. П. (Єфіменка – Д. Ч.) в академіки і директори інституту»⁵²⁹.

Проте, ще починаючи з 1949 року в межах АН УРСР, в тому числі і в Інституті археології, розпочалася боротьба з сумісництвом. Л. М. Славін з 1944 року поєднував викладацьку та науково-адміністративну роботу в КДУ імені Т. Г. Шевченка та в ІА АН УРСР. Зокрема, на засіданні АН УРСР від 29 липня 1949

⁵²⁵ ЦДАГО ф.1., оп. 70, спр. 177, арк. 22.

⁵²⁶ Архів відділу кадрів ІА НАНУ. Особова справа П. П. Єфіменка.

⁵²⁷ До кола наукових інтересів П. П. Єфіменка не входила слов'янська археологія. Те що він обіймав посаду завідувача відділом з археологічних досліджень цього періоду можна пояснити тим, що за посаду завідувача відділом був вищий на 200 рублів оклад. Проте в зазначений період посада завідувача відділом первісної археології не була вакантна, крім того П. П. Єфіменка призначали на цю посаду лише на кілька місяців, тому можна припустити, що йому була запропонована вільна на той час ставка.

⁵²⁸ Архів відділу кадрів ІА НАНУ, Особова справа П. П. Єфіменко.

⁵²⁹ НА ІА НАНУ ф. Адміністративні матеріали за 1947 р. спр. Протоколи засідань Вченої ради за 1947 рік, арк. 140.

року Л. М. Славін було дозволено суміщати наукову та викладацьку діяльність⁵³⁰. На липень 1949 року дозволено було працювати за сумісництвом лише Л. М. Славіну та П. П. Єфименко (керівним кадрам ІА АН УРСР – Д. Ч.), проте з роботи в інституції був звільнений М. Ф. Болтенко і остаточно вирішувалося питання роботи в Інституті, як штатному співробітнику, С. О. Семенов-Зусер⁵³¹. Однак, вже у 1950 – 1951 рр. колектив співробітників ІА АН УРСР було гостро розкритиковано у річному звіті Відділення суспільних наук⁵³²: « Інститут мало розробляє узагальнюючо-теоретичних тем, а також тем, які б викривали буржуазно-націоналістичні теорії в археологічній науці». У документі не зазначено конкретних прізвищ, проте підкреслюється слабкий рівень роботи керівництва установи. Фактично, повторюються формулювання висловлені керівництву ІА АН УРСР в 1945 – 1947 рр., проте в цей час Л. М. Славін уже навіть не займав посади заступника директора (з 1950 року – Д. Ч.), його наступником став І. Г. Шовкопляс. Проте Л. М. Славін в цей період виступав фігурантом двох ідеологічних процесів: його діяльність в якості директора Ольвійського заповідника була гостро розкритикована; друга хвиля критики, була пов'язана з кампанією антимарризму; також Л. М. Славін через своє етнічне походження був об'єктом боротьби з космополітами. Не зважаючи на позитивні характеристики від колег (П. П. Єфименка, І. Г. Шовкопляса⁵³³), 13 березня 1953 року Л. М. Славін змушений був звільнитися з ІА АН УРСР і до 1959 року працював на громадських засадах. Офіційно причину звільнення було сформульовано таким чином: «За низький ідейно-теоретичний рівень наукової продукції протягом останніх років, за низьку наукову кваліфікацію, за несумлінне ставлення до своїх обов'язків та за невиконання наукових планів 1952 р. звільнити з роботи члена-кореспондента

⁵³⁰ НА ІА НАНУ Ф. Діловодство спр. без нумерації. Витяг з протоколу № 19 засідання Президії АН УРСР від 29 липня 1949 р.

⁵³¹ НА ІА НАНУ Ф. Діловодство спр. Без нумерації. Лист до Відділення суспільних наук АН УРСР від 7 липня 1949 р.

⁵³² НА ІА НАНУ Ф. Діловодство спр. Без нумерації. Звіт про виконання плану науково-дослідної роботи за 1951 р. установами Відділення суспільних наук. Протокол № 12.

⁵³³ Архів відділу кадрів ІА НАНУ. Особова справа Л. М. Славіна.

АН УРСР Л. М. Славіна (Інститут археології), старших наукових співробітників П. Г. Приходька, Т. І. (?) Куриленка, І. Х. Журавську, І. І. Басса (Інститут літератури), О. Л. Кроніка (Інститут історії), молодших наукових співробітників Я. І. Ланового, К. П. Федоритенко, Л. Тинду (Інститут літератури), Б. Л. Заїзну (Інститут історії), О. І. Холод, М. П. Моргун (Інститут мовознавства, фольклору і етнографії), С. Л. Спектор (Інститут філософії). Але варто підкреслити, що Л. М. Славіна дуже цінували як висококваліфікованого спеціаліста, тому, наприклад, 1953 року, науковцю дозволили працювати як позаштатному співробітнику Інституту, виплачуючи оклад, відповідно посади старшого наукового співробітника⁵³⁴. Також науковець продовжував досліджувати Ольвію та працювати в КДУ імені Т. Г. Шевченка.

Висновки до розділу 4

Тож, отримавши 1937 року запрошення від АН УРСР для роботи спочатку заступником директора Інституту археології УРСР, а потім і директором (1938-1941 та 1944-1946 роки), Л. М. Славін відновив наукову діяльність Інституту археології після хвилі чисток та репресій серед археологів та значно розширив її вектори (відкриття філії Інституту археології у Львові, проведення великих археологічних конференцій Всесоюзного масштабу, підготовка наукових кадрів тощо). Таким чином професор з 1938 року перебував на керівних посадах в Інституті археології АН УРСР, паралельно у системі самої АН УРСР. Слід враховувати, що при переїзді до Києва з Ленінграду, де науковець працював у системі ДАІМК, Лазар Мойсейович не мав необхідного управлінського досвіду. Умови в українській радянській археології наприкінці 1930 років були абсолютно не сприятливі для проведення наукових досліджень. Через те, що археологічні кадри пройшли через серйозні політичні чистки і фактично перед молодим науковцем стояло завдання відновити археологічні дослідження. Також необхідно було включити в поле радянської науки

⁵³⁴ НА ІА НАНУ Ф. Діловодство спр. без нумерації. Лист Президенту АН УРСР О. В. Палладіну від Директора ІА АН УРСР П. П. Єфименка від 2 квітня 1953 р.

львівських науковців, котрі увійшли до складу АН УРСР через приєднання західноукраїнських земель у 1939 році.

Складним етапом у науково-адміністративній кар'єрі Л. М. Славіна стало відновлення роботи археологічних інституцій після Другої світової війни, тому що, крім втрати спеціалістів (які частково загинула, а частково виїхали за кордон), у науковій сфері гостро відчувався брак матеріального забезпечення (відсутність приміщень для роботи, втрата бібліотек, фондів та архівів, що були знищені, також – відсутність необхідного інвентарю). У кінці 1940 – на початку 1950-х рр. науковець також займав посаду директора Ольвійського заповіднику, а це означало, що, окрім проведення наукових досліджень, він мав забезпечити відновлення інфраструктури інституції.

РОЗДІЛ 5

НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЛАЗАРЯ МОЙСЕЙОВИЧА СЛАВІНА

5.1. Науково-педагогічна робота Л. М. Славіна у контексті розвитку археологічної науки (1939 – 1953)

Безумовно, що для розвитку будь-якої науки важливу роль відіграє фахова, якісна підготовка спеціалістів. Л. М. Славін значну увагу у своїй професійній діяльності приділяв вихованню молодих археологів, а згодом музеєзнавців та фахівців з охорони пам'яток.

Складне становище в українській радянській археології в кінці 1930 – на початку 1940-х рр. обумовлено тим, що у вищих навчальних закладах республіки не готувалися спеціалісти-археологи, а більшу частину співробітників Інституту археології АН УРСР (а також музейних працівників, пам'яткоохоронців, мистецтвознавців) було репресовано. Тож перед Л. М. Славіним стояла одна з основних задач – підготовка спеціалістів в Києві для роботи в Інституті археології АН УРСР та для проведення наукових досліджень в республіці. Після переїзду до Києва на запрошення Академії наук УРСР та початку роботи на посаді заступника директора, а потім і директора Інституту археології, Л. М. Славін паралельно, з грудня 1939 року починає викладання у КДУ імені Т. Г. Шевченка⁵³⁵ на кафедрі стародавньої історії, як викладач загального курсу археології для істориків на погодинній основі⁵³⁶. Про перші результати його педагогічної діяльності засвідчено у звіті завідувача кафедри за 1940 рік: «Додати до цього звіту про виконання наукової роботи членами кафедри [т.т. Штепа, Родзіковським, Славіним, Ефременко], мушу зазначити, що в основному вона проходила нормально, плани виконувалися своєчасно, без порушення визначених термінів»⁵³⁷. Також стосовно

⁵³⁵ Архів Київського національного університету імені Т. Г. Шевченка. Особова справа Л.М. Славіна.

⁵³⁶ Самойленко Л. Г. 2007, 40.

⁵³⁷ ДАК ф. р-1246, оп .13, спр. 2, арк. 5.

його наукової роботи: «Л. М. Славін у 1940 році проводив наукову роботу лише по Академії наук, членом-кореспондентом якої він є»⁵³⁸. Проте, у даний період першочерговим завданням Л. М. Славіна було відновлення роботи Інституту археології АН УРСР та налагодження продуктивних археологічних досліджень. Необхідно підкреслити, що за наявною джерельною базою до переїзду до Києва Л. М. Славін не мав викладацького досвіду, отже, цей рік став першим для дослідника, як для викладача. Саме у 1939 р. КДУ імені Т. Г. Шевченка закінчили перші учні молодого науковця, які продовжили своє навчання та роботу в археології: Ф. М. Штітельман, Р. Й. Ветштейн, А. І. Фурманська, Д. І. Бліфельд та інші.

Після початку бойових дій на території Радянського Союзу КДУ імені Т. Г. Шевченка був евакуйований з частиною викладачів та студентів до м. Кзил-Орда (сучасна назва Кизил-орда Республіки Казахстан), де було створено Об'єднаний український державний університет Всесоюзного комітету у справах вищої школи при Раді народних комісарів СРСР (в ньому було об'єднано Київський та Харківський університети). Античну археологію в цьому університеті викладав професор Харківського університету С. А. Семенов-Зусер⁵³⁹. Л. М. Славін же разом з Академією Наук УРСР був евакуйований до м. Уфі. До Києва він повернувся в середині 1944 року, уже після КДУ імені Т. Г. Шевченка. Не зважаючи на надзвичайно складні умови ще воєнного часу і обмеження у матеріальній базі та недостатньої кількості викладачів Університет розпочав свою роботу. У доповідній записці декана історичного факультету від 12 серпня 1944 року зазначено про згоду Л. М. Славіна відновити свою викладацьку діяльність з нового навчального року⁵⁴⁰. Підтвердження згоди на продовження викладацької діяльності також є у записці від 21 вересня 1944 року⁵⁴¹. З жовтня 1944 року Л. М. Славіна призначено завідувачем кафедри стародавньої історії. Слід підкреслити, що в цей же час науковець

⁵³⁸ ДАК ф. р-1246, оп .13, спр. 2, арк. 8.

⁵³⁹ ДАК ф. р-1247, оп .1, спр. 30, арк. 2.

⁵⁴⁰ ДАК ф. р-1246, оп .13, спр. 7, арк. 2.

⁵⁴¹ Самойленко Л. Г. 2007, 40.

організовував роботу ІА АН УРСР у будинку неподалік (за адресою: бул. Т. Шевченка, 14). Однак, для створення потужної бази для підготовки майбутніх археологів необхідно було створити кафедру, що спеціалізувалася саме на цій науці. Тому вже в грудні 1944 року Л. М. Славін очолив, створену ним профільну кафедру.

Перед усім науковець дбав про якісну освіту своїх студентів і це зазначено у звітній документації перших років існування кафедри. Роботу Л. М. Славіна було відзначено як одну з кращих в університеті, його підготовку до лекцій було оцінено керівництвом факультету як сумлінну, рівень викладання високий. Крім особистої дисципліни професор, вимагав такої ж дисципліни і від своїх студентів. За ретельність і добросовісність археолога було названо у доповідній записці декана Історичного факультету «майстром своєї справи»⁵⁴². Слід враховувати, що 1944 – 1945 навчальний рік був ще воєнним навчальним роком. Перед керівництвом та викладачами університету стояло завдання відновити навчальний процес в зруйнованих приміщеннях, яких часто не вистачало для всіх занять, в тому числі і для занять археологів. Лекції та семінари проходили в холоді, при практично повній відсутності необхідного обладнання та матеріалів. Все це ускладнювалося тим, що викладачі та студенти не отримували достатньої кількості продуктів харчування.

Л. М. Славін разом зі своїми колегами та студентами налагоджували роботу Університету, беручи участь у прибиранні, ремонтних та інших видах відновлювальних робіт, що були необхідні у напівзруйнованих приміщеннях. Про роботу кафедри на чолі з Лазарем Мойсейовичем у звіті є такі дані за 1944 – 1945 навчальний рік: «Він [Л. М. Славін] забезпечив сумлінне ставлення до роботи своїх членів [кафедри], систематичну допомогу студентам у формі консультацій. Багато кафедра працювала над придбанням наукового та учбового приладдя та літератури. Організовано студентський гурток з археології і працював гурток задовільно. Кафедра видала для студентів підручник з археології»⁵⁴³.

⁵⁴² ДАК ф. р-1246, оп .13, спр. 10, арк. 3.

⁵⁴³ ДАК ф. р-1246, оп .13, спр. 10, арк. 2.

У таких умовах 19 грудня 1944 року на підставі наказу заступника Наркома освіти УРСР № 337 було створено кафедру археології КДУ імені Т. Г. Шевченка та завідувачем цієї кафедри призначено Л. М. Славина⁵⁴⁴. Важливість цього факту для української археології важко переоцінити. У Києві почали готуватися кадри, які працювали б безпосередньо з українськими археологічними пам'ятками. Кафедра археології при КДУ імені Т. Г. Шевченка стала третьою у Радянському Союзі після Ленінграду та Москви і першою в УРСР⁵⁴⁵. Якщо не включати до переліку кафедру археології Львівського університету, створену в 1905 році, але ліквідовану в 1939 році). Л. М. Славін, як керівник провідної наукової установи республіки – Інституту археології Академії наук УРСР, як ніхто інший знав наскільки країні потрібні наукові кадри з фаховою підготовкою. З цього моменту можна сказати, що головною метою діяльності вченого стає комплексна підготовка спеціалістів для дослідження археологічних пам'яток, в першу чергу в Україні. Протягом життя вчений не відступав від цієї мети і фактично відновив київську археологічну школу.

Важливим фактором успіхів в педагогічній діяльності науковця стало те, що він зміг з перших років своєї викладацької діяльності вдало поєднати академічну науку (продовжуючи бути в першу чергу практикуючим дослідником) та дидактичну науку. Адже його студенти, які навчалися на кафедрі археології та музеєзнавства, в різні роки завжди вказували на те, що у своїх лекціях Лазар Мойсейович завжди подавав матеріал у цікавій формі, використовуючи наочні матеріали, при цьому не втрачаючи суть та глибину поданого матеріалу. Навіть вада у вигляді заїкання не стала перепорою в його викладацькій діяльності.

Л. М. Славін наголошував на необхідності застосування наочних матеріалів у підготовці археологів. На кафедрі археології з перших же років існування постала проблема необхідності створення музейної експозиції, як складової педагогічного процесу. Створений при кафедрі музей мав надати студентам практичний інструментарій для їх підготовки як майбутніх археологів та музейних працівників.

⁵⁴⁴ Самойленко Л. Г. 2007, 40-41.

⁵⁴⁵ Самойленко Л. Г. 2007, 40.

Першим кроком до організації музею при кафедрі стало створення археологічної виставки в історичному кабінеті⁵⁴⁶. Ця виставка була спільним проектом викладачів, аспірантів та студентів. Для цього було створено 6 тематичних вітрин з різних археологічних епох. Створенням кожної вітрини керувала одна особа (студент чи аспірант), відповідно до наукових зацікавлень. Але основною метою для співробітників кафедри і в першу чергу Л. М. Славіна стало обладнання власного археологічного кабінету, де можна б було проводити практичні заняття. Основною проблемою для реалізації цього завдання стала відсутність вільних приміщень у Університеті навіть для читання лекцій, через втрати, що були завдані війною. Крім того на організацію експозиції не виділялися кошти⁵⁴⁷. Після підняття цієї проблеми на Вченій раді Університету в 1948 році було виділено 20000 руб. на організацію археологічної експозиції при кафедрі археології.

У 1949 році на кафедрі планувалося створення археологічного навчально кабінету, де б і знаходилась музейна експозиція. Робота над створенням експозиції в ньому була доручена гуртку археології та аспірантці кафедри археології Т. Г. Мовші, яка на той час уже кілька років працювала в Державному історичному музеї⁵⁴⁸. Частина приміщення кабінету історії СРСР була виділена під археологічний музей в 1950 році (кімната 22 Головного корпусу), але для спільного користування з кафедрою архівознавства⁵⁴⁹. У 1951 – 1952 навчальному році Г. Г. Мезенцева (на той час уже викладачка кафедри археології) за дорученням кафедри розробила для археологічної експозиції стенд присвячений музеєзнавству. У цьому ж році було проведено і реекспозицію кафедрального музею, що знаходився в кабінеті історії СРСР і де розміщувалися матеріали музею, зібрані за попередні роки. Скоріш за все причинами реорганізації експозиції стали критичні зауваження до роботи кафедри, про недостатнє висвітлення значення робіт класиків марксизму-ленінізму. Ще одним фактором, що слугував розширенню спеціалізації стали ряд перевірок у

⁵⁴⁶ ДАК, ф. р-1246, оп. 13, спр.100, арк. 21.

⁵⁴⁷ ДАК, ф. р-1246, оп. 13,спр. 143, арк 108 – 109.

⁵⁴⁸ ДАК, ф. р-1246, оп. 13,спр. 222, арк.3.

⁵⁴⁹ ДАК, ф. р-1246, оп. 13,спр. 365, арк. 12.

регіональних музеях (у першу чергу Західної України). Під час цих перевірок, в яких брав участь в тому числі і Л. М. Славін було виявлено значну кількість невідповідностей офіційній історичній концепції. У більшості випадків це означало, що недостатньо було розкрито спільне походження «трьох братніх народів» та боротьба з царизмом, а також успіхи радянської влади.

Л. М. Славін таким чином описував музейну експозицію при кафедрі⁵⁵⁰: «Кафедра археології та музеєзнавства має невелику археологічну колекцію і археологічну виставку навчального характеру – вони мають за мету бути одним з засобів для навчальної роботи студентів і демонстрації на лекціях. Колекція складається з археологічних пам'яток, здобутих експедиціями Університету, а також, переданих Інститутом археології АН УРСР»⁵⁵¹. Фактично створення такої експозиції на кафедрі стало відображенням створення подібних експозицій ІА АН УРСР, як ілюстрація досягнень польового сезону.

З роками експозиція при кафедрі розросталася і в змінювалася, відповідно до нових знахідок та відкриттів в археологічній науці. Але цьому музею завжди критично не вистачало місця. Кафедральний музей за спогадами Ю. М. Малєєва, який навчався уже у другій половині 1960-х рр.: «Два ряди вітрин, що стоять вздовж коридору. Тут же в тумбах зберігалися і фонди кафедри, а експозиція будувалася на матеріалах розкопок кафедри, деяких зразках, переданих з Інституту археології, і власних художніх можливостях. У той же час вона повинна була відобразити весь хід найдавнішої історії в Україні. Це було тим більше важливо, тому що академічний музей (археологічний – Д. Ч.) в ті роки тільки створювався. Незважаючи на скромні можливості факультету, створення такої виставки Л. М. Славіну вдалося»⁵⁵². Створення музейної експозиції стало значним досягненням для кафедри археології та музеєзнавства, та особисто для Л. М. Славіна. Адже вона була не тільки засобом навчання, а ще й певною

⁵⁵⁰ Точна дата створення документу невідома, проте скоріш за все був написаний на початку 1960 рр.

⁵⁵¹ НА ІА НАНУ Ф. 17, спр. 46, арк. 5

⁵⁵² Малєєв Ю. Н. 1996., 45.

виставкою досягнень студентів кафедри. Тому що предмети, що експонувалися були саме з пам'яток, де проходила студентська археологічна практика.

Але музей, створений за ініціативи Л. М. Славіна та його учнів при кафедрі археології, було ліквідовано після смерті науковця на початку 1970-х рр. за розпорядженням декана історичного факультету⁵⁵³. Причини цього на разі документально не з'ясовані. Тому датою створення археологічного музею при кафедрі археології та музеєзнавства вважається 19 жовтня 1987 року, коли експозицію було відкрито в новому приміщенні кафедри⁵⁵⁴.

Ситуація з музейною експозицією кафедри яскраво ілюструє, як ідеологічні нашарування впливали на діяльність кафедри. Однак, це було лише одним з проявів таких процесів. Л. М. Славін протягом усієї своєї професійної діяльності і як науковця, і як викладача, був змушений підлаштовуватися під політичні реалії. Не зважаючи на досить плідну роботу у перші роки існування кафедри археології, її викладачам, Л. М. Славіну А. Добровольському та В. Й. Довженку, не вдалося оминати ті ідеологічні та політичні процеси, що відбувалися в радянській історичній науці в 1945 – 1947. Особливо це стосувалося колективу авторів посібника «Нариси історії України», в якому науковець працював над розділом з давньої історії України. Через критику Л. М. Славін був змушений працювати над редагуванням цієї публікації (фактично переписуючи її заново) і через це не зміг виконати вчасно свою планову тему: «У кінці 1947 року я повинен був, у відповідності до свого тематичного плану, літературно оформити рукопис моєї планової теми: «Антична археологія Північного Причорномор'я». Між тим, у зв'язку з постановою ЦК КП(б)У «Про політичні помилки і незадовільну роботу Інституту історії України Академії наук УРСР» і наступною за нею вказівкою ЦК про прискорення написання нового короткого курсу історії України, я повинен був написати I розділ для цієї книги, що мною було виконано вчасно – до 1 січня 1948 року. Але ця термінова

⁵⁵³ Піоро І. С. 1996, 48.

⁵⁵⁴ Самойленко Л. Г. 204, 145-147.

робота не дозволила завершити літературне оформлення планової теми»⁵⁵⁵. У зв'язку з цим, науковець висловив критичні зауваження до викладу лекційного матеріалу та позааудиторної роботи кафедри археології: «В програмах і робочих планах врахувати питання пріоритету радянської науки й критики лженаукових буржуазних вчень»⁵⁵⁶. «Недостатньо добре, була побудована ідейно-політична робота: мало ставилось питань про критику лженаукових теорій»⁵⁵⁷. Під критикою лженаукових теорій та боротьбою з буржуазною наукою Л. М. Славін мав на увазі подолання будь-якого інакомислення, відмінного від догм сталінської інтерпретації марксизму.

Крім боротьби з «буржуазною наукою» в гуманітаристиці у той час активно розгорнулася боротьба з марризмом. На початку 1950 року відбулася сесія АН СРСР, присвячена 15-й річниці смерті Миколи Яковича Марра. Критика мовознавчої теорії не допускалася і антимарристів могли навіть звільнити з наукових інституцій за відкритий вислів незгоди: «За критичне ставлення до спадщини М. Я. Марра, за найменше несхвалення вчення М. Я. Марра знімалися з посад або понижувалися на посадах цінні працівники та дослідники в галузі мовознавства. Діячі мовознавства висувалися на відповідальні посади не за діловою ознакою, а за ознакою беззастережного визнання вчення М. Я. Марра»⁵⁵⁸. Ця теорія активно впроваджувалася в програми підготовки майбутніх спеціалістів з різних галузей, і, безумовно, що і викладалася на предметах для археологів. Тим більш, що якраз археологія достатньо сильно була «омарризована». Звичайно, що Л. М. Славін, який навчався та працював під проводом самого М. Я. Марра не міг не відчувати на собі розгортання кампанії з антимарризму.

На початку 1950-х рр. відбулося різке переорієнтування радянської історичної та археологічної науки і гостра критика лунала уже в адресу самого «нового вчення про мови». У газеті «Правда» від 6 травня 1950 року було опубліковано критичне

⁵⁵⁵ ДАК ф. р-1246, оп .13, спр. 142, арк. 1.

⁵⁵⁶ ДАК ф. р-1246, оп .13, спр. 156.

⁵⁵⁷ ф. р-1246, оп .13, спр. 156

⁵⁵⁸ Сталин И. В. 1997, 122.

повідомлення⁵⁵⁹. У дискусійному порядку було надруковано статтю Арнольда Чикобави «О некоторых вопросах советского языкознания» та протягом місяця тривала дискусія у газеті «Правда»⁵⁶⁰. Як апогей розвінчання маррівської теорії 20 червня у газеті «Правда» вийшла стаття Й. В. Сталіна «Относительно марксизма в языкознании» (консультант А. С. Чикобава)⁵⁶¹. Сталін жорстко критикував «нове вчення про мову», в першу чергу за його ненауковість та формальний «механічний» зв'язок з марксизмом: «М. Я. Марр вніс до мовознавства неправильну, немарксистську формулу щодо мови як надбудови і заплутав себе, заплутав мовознавство. Неможливо на базі неправильної формули розвивати радянське мовознавство...

...М. Я. Марр крикливо шельмує порівняльно-історичний метод як «ідеалістичний». А, тим часом, потрібно сказати, що порівняльно-історичний метод, незважаючи на його серйозні недоліки, все ж краще, ніж дійсно ідеалістичний чотирьох-елементний аналіз М. Я. Марра⁵⁶², бо перший штовхає до роботи, до вивчення мов, а другий штовхає лише до того, щоб лежати на печі і гадати на кавовій гущі навколо горезвісних чотирьох елементів»⁵⁶³. Так докладно зупиняємось на основному змісті цієї статті через те, що як раз для класичної (або античної археології) це мало велике значення. Крім того неодноразово згадувалося, що Л. М. Славін у своїх дослідженнях опосередковано звертався до цієї теорії. Адже уже згадувалося, що марристська теорія слугувала фундаментом в підтвердженні ідей про автохтонність населення грецьких колоній. Вихід статті Й. В. Сталіна фактично стало основою зміни предмету досліджень у античній археології з пошуків скіфського коріння у населення грецьких полісів Північного Причорномор'я, на дослідження розвитку матеріальної культури давніх еллінів.

⁵⁵⁹ От редакции // Правда. – 1950. – 20 июня.

⁵⁶⁰ Бузько О. В. 2015, 11.

⁵⁶¹ Сталин И. В. 1997, 104–138.

⁵⁶² Метод чотирьохелементного аналізу за М. Я. Марром передбачав, що слова в різних мовах мали чотири спільні лексичні елементи – САЛ, БЕР, ЙОН, РОШ. В результаті він намагався звести все людське мовлення до спільних чотирьох звукових елементів, що пояснювалося виникненням мови, як продукту єдиного загальнолюдського творчого процесу.

⁵⁶³ Сталин И. В. 1997, 123.

25-26 грудня 1951 року в КДУ імені Т. Г. Шевченка було проведено пленум кафедр історичних наук факультету, де основним питанням стала критика вчення М. Я. Марра та його учнів. З вересня 1951 року на факультеті проводилися відвідання лекцій співробітниками різних кафедр, на які потім подавалися рецензії. У своєму виступі Л. М. Славін, як завідувач кафедри надав інформацію про роботу кафедри і зацентрував увагу на тому, що «ми переглянули всі програми, складені нами і значно покращили, видалили з них те, що мало місце під впливом Марра і його послідовників і цілий ряд інших негативних моментів. Ми наситили їх зміст працями Маркса-Енгельса-Леніна-Сталіна. Ми перебудували викладання так, щоб виділити побільше часу і місця історичному висвітленню кожної епохи, кожної групи пам'яток. У цьому році ми знову переглянули всі програми, покращили, вдосконалили, але я думаю, що тут ще маємо деякі не доопрацювання, перш за все недостатня боротьба з націоналістичними збоченнями в археології, слов'янській археології тим більше»⁵⁶⁴. Така увага саме до викладання археології пов'язана з тим, що як раз в археологію у кінці 1920 – 1930-х рр. марризм найбільше і запроваджувався.

Особливо гостро увагу зосередили на аналізі викладання археології слов'ян. Це абсолютно закономірно, враховуючи необхідність підтвердження археологічними дослідженнями тези про три братні народи, що мали спільне походження. Л. М. Славіну, який викладав «Основи археології» для всіх студентів Історичного факультету, дорікнули, що у своїх лекціях він ізолювався від роботи Й. В. Сталіна «Марксизм и вопросы языкознания»⁵⁶⁵. Проте ці зауваження стосувалися як раз таки ідеологічних засад, а не викладання фактологічного матеріалу. Тобто Лазар Мойсейович у своїх лекціях зосереджував увагу на аналізі археологічного матеріалу та фаховій підготовці археологів, а, згідно з вище зазначеною роботою Й. В. Сталіна, його основною метою мало стати роз'яснення студентам ідеологічних засад комуністичної ідеології.

⁵⁶⁴ ДАК ф р 1246 оп 13 спр 362 а 7

⁵⁶⁵ ДАК р 1246 оп 13 спр 362 а.40

Свої спогади про сприйняття Л. М. Славина цього періоду залишив ще один учень професора, Г. І. Сургай (який навчався на кафедрі археології уже у 1960-х рр.). У своїй публікації він згадує про звинувачення свого вчителя в «українському буржуазному націоналізмі»⁵⁶⁶. Однак, скоріш за все у дослідника дещо переплуталися кілька процесів. Як завідувача кафедри та викладача археолога та кафедру гостро критикували у 1951 – 1952 навчальному році: «Пленум кафедр в своїй постанові записав, що викладачі кафедри археології професор Славін і старший викладач Вінницька не завжди підкреслюють в своїх лекціях успіхи радянської археології в вивченні первісного суспільства, відсутні глибокі теоретичні узагальнення та висновки з фактичного матеріалу, зустрічаються ненаукові визначення»⁵⁶⁷.

Сам Лазар Мойсейович у 1951 – 1952 навчальному році вимушений був піддати свою роботу самокритиці, реагуючи на зауваження висловлені на вищезгаданому пленумі кафедр. На пленумі роботу кафедри археології було охарактеризували так: «В лекційній роботі кафедри іноді має місце перебільшене захоплення речознавчою, фактологічною стороною курсів за рахунок недостатнього висвітлення тієї чи іншої теми, того чи іншого періоду»⁵⁶⁸. Після критики курси, які читав Л. М. Славін були значно змінені відповідно до марксистсько-ленінських ідей, а точніше інтерпретації історії та археології Й. В. Сталіним. Зокрема, якщо в програмі курсу «Основи археології» 1946 – 1947 навчального року на марксистсько-сталінське трактування археології не виділено жодного окремого заняття, то у програмі з «Основ археології» в 1948 – 1949 навчальному році з'являється тема лекції «Основні етапи історії археологічної науки в Росії та СРСР, у Західній Європі та Америці»⁵⁶⁹, в 1949 – 1950 навчальному році ця лекція уже має назву «Основні етапи історії археологічної науки в Росії та СРСР і закордоном. Роботи класиків

⁵⁶⁶ Сургай Г. І. 1996, 64.

⁵⁶⁷ ДАК ф. р-1246, оп .13, спр. 365, арк. 37-40.

⁵⁶⁸ Славин Л. М. 1952, 97.

⁵⁶⁹ ДАК ф. р-1246, оп .13, спр. 159, арк. 1.

марксизму-ленінізму про давню історію»⁵⁷⁰, в наступному році уже окремо йдуть лекції «Основні етапи історії археологічної науки» та «Найголовніші досягнення радянської археології. Значення праць класиків марксизму-ленінізму»⁵⁷¹ і відповідно до вимог часу – лекція на тему «Археологія країн народної демократії». Зазначені курси стали відображенням політики СРСР як зовнішньої, так і внутрішньої. Загальні курси присвячені історії археологічної науки у країні були необхідним висновком досягнень радянських науковців. З кінця 1920-х рр. у вивченні найдавнішої історії людства відбувався процес формування марксистської методики досліджень пам'яток матеріальної культури, що отримав назву «методологічний перелом». Кінець 1940 – початок 1950-х рр. став фінальним етапом формування марксистської археології. Тут слід підкреслити, що була сформована методологічна база, проте це жодним чином не означає, що зупинився розвиток науки. Про подальший розвиток, безумовно, свідчить і гостра дискусія з приводу теорії та методики в археології, що розгорнулася в першу чергу між ленінградськими, московськими та московськими науковцями (Л. С. Клейн, В. Ф. Генінг, Ю. Захарук) у 1980-х рр.

Працюючи в КДУ імені Т. Г. Шевченка як сумісник (поєднуючи викладання та керівництво кафедрою з науково-організаційною роботою в ІА АН УРСР та керівництвом археологічними дослідженнями в Ольвії), Лазар Мойсейович виконував повне навчальне навантаження, читав курс загальної археології, керував дипломниками та аспірантами, не отримуючи надбавки до заробітної плати⁵⁷². Не зважаючи на це науковець працював з повною віддачею.

Тут необхідно звернутися до важливого аспекту у підготовці майбутніх археологів – археологічної практики. Уже 1944 – 1945 навчального року Л. М. Славін хотів взяти 8 студентів I та II курсів на археологічну практику до Ольвії, але зважаючи на те, що ще йшла війна і Університет не надав для цього

⁵⁷⁰ ДАК ф. р-1246, оп .13, спр. 225, арк. 1.

⁵⁷¹ ДАК ф. р-1246, оп .13, спр. 309, арк. 1.

⁵⁷² Самойленко Л. Г. 2007, 41.

коштів, лише на 1945 – 1946 навчальний рік науковець запропонував керівництву факультету запровадити повноцінну археологічну студентську практику⁵⁷³. Це стало першим досвідом післявоєнної організації практичних досліджень для студентів.

Крім того, з 1945 року Л. М. Славін ввійшов до Вченої ради історичного та філософського факультету⁵⁷⁴. Керівництво факультету таким чином характеризувало роботу вченого: «Професор Славін забезпечує високий науково-теоретичний рівень викладання свого курсу «Основи археології». Керує науковим студентським гуртком з основ археології. Веде значну наукову роботу. Закінчує заплановану роботу – посібник для студентів-істориків з археологів під назвою: «Античні колонії Причорномор'я»⁵⁷⁵. Тема наукових інтересів Л. М. Славіна знайшла відображення і в науковій роботі факультету, де одним з пунктів стала «Історія вивчення грецьких колоній»⁵⁷⁶, серед решти наукових тем, якими займалися інші кафедри Історичного факультету, присвячених вивченню різних аспектів російсько-українських відносин, як братніх народів відповідно вимогам часу.

З часу створення кафедри археології і до реорганізації кафедри археології в кафедру археології та музеєзнавства (1944 – 1953 рр.) Л. М. Славін читав такі курси: «Основи археології» для всіх студентів I курсу Історичного факультету (з 1944 по 1970-ий рр.); «Античні міста Північного Причорномор'я»; «Коллоквиуми з Скіфо-сарматської археології»; «Залізний вік»; «Антична археологія». Ці курси повністю відповідали науковим зацікавленням вченого і завжди відмічався високий рівень фахової підготовки Л. М. Славіна, як викладача.

Більшість з цих курсів були розроблені самим вченим. Курс «Основ археології», хоч і був стандартизований по всьому СРСР був творчо інтерпретований та адаптований до археології УРСР⁵⁷⁷. Цей факт надзвичайно важливий для розуміння основних засад в педагогічній діяльності Л. М. Славіна.

⁵⁷³ ДАК ф. р-1246, оп .13, спр. 10, арк. 13.

⁵⁷⁴ ДАК ф. р-1246, оп .13, спр. 13, арк. 1.

⁵⁷⁵ ДАК ф. р-1246, оп .13, спр. 28, арк. 4.

⁵⁷⁶ ДАК ф. р-1246, оп .13, спр. 28, арк. 10.

⁵⁷⁷ ДАК ф. р-1246, оп .13, спр. 533, арк. 10.

Акцентуючи увагу на українському матеріалі, адаптуючи навчальні програми та свої лекції, науковець готував своїх студентів саме для роботи в УРСР.

Створюючи кафедру археології Л. М. Славін запросив викладачами відомих вчених – археологів, своїх колег по Інституту археології Академії наук УРСР – В. М. Даниленка, як фахівця з первісної археології та А. В. Добровольського, як фахівця з слов'янської археології та методики ведення археологічного дослідження⁵⁷⁸. Обидва цих вчених згодом стали докторами історичних наук та завідувачами відділами в Інституту археології АН УРСР. Л. М. Славін був орієнтований на підготовку науково-педагогічних та наукових кадрів безпосередньо для роботи на археологічних пам'ятках УРСР. Уже у 1950 році аспірантури при кафедрі археології закінчили перші вихованці – Г. Г. Вінницька (Мезенцева) та М. М. Бондарь. Роботами над їх кандидатськими дисертаціями, які були присвячені вивченню різних аспектів історії Ольвії, керував Л. М. Славін. Вчений залучив своїх учнів до викладання на кафедрі. Згодом, його перші випускники замінили свого вчителя на посаді завідувача кафедрою. М. М. Бондар – спеціалізувався на викладанні первісної археології, а Г. Г. Вінницька (Мезенцева) викладала слов'янську археологію та дисципліни пов'язані з музеєзнавством.

Важливою навчальною базою для студентів кафедри археології завдяки зусиллям Л. М. Славіна стали експедиції Інституту археології АН УРСР. Студенти працювали з вцілілими колекціями, у щойно відновлених лабораторіях, з літературою, яка залишилася від бібліотеки⁵⁷⁹. Інститут археології АН УРСР також допомагав і з приміщеннями для проведення занять, яких не вистачало в Університеті: «Значну складність становила відсутність аудиторій. Я кілька аудиторій взяв в Інституті археології, що було дуже незручної для викладачів, і для студентів»⁵⁸⁰. Тут необхідно пояснити, що у післявоєнні роки ІА АН УРСР, як уже неодноразово зазначалося, знаходився фактично у сусідній з кафедрою будівлі.

⁵⁷⁸ ДАК ф. р-1246, оп .13, спр. 56, арк. 1-2.

⁵⁷⁹ Самойленко Л. Г. 2007, 41-42.

⁵⁸⁰ ДАК ф. р-1246, оп .13, спр. 147, арк. 3-4.

Тому для студентів та викладачів не становило жодної проблеми переміщення з одного приміщення до іншого.

Студенти, які повернулися до навчання після війни або вступили на I курс збільшили навантаження на кафедру археології. Самі студенти, які пройшли через страхіття війни, важко пристосовувалися до мирного навчання. Л. М. Славін зауважував: «Необхідно дбати про сильні студентські кадри»⁵⁸¹; «При оцінці знань студентів повинна бути об'єктивність. Археологію студенти мають складати на «добре» та «відмінно». Посередні оцінки, вочевидь, свідчать про те, що даному студенту важко вправлятися з нашою програмою і може краще перейти йому на інший відділ»⁵⁸². Є. Максимов (тогочасний голова студентського гуртка — Д.Ч.) зазначав: «Студенти III курсу часто ще не зовсім уявляють собі ні об'єм археологічної науки, ні об'єм вимог до них. Це потрібно роз'яснити їм. Необхідно як можна більше користуватися ілюстраціями, без яких дуже важко»⁵⁸³. В. М. Даниленко (один з викладачів кафедри археології до 1950 року, вчений-археолог) наголошував: «Потрібно застосовувати жорсткість при відборі для археологічного відділу. Також потрібно гостро поставити питання про відвідування студентами лекцій»⁵⁸⁴. Кафедра була зацікавлена у талановитих і працьовитих студентах, тому найбільш здібних та працездатних студентів запрошують на засідання кафедри, де вони виступають не просто слухачами, а і самі вносять пропозиції. І це — не зважаючи на те, що кафедра не має найнеобхіднішого для проведення навчального процесу: «Учбово-виробнича база кафедри археології, на жаль, залишається в колишньому стані, котрий ще в звіті за 1952 – 1953 навчальний рік був охарактеризований, як мало задовільний. Археологічний кабінет, який міг би стати базою для всіх розділів наглядної роботи відділу археології, як такого немає.

⁵⁸¹ ДАК ф. р-1246, оп .13, спр. 56, арк. 1-2.

⁵⁸² ДАК ф. р-1246, оп .13, спр. 56, арк. 1-2.

⁵⁸³ ДАК ф. р-1246, оп .13, спр. 56, арк. 1-2.

⁵⁸⁴ ДАК ф. р-1246, оп .13, спр. 56, арк. 1-2.

Частина наочних посібників кафедри археології розміщено в кабінеті історії СРСР, але цього недостатньо»⁵⁸⁵.

Л. М. Славін проявив свій талант не тільки як організатор та управлінець, але і як педагог. Адже саме завдяки його зусиллям у складні післявоєнні роки було створено потужну базу для підготовки дослідників-археологів.

5.2. Внесок Лазар Славіна у підготовку археологічних кадрів (1953 – 1971)

Науково-педагогічна діяльність завжди відігравала важливе значення у житті Л. М. Славіна. Період 1953-1971 рр. став часом розвитку та поступового розширення спеціалізації кафедри. Керівництво, в особі завідувача Л. М. Славіна у першу чергу, впроваджувало в кафедральну діяльність нові види роботи, розширювалися профілі роботи, збільшувалась кількість студентів. На початку 1950-х рр. поступово поступово ліквідовано втрати матеріально-технічної бази університету, що були завдані війною, покращилось і забезпечення літературою, наочними матеріалами та інше.

У науково-педагогічній діяльності Л. М. Славіна переламним став 1953 рік. У цей час науковця звільнили з ІА АН УРСР. Цього ж року кафедра археологіє реорганізована, у першу чергу зусиллями її керівника, на кафедру археології та музеєзнавства. Проте процес цього розширення розпочався набагато раніше.

У 1946-1947 навчальному році перед кафедрою постало завдання створення навчальної літератури не тільки з археології, а й з музеєзнавства⁵⁸⁶. У 1947 році на засіданні кафедри Л. М. Славін наголошував: «Основними завданнями кафедри є: 1) забезпечити лекційними курсами загального порядку студентів I курсу істфаку; 2) готувати археологів і музеєзнавців на спеціально організованому відділенні. Роботи ми повинні поставити на високому рівні»⁵⁸⁷. Тим більш, що з перших років існування кафедри археології керівництво КДУ імені Т. Г. Шевченка та історичного

⁵⁸⁵ ДАК ф. р-1246, оп .13, спр. 517, арк. 18.

⁵⁸⁶ ДАК Фонд р-1246, п .13, спр. 56 арк. 3.

⁵⁸⁷ ДАК Фонд р-1246, оп 13, спр 56, арк.1-2.

факультету намагалося дещо перепрофілювати та розширити її спеціалізацію⁵⁸⁸. Прикладом цих метаморфоз став проект створення кафедри археології та етнографії у 1948 році⁵⁸⁹, але його не було втілено. У 1950 році на засіданнях кафедри почали активно обговорювати майбутню реорганізацію і ініціатива ця йшла від завідувача кафедри⁵⁹⁰. У березні 1950 року розпочався процес реорганізації кафедри. Л. М. Славін так доповів про це на одному з засідань кафедри: «Про нараду в Управлінні вищої школи (відділ Університетів) за участю представників комітету у справах культурно-освітніх установ і ректораті Київського університету з питання про реорганізацію кафедри археології. Згідно з нещодавно прийнятої постанови Ради Міністрів на Університет покладено завдання підготовки кадрів музейних працівників. У тому числі кафедра буде називатися кафедрою музеєзнавства та археології. На історичному факультеті кафедра готуватиме кадри істориків та археологів – музейних працівників. Кафедра буде також відати на біологічному факультеті організаційною підготовкою музейних працівників для природничих музеїв, на філологічному факультеті – музейних працівників для літературних музеїв»⁵⁹¹. Це означало значне розширення навантаження на викладачів кафедри: з цього моменту набір дисциплін, що забезпечувалися кафедрою археології, розширився не тільки на історичний факультет, а ще і на два інші – філологічний та біологічний.

У 1952 – 1953 навчальному році на кафедрі археології почалось розширення спеціалізації. Крім підготовки археологічних кадрів, ще й підготовка музейних працівників. Проте, точна дата офіційного перейменування кафедри археології в кафедру археології та музеєзнавства і сьогодні викликає суперечки. Л. Г. Самойленко називає початок 1953 року⁵⁹², хоч загальноживаною датою є 1955

⁵⁸⁸ Самойленко Л.Г. 2007, –с.43 – 44.

⁵⁸⁹ ДАК Фонд р-1246 оп 13, спр 100, арк . 19.

⁵⁹⁰ ДАК Фонд р-1246 оп 13 спр 222, арк. 16.

⁵⁹¹ ДАК Фонд р-1246. Оп. 13. Спр. 222, арк 27.

⁵⁹² Самойленко Л.Г. 2007, 44.

рік⁵⁹³⁵⁹⁴. Враховуючи виявлені документальні джерела, автор приймає точку зору Л. Г. Самойленко, тобто 1953 рік.

У 1952 – 1953 навчальному році на кафедрі, крім археологічної практики, проходила і музейна практика для третьокурсників, яка тривала 80 учбових годин⁵⁹⁵. Для студентів розширився перелік музеєзнавчих дисциплін: були розроблені та запроваджені курси з «Методики експозиційної та екскурсійної роботи», «Зберігання, обліку та опрацювання музейних колекцій», «Історії музейної справи»⁵⁹⁶.

У своїй статті Л. М. Славін зазначав, що перед кафедрою після розширення спеціалізації постали завдання з підготовки кваліфікованих кадрів археологів для науково-дослідних інституцій (в першу чергу ІА АН УРСР) та музейних співробітників для історичних та краєзнавчих музеїв⁵⁹⁷. Тут слід наголосити, що підготовка саме музейних працівників на кафедрі археології була пов'язана з тим, що у сама археологічна наука спирається у дослідженнях на матеріальні джерела. А головним завданням музейних співробітників їх є збирання, збереження та експонування як раз таки цих матеріальних джерел. Тому обидва напрямки підготовки ґрунтувалися на методиках роботи з різними типами матеріальними джерелами: їх класифікацією, інтерпретацією, атрибуцією, фіксацією та інше.

Для більшої наочності Лазар Мойсейович на своїх курсах практикував ознайомлення з експозиціями по окремим темам в музеях міста Києва (Державного історичного та з 1969 року і Археологічного): «Для забезпечення своєчасного вивчення літератури і пам'ятників студенти III-IV курсів зобов'язані вивчити експозицію скіфського відділу Київського історичного музею. У неділю (5 березня 1950 року) кожен зі студентів буде заслуханий мною в музеї по експозиції»⁵⁹⁸.

⁵⁹³ Малеев Ю. Н. 1996, 43.

⁵⁹⁴ Самойленко Л. Г. 2004, 145-147.

⁵⁹⁵ ДАК Фонд р-1246, Оп. 13, спр. 471, арк. 2.

⁵⁹⁶ Самойленко Л. Г. 2007, 44.

⁵⁹⁷ НА ІА НАНУ ф. 17, спр. 46, арк. 3.

⁵⁹⁸ ДАК, ф. р-1246, оп. .13, спр. 222, арк. 17.

А також виробничі екскурсії здійснювалися до найбільших музеїв СРСР, наприклад, до Москви та Ленінграду. Для майбутніх археологів та музейних працівників такий досвід був надзвичайно важливим. Разом з практичною роботою в експедиціях, необхідним було ознайомлення з уже дослідженим матеріалом. А екскурсії в музеї Москви і Ленінграду давали можливість наживо побачити найяскравіші і найцінніші артефакти знайдені на території України. Це пояснюється тим, що ще з часів Російської імперії (в СРСР перейняли цю практику) існувала традиція – найцінніші експонати забирати до музеїв Санкт-Петербурга (Ленінграда) та Москви. Подібна ж ситуація простежувалась і на західноукраїнських землях. Збруцький ідол (знайдено 1848 року біля села Гусятин, тепер – Тернопільська область, Україна) опинився в колекції Краківського археологічного музею (Muzeum archeologiczne) через те, що фактично на той час це був найближчий археологічний музей до місця знахідки.

Перед Л. М. Славіним постала проблема відсутності методичного забезпечення. Підготовка фахових спеціалістів з будь-якої спеціальності вимагає значного бази. У першу чергу розробка та впровадження підручників, посібників та інших методичних засобів. Археологія має свої особливості для різних періодів та територій. Тому на стільки важливе вивчення матеріалів на конкретних прикладах з прив'язкою до території. Протягом 10 років (з кінця 1940 до кінця 1950-х рр..) Л. М. Славін працював над створенням підручником з української археології.

У СРСР з 1940 року єдиним був підручник А. В. Арциховського⁵⁹⁹. За ним вивчали основи археології як майбутні археологи Кавказу, Сибіру так і дослідники пам'яток археології України. Однак, і цих підручників не вистачало. Після повернення з евакуації Л. М. Славін, у своїй викладацькій діяльності, опинився в складній ситуації, де практично всі передвоєнні матеріали були знищені або втрачені. Станом на 1944 – 1945 навчальний рік, згідно зі звітом з наочних

599

Арциховский А. В. 1940.

матеріалів на кафедрі були тільки 5 історичних карт⁶⁰⁰. У цьому ж році Л. М. Славін в звіті по кафедрі зазначив, що було видано підручник з археології для студентів⁶⁰¹, хоча фактично це були методичні рекомендації до курсу і назвати це повноцінним підручником не можна. Проте, навіть видання цих рекомендацій дало змогу студентами мати хоча б якісь матеріали для фахової підготовки.

У перспективному плані розвитку науково-дослідної роботи КДУ імені Т. Г. Шевченка за 1946 – 1950-ий рр.⁶⁰² підкреслено, що курси, що викладає кафедра археології практично не забезпечені підручниками. Було заплановано підготувати: посібник з археології античного світу (1946 – 1947 рр.), навчальну книгу з археології України (1948 – 1949 рр.) та посібник з музеєзнавства (1950 рік). І на створення цих матеріалів мав бути виділений бюджет в 25000 рублів. Вихід посібника з античної археології був перенесений через постанову ЦК КП(б)У від 29 серпня 1947 року «про незадовільну роботу Інституту історії України» і Л. М. Славін змушений був терміново писати текст I розділу до «Короткого курсу з історії України» відповідно до основних постулатів марксистсько-ленінсько-сталінського розуміння історії.

У квітні 1947 р. на одному з засідань кафедри Лазар Мойсейович уже пропонував до обговорення першу главу майбутнього підручника з української археології «Первіснообщинний лад і рабовласництво на території України»⁶⁰³. Але та ідеологічна ситуація, що склалася в результаті боротьби з «українською буржуазною наукою» змусила вченого піддати свою роботу критиці та переопрацювати уже написаний матеріал.

Посібник «Нариси музейної справи» під авторством М. М. Бондаря, Г. Г. Мезенцевої та Л. М. Славіна вийшов лише 1959 року. Нездійсненність цих амбітних планів пояснюється тим, що перші п'ять років після Другої світової війни першочерговим завданням було відбудова знищеного господарства, а не видання навчальної літератури. На щойно організованій кафедрі археології перші роки

⁶⁰⁰ Дак ф. Р1246 оп. 13, спр. 10, арк. 1.

⁶⁰¹ Дак ф р. -1246 оп. 13, спр. 10, арк. 2

⁶⁰² Дак ф р-1246 оп. 13, спр. 54.

⁶⁰³ Дак ф р-1246, оп. 13, спр. 56, арк. 3.

працювали лише три викладачі і тільки Л. М. Славін мав виконувати ще ряд зобов'язань в інших установах.

Ще однією важливою проблемою викладання археологічних дисциплін стала відсутність програм та посібників і викладачі розроблювали їх самі, спираючись на досвід Московського та Ленінградського державних університетів, але цей досвід був адаптований до українських археологічних об'єктів.

На початку 1950-х рр. розгортається боротьба з марризмом, і це, звичайно, відображається і на роботі Л. М. Славіна над підручником з археології. Враховуючи те, що археологія опинилась під особливою увагою в цьому контексті, то і робота над всіма методичними матеріалами оцінювалась надзвичайно прискіпливо.

Остаточний проект підручника був готовий тільки в 1959 році⁶⁰⁴. В основу лягли лекції, які читав Л. М. Славін в межах курсу «Основи археології» в КДУ імені Т. Г. Шевченка протягом 1939 – 1959 рр. А це досвід 15 років викладання – в роки евакуації науковець не мав змоги працювати, як викладач. Крім того, дослідник був розробником програми з цього курсу, яку було затверджено Міністерством освіти УРСР. У 1958 році проект підручника було узгоджено в ІА АН УРСР і він мав бути надрукований у видавництві «Радянська школа» (внесено до видавничого плану)⁶⁰⁵. Проте підручник так і не було надруковано. Сам Л. М. Славін написав ряд листів до заступника міністра освіти УРСР⁶⁰⁶, видавництва «Радянська школа»⁶⁰⁷, партійного комітету Академії наук УРСР⁶⁰⁸, де вказав, що друкуватися його підручник не буде. Причиною він вказав домовленість між завідувачем редакцією «Радянської школи» тов. Василенко та археологом І. Г. Шовкоплясом, який планував видати свій підручник з курсу «Основи археології»⁶⁰⁹. Посібник Івана Гавриловича побачив світ у 1962 році, був перевиданий у 1972 році. Лазар Мойсейович так і не видав

⁶⁰⁴ Самойленко Л. Г. 2016, 104.

⁶⁰⁵ НА ІА НАНУ ф. 17, спр. 13, арк.8-9.

⁶⁰⁶ НА ІА НАНУ ф. 17 спр. 13, арк.7-11.

⁶⁰⁷ НА ІА НАНУ ф. 17 спр. 13, арк.15-17.

⁶⁰⁸ НА ІА НАНУ ф.17 спр. 13, арк. 1-4

⁶⁰⁹ Тут необхідно сказати, що за інформацією Л. Г. Самойленко мав місце особистісний фактор. Іван Гаврилович Шовкопляс хотів зайняти посаду завідувача кафедрою археології та музеєзнавства КДУ імені Т. Г. Шевченка, а друк підручника мав наблизити його до мети.

підручник з археології УРСР, проте в 1964 році було надруковано розроблені ним «Основи археології. Методичні вказівки до курсу». Це достатньо сильно зачепило науковця за спогадами колег, тому що він дуже сумлінно і з щирою любов'ю ставився до викладання.

Розробка навчальних посібників та робота над створенням музею при кафедрі археології стали важливими етапами у розвитку науково-педагогічної діяльності Л. М. Славіна. До того ж 1953-1959 рр. стали періодом концентрації науковця на роботі у КДУ імені Т. Г. Шевченка. Це пов'язано з тим, що у 1953 році дослідник був звільнений з ІА АН УРСР у зв'язку з «розвалом роботи Ольвійського заповідника»⁶¹⁰. Опосередкованим підтвердженням є продовження його роботи в Ольвійській експедиції!! Проте скоріш за все справжніми причинами були: апогей боротьби з «безродними космополітами» та заборонаю працювати за сумісництвом. У зазначені роки, Л. М. Славін працював у ІА АН УРСР на громадських засадах, а з 1 червня 1953 року, він починає працювати в КДУ імені Т. Г. Шевченка як на основному робочому місці, а не за сумісництвом⁶¹¹. Проте науковець продовжував свою роботу в ІА АН УРСР та керував Ольвійською експедицією. У його особовій справі⁶¹² зберігаються численні звернення до ректора та декана Історичного факультету, де Лазар Мойсейович просить підлаштовувати його заняття зі студентами, його відпустку під графік його роботи в експедиції (Ольвійській та Інгулецькій – Д. Ч.).

З 1953 року він працював в ІА АН УРСР старшим науковим співробітником (рішення Президії АН УРСР від 23 лютого 1951 року⁶¹³ та Наказ № 31 по ІА АН УРСР 13 березня 1953 року⁶¹⁴) на громадських засадах. 14 квітня 1956 року Вища атестаційна комісія при Міністерстві вищої освіти СРСР затверджує Л. М. Славіна у

⁶¹⁰ НА ІА НАНУ ф. Діловодства спр. Штатний розпис за 1953 р.

⁶¹¹ Самойленко Л. Г. 2007, 45.

⁶¹² Архів КНУ імені Т.Г. Шевченка. Особова справа Л.М. Славіна, арк. 1.

⁶¹³ Архів відділу кадрів ІА НАНУ, Особова справа Л. М. Славіна.

⁶¹⁴ Архів відділу кадрів ІА НАНУ, Особова справа Л. М. Славіна.

вченому звані доцента⁶¹⁵. Хоча з 1 вересня 1940 року в КДУ імені Т. Г. Шевченка він значився як професор⁶¹⁶. Цей факт пояснюється тим, що Л. М. Славін приїхав до Києва у дуже складний час. Після чисток та репресій в Києві та й в УРСР залишилось дуже мало фахових археологів і кадрів катастрофічно не вистачало. Тому присвоєння звання професора мало скоріш ідеологічно-мотиваційне забарвлення підвищити статус Л. М. Славіна як викладача та керівника ІА АН УРСР, а не підтверджувало досвід науковця як викладача. Це жодним чином не принижує заслуги Л. М. Славіна, проте все ж таки присвоєння звання професора у 1940 р., фактично після одного року роботи не мало обґрунтування. У 1950-х рр. наука стала більш формалізованою, більш чітко виконувалися вимоги, тому Лазар Мойсейович Славін, який мав лише ступінь кандидата історичних наук, не мав формально права носити звання професора. Підтвердженням цього також слугує стенограма засідання вченої ради Історичного факультету в травні 1955 року⁶¹⁷, де обговорювалось питання проведення конкурсу на заміщення посад завідувачів кафедр. Необхідність брати участь в конкурсі для науковця пояснювалась тим, що «у конкурсі бере участь теперішній завідувач кафедрою Л. М. Славін – член-кореспондент Академії наук, але вченого звання не має». На цій Вченій раді і була висунута пропозиція надати Л. М. Славіну вчене звання доцента.

Взагалі можна сказати, що 1953 рік став для кафедри археології та музеєзнавства роком завершення періоду становлення і особливих змін в її функціонуванні не відбувалося. Уже було складено відносно стабільний перелік навчальних дисциплін, активно функціонувала аспірантура. Проте, це не означало, що розвиток діяльності кафедри завершився. Яскравий приклад наведено у статті Л. Г. Самойленко⁶¹⁸, де проаналізовано проект розвитку кафедри Л. М. Славіна відповідно до рішень XXI з'їзду КПСС. Лазар Мойсейович Славін в цих

⁶¹⁵ Архів відділу кадрів ІА НАНУ, Особова справа Л. М. Славіна.

⁶¹⁶ Архів відділу кадрів ІА НАНУ, Особова справа Л. М. Славіна.

⁶¹⁷ ДАК р 1246, оп. 13, спр. 668, арк. 368.

⁶¹⁸ Самойленко Л. Г. 2015, 384-391.

пропозиціях в котре наголошував про необхідність збільшення практичної підготовки майбутніх археологів та музейників.

Але Лазар Славін був типовим радянським вченим і педагогом. Педагогічна діяльність Л. М. Славіна ґрунтувалася на марксистській ідеології. Сам професор зазначав, що: «Не можна не згадати, що археологія допомагає закладати міцні основи атеїзму, вона демонструє дійсні причини виникнення та розвитку різноманітних релігійних уявлень»⁶¹⁹. Безумовно, що це було ще одним проявом традиційної для радянського суспільства ідеології.

Однак, Л. М. Славін у своїй роботі намагався використовувати передові педагогічні методики. Зокрема, для його курсів знімалися навчальні фільми на кіностудії КДУ імені Т. Г. Шевченка⁶²⁰. Крім аудиторних занять викладачі кафедри проводили і більш неформальні зустрічі в гуртожитках та відвідували студентські збори. Науковець завжди був доступний до спілкування та консультацій для своїх студентів, цікався їх життям та переживав за їх долю.

На своїх заняттях Лазар Мойсейович вимагав від своїх студентів відвідання тематичних експозицій музеїв: Державного історичного, а згодом і Археологічного, організованого в 1966 році і відкритого для відвідувачів в 1969 році. Це давало змогу закріпити на практиці отримані знання та вміння, здобуті під час аудиторних занять. До створення експозиції київських музеїв, куди в подальшому на екскурсії ходили студенти долучилися і учні Л. М. Славіна: наприклад, у створенні експозиції Археологічного музею брали участь С. Д. Крижицький, В. М. Корпусова та інші.

Варто зазначити, що колеги та учні Л. М. Славіна вказують, що найбільшим талантом науковця була його педагогічна майстерність. Однак, археолог у своїй дослідній діяльності використовував, яка стала класичною методикою дослідження археологічних пам'яток широкими площами. І своїх лекціях він приділяв значну увагу викладанню саме методиці ведення археологічних досліджень⁶²¹. Науковець

⁶¹⁹ НА ІА НАНУ ф. 17, спр. 152, арк.2.

⁶²⁰ Самойленко Л.Г. 2007.

⁶²¹ НА ІА НАНУ ф. 17 спр. 152, арк. 89 -265.

наголошував, що для кожної групи речових джерел та для різних типів пам'яток необхідно застосовувати різні прийоми та методи їх вивчення. Л. М. Славін не займався розробкою цих прийомів та методів, проте він зміг створити узагальнюючу роботу, що давала можливість визначити найбільш продуктивні засоби дослідження. Дослідник виділив такі етапи в археологічних дослідженнях⁶²²:

1) Підготовчий – перед початком польових досліджень археолог має провести вивчення району майбутніх досліджень по опублікованим джерелам та звітам, музейним колекціям, архівним даним, інформації місцевих мешканців;

2) безпосередньо польова робота – проведення розвідкових робіт або власне археологічних розкопок;

3) досліджені археологічні об'єкти піддаються аналітичному опрацюванню та вивченню, а саме: характеристика об'єкту з точки зору технологічних особливостей, датування, локальності виробництва, технічних особливостей⁶²³.

Викладання методики ведення археологічних дослідження різних археологічних пам'яток з виділенням спільних рис та загальних принципів тільки підтверджує високий фаховий рівень Л. М. Славіна, як дослідника, так і педагога.

Важливим напрямком педагогічної роботи Лазаря Мойсейовича була підготовка молодих науковців в аспірантурі при КДУ імені Т. Г. Шевченка. Протягом своєї педагогічної та наукової діяльності Л. М. Славін виступав науковим керівником у 10 майбутніх кандидатів історичних наук (за даними поданими до особової справи самим Лазарем Мойсейовичем)⁶²⁴. Варто зазначити, що у період другої половини 1940 – початку 1950-х рр. у УРСР не було інституцій для захисту кандидатських дисертацій. Лазар Мойсейович залучив свої особисті зв'язки для захисту дисертацій своїх аспірантів за межами Києва, в Москві та Ленінграді.

⁶²² НА ІА НАНУ ф. 17 спр. 152 арк. 125-126.

⁶²³ Ці етапи виділені науковцем ще раз підкреслюють те, що у своїй роботі він спирався на марксистську методологію в археологічній науці, де предметом вивчення були соціально-економічні відносини у давніх суспільствах.

⁶²⁴ Архів відділу кадрів ІА НАНУ, Особова справа Л. М. Славіна.

За активної підтримки Л. М. Славіна також були проведені стажування польських археологів на кафедрі археології та музеєзнавства Київського державного університету імені Т. Г. Шевченка. Одним з учасників такого стажування в першому півріччі 1963 – 1964 навчального року⁶²⁵ був знаний польський археолог Ян Гурба з Любліна. В особистому спілкуванні з автором пан Груба згадував, що крім нього на стажуванні було ще четверо колег з інших країн. Тоді він займався дослідженнями для своєї праці «Енеоліт Східної Польщі з культурами на схід від Польщі» і мав змогу відвідати крім Києва ще й Пінськ, Мінськ, Москву, Ленінград та Вільнюс. Лазаря Мойсейовича він згадує з теплотою та повагою.

Крім польських колег на кафедрі археології та музеєзнавства участь у стажуванні брали науковці з інших країн. Л. М. Славін безпосередньо займався їх організацією, а також допомагав комунікації з іншими ВНЗ та науковими установами СРСР. Стажування на кафедрі археології та музеєзнавства проходила Урсула Дмоховська з Лодзі протягом місяця (точний час не відомий)⁶²⁶. У рамках стажування дослідниця працювала у фондах та архіві Інституту археології, відвідала Львів.

Рената Ролле – доктор філософії, завідувач сектору археології СРСР при Інституту доісторії Геттінгського університету (ГДР)⁶²⁷. Працювала в 1969 році над проектом «Поховальні споруди і поховальний обряд раннього залізного віку в північному Причорномор'ї».

Томас Нунан – професор історії в Університеті штату Мінесота (США)⁶²⁸. Працював у 1969 році над проектом «торгівля грецьких міст Буго-Дніпровського району північного Причорномор'я у VII-V ст.. до н.е.».

Кінець 1960 – початок 1970-х рр. був для Л. М. Славіна періодом концентрації на науковій діяльності. Цьому сприяло налагодження роботи кафедри і формування потужного професорсько-викладацького складу кафедри. Крім того у цей же час

⁶²⁵ Гурба Я. С. 2007, 51.

⁶²⁶ НА ІА НАНУ Ф. 17, спр. 6, арк. 1-2.

⁶²⁷ НА ІА НАНУ ф. 17, спр. 6, арк.3

⁶²⁸ НА ІА НАНУ ф 17, спр. 6, арк.20.

загострилися проблеми зі здоров'ям. У липні 1970 року Лазар Мойсейович переніс хворобу серця⁶²⁹. А також цього року було створено окремий відділ античної археології, який очолив Л.М. Славін. Через складності зі здоров'ям та опікування новоствореним відділом він залишив свою роботу в Університеті, і зосередився на роботі в Інституті археології: «На моє прохання мене з 15 серпня 1970 року було звільнено від роботи в Київському університеті, де протягом 26 років (з 1944 – 1945 навчального року) я завідував кафедрою археології. У наказі про це ректор університету член-кореспондент АН УРСР М. Білий оголосив мені подяку за багаторічну сумлінну працю. З 1 вересня 1970 президія Академії наук УРСР призначила мене на посаду завідувача відділом античної археології Інституту археології АН УРСР. У зв'язку з цим, з 1 вересня я проводив організаційну роботу по комплектуванню особового складу відділу, розробку планів його роботи (тематичного, експедиційного, видавничого, координаційної) на 1971 рік, складання звіту за вересень-грудень 1970 року, підбиття підсумків і перебудові роботи заповідника «Ольвія» (складається при відділі)»⁶³⁰. Проте повністю педагогічну діяльність Лазар Мойсейович не завершив до самої смерті. Науковець продовжував возити своїх студентів на археологічну практику до Ольвії в якості лаборантів експедиції.

Смерть Л. М. Славіна стала великою втратою для його учнів. В. В. Крапівіна⁶³¹ так описала свій стан під час похорон свого викладача: «Я завжди буду пам'ятати, що, коли в кінці листопада 1971 року помер наш учитель Л. М. Славін, від його труни, в залі будівлі на вулиці Кірова, будинок 4 (нині – вулиця Грушевського), мене відвели Валерій Отрешко і Сергій Буйських, бо перебувала в напівнепритомному стані. Я пам'ятаю, як ми потім стояли на сходовій клітині, і хлопці намагалися мене, абсолютно заплакану, заспокоїти»⁶³².

⁶²⁹ Самойленко Л.Г. 2007, 46.

⁶³⁰ НА ІА НАНУ Ф. 17, спр. 1, арк. 68.

⁶³¹ Валентина Володимирівна Крапівіна – вчений-археолог. Кандидат історичних наук, учениця Л. М. Славіна. До своєї смерті в 2013 р. очолювала Ольвійську археологічну експедицію.

⁶³² ОЛЬВИЙСКИЕ ДРЕВНОСТИ. 2009, 386 с.

З 1953 по 1970 рік КДУ імені Т. Г. Шевченка був основним місцем роботи Л. М. Славіна. Дослідник створив потужну базу для підготовки фахових археологів та музейних працівників. У цей же період науковець поступово запроваджував все більше нових методик для здійснення якісної, різносторонньої підготовки своїх студентів. Проте 1950-ті рр. стали періодом гострих конфліктних ситуацій, які значно вплинули на подальшу діяльність Лазаря Мойсейовича.

5.3. Досвід позааудиторного навчання в педагогічній діяльності археолога (1944-1971)

Практична підготовка у вищих навчальних закладах відіграє важливу роль для майбутніх спеціалістів. Для фахівців-археологів якісна освіта не можлива без участі в археологічних експедиціях протягом всього періоду навчання. А для студентів, які цікавилися науковою роботою, для поглиблення знань важливу роль відіграло створення профільних студентських наукових гуртків.

Для кафедри археології та музеєзнавства КДУ імені Т. Г. Шевченка (іноді в джерелах вживається назва «археологічне відділення» – Д. Ч.) однією з провідних форм практичної підготовки стали археологічні навчально-виробничі практики. Першу археологічну практику для студентів-археологів Л. Славін запровадив у 1946 році в Ольвії. Проте, вже у 1947 році основною базою проведення практики стає Канівський заповідник. Л. М. Славін зазначав: «Канів очікує наукової розробки і досліджень, він багатий усіма групами пам'яток від первісного суспільства і до наших днів»⁶³³. У подальшому в Каневі студенти КДУ брали участь у дослідженнях на різних археологічних об'єктах: двох скіфських городищах IV ст. до н. е., поселенні полян IV ст., давньоруському городищі Родень (IX–XIII ст.). До Канева влітку 1947 року поїхало сім студентів та викладач кафедри археології В. Богусевич, також він керував практикою чотирьох студентів у Чернігові. Л. Славін керував шістьма практикантами в Ольвійській експедиції. Решта студентів (по одному, чи по

⁶³³

ДАК, ф. Р-1246, спр. 56, арк. 1–2

двоє) були направлені до таких експедицій: Вишгородської, Білгородської, Тясьминської, Посульської, Приазовської, Ягнятинської, Білгород-Дністровської та експедиції «Великий Київ», якою керував новопризначений директор Інституту археології АН УРСР Петро Єфименко (який змінив на цій посаді Л. М. Славіна)⁶³⁴. Основними завданнями археологічної практики цього року кафедра визначила:

1) студенти повинні ознайомитися з даними археологічними пам'ятками в цілому, незалежно від того, яка частина роботи буде виконуватися в даному році;

2) студенти повинні пройти по можливості всі етапи польової роботи експедиції: вибір місця, зйомка плану, розбивка ділянки, процес робіт і спостереження за ними, класифікація та інвентаризація знахідок, їх фіксація;

3) для студентів повинні, по можливості, влаштуватися 1–2 заняття по ходу і по завершенню робіт;

4) студенти мають в осіннє-зимовий період залучатися до участі в камеральній обробці матеріалу експедицій⁶³⁵.

Під час організації археологічної практики Лазар Мойсейович зміг домовитися з керівниками експедицій про фінансування студентів, адже КДУ імені Т. Г. Шевченка фінансував лише практикантів, які проходили практику у Канівському біогеографічному заповіднику, що входив до структури Університету. Цей факт також означав, що всі матеріали, які були знайдені в ході археологічних досліджень, мали би передаватися до Інституту археології АН УРСР, але кафедрі необхідно було створювати свою музейну експозицію для демонстрації на заняттях археологічного матеріалу і тому частково ці матеріали передавалися в Університет.

З перших років проведення археологічних практик для студентів постійними базами стали Канівський заповідник (для III курсу), Ольвійський заповідник (для IV курсу) та проведення археологічних досліджень у Києві. Археологічна практика в Ольвії включала в себе різні компоненти: ведення археологічних розвідок, заповнення польової документації з фіксацією результатів дослідження на карті, у

⁶³⁴ ДАК, ф. Р-1246, спр. 104, арк. 1–4.

⁶³⁵ ДАК, ф. Р-1246, спр. 104, арк. 1–4.

щоденнику і графічно, проведення просвітницької роботи серед населення та звітування на засіданнях археологічного гуртка. У ході практики студенти разом з учнями, які приїжджали з дитячим табором до Ольвії, мали детально ознайомитися із залишками споруд античного міста, на це відводилося по чотири години на групу, згодом відбувалося ознайомлення з експозицією музею та знахідками, які зберігалися в фондах експедиції, методикою первинної обробки матеріалів, яка відрізнялась від методики для інших пам'яток⁶³⁶. Через велику кількість матеріалів була запроваджена дворівнева система їх опрацювання. Спочатку на кожній ділянці проходить первинне сортування матеріалу, його фіксація в документації та відбір найцікавіших знахідок для подальшого опрацювання в камеральній лабораторії – другого етапу.

На важливості проведення археологічної практики саме в Ольвії наголошував В. Богусевич, аргументуючи це тим, що: «У Ольвії археологічна робота організована зразково. Тут студенти можуть ознайомитися з досягненнями розкопок попередніх років. Розкопки є прекрасною практикою для всіх, хто спеціалізується на скіфо-античній археології»⁶³⁷. Ця теза підтверджена тим, що практику в Ольвії крім студентів КДУ імені Т. Г. Шевченка проходили студенти низки інших вищих навчальних закладів: «Слід відзначити велику роботу заповідника «Ольвія» з підготовки нових кадрів археологів. Ольвія завжди славилася, як одна з кращих археологічних шкіл нашої країни. Щорічно тут проходять археологічну навчально-виробничу практику студенти історичних факультетів ряду університетів (Ленінградського, Київського, Харківського, Одеського, Львівського) і педінститутів (Московського ім. Леніна, Одеського, Харківського та ін.), а також співробітники музеїв, що мають ольвійські відділи та експозиції і колекції (Одеського, Київського, Миколаївського та Херсонського)»⁶³⁸. В останні роки свого життя (1970–1971) Лазар Мойсейович, уже звільнившись з Університету, на

⁶³⁶ Бураков А. В. 1996, 60.

⁶³⁷ ДАК, ф. Р-1246, спр. 222, арк. 2.

⁶³⁸ НА ІА НАНУ, ф. 17, спр. 147, арк. 1–18

проведення археологічних досліджень в Ольвії брав з собою по 20 студентів з кафедри археології та музеєзнавства в якості лаборантів⁶³⁹.

Студенти завжди чекали археологічної практики і завчасно починали готуватися до неї. Ось як ці переживання описував один зі студентів кафедри археології Ю. Малеев: «Щовесни на кафедрі відчувалося пожвавлення. Студенти збиралися на розкопки. Багато майбутніх археологів, крім обов'язкової практики в липні, залишалися там в серпні, або їхали в іншу експедицію. На жаль, це не звільняло їх від поїздки в колгосп у вересні, і, таким чином, вони повністю втрачали канікули. Але справжня археологія завжди трималася, насамперед, на ентузіастах, яким і був Л. М. Славін»⁶⁴⁰. У спогадах про Лазаря Мойсейовича його учні та колеги неодноразово згадують про те, з якою турботою він організовував експедиційний побут для своїх співробітників, розуміючи наскільки важливо у важких польових умовах мати зручне місце відпочинку. А. Бураков згадував про турботу дослідника так: «Харчування для студентів він організував у господинь с. Парутине. Частина продуктів студенти закупували самі, частину виписували з колгоспу за зниженими цінами. Л.М. Славін по-батьківськи піклувався про студентів. По кілька разів на день ходив він на кухню, стежив як і що готують і завжди запитував у студентів задоволені вони, ситі вони, чи влаштовує їх меню, як би вони хотіли його змінити»⁶⁴¹.

Також було організовано спільні радянсько-польські експедиції до Ольвії (1956 – 1957 рр.⁶⁴²), де польський загін очолив Казимір Маєвський. За даними А. Ю. Баукової⁶⁴³, ідея цієї експедиції виникла ще на початку 1940-х рр., таку експедицію було заплановано на літо 1941 року, але плани з її реалізації були перервані війною⁶⁴⁴.

⁶³⁹ НА ІА НАНУ, ф. 17, спр. 147, арк. 92–93, 102–104, 148–153

⁶⁴⁰ Малеев Ю. Н. 1996, 47–48.

⁶⁴¹ Бураков А. В. 1996, 60.

⁶⁴² Majewski K. 1962, 1.

⁶⁴³ Баукова А. Ю. 2015, 319.

⁶⁴⁴ В цей час Казимір Маєвський працював у Львівській філії Інституту археології.

В 1956 році польські дослідники мали двохмісячне відрядження до УРСР, в рамках якого мали можливість взяти участь у дослідженнях Ольвії⁶⁴⁵. Крім того, була організована польська експедиція в Мирмекій (недалеко від Керчі)⁶⁴⁶. У 1957 році Ольвію відвідало уже дев'ятьпольських дослідників⁶⁴⁷. Протягом наступних років, за сприяння Л. М. Славіна, польські дослідники мали можливість вивчати ольвійські колекції в музеях СРСР. У цей же період були організовані спільні польсько-радянські експедиції в рамках Боспорської археологічної експедиції під керівництвом В. Гайдукевича⁶⁴⁸. Такі спільні експедиції спали прекрасною можливістю обміну досвідом, але в них все ж таки відчувалось домінування радянської сторони; наприклад, всі матеріали розкопок дослідники мали передати до фондів Інституту археології АН УРСР⁶⁴⁹.

Після проведених експедицій Л.М. Славін продовжив переписуватися зі своїми польськими колегами. Зокрема, він допомагав Зофії Ганшинець з матеріалами для її досліджень⁶⁵⁰. Планувалось продовження спільних досліджень. Представники польської сторони подавали заяви для в'їзду на територію УРСР, проте через бюрократичні перепони спільних експедицій в Ольвію відбулось тільки дві⁶⁵¹. 1959 року К. Маєвський з групою їздив до Києва, Москви та Ленінграду⁶⁵². Також обговорювалась можливість організації ще однієї експедиції в 1959 році з 10 серпня по 10 вересня, група мала складатися з 6 осіб (С. Парницькі-Пуделко, Табаш, К. Маєвський з дружиною)⁶⁵³. Проте скоріш за все через знову таки бюрократичні проблеми ця експедиція не відбулась. К. Маєвський і Л. Славін у своєму листуванні

⁶⁴⁵ Majewski K. 1962, 1.

⁶⁴⁶ Majewski K. 1957, 175.

⁶⁴⁷ Гурба, Я. С. 2007, 51.

⁶⁴⁸ Баукова А. Ю. 2015.

⁶⁴⁹ Це пояснюється особливістю законодавства про охорону археологічної спадщини. В радянському законодавстві, так і в сучасному українському, археологічні об'єкти є власністю держави, її культурним надбанням. Крім того видання дозвільних документів (відкритий лист дослідника) передбачає місце зберігання та визначає авторське право на знахідки для осіб, що керують розкопками.

⁶⁵⁰ НА ІА НАНУ ф. 17, спр. 13, арк. 1175 та 1155.

⁶⁵¹ НА ІА НАНУ ф. 17, спр. 13, арк. 1156.

⁶⁵² НА ІА НАНУ ф. 17, спр. 13, арк. 1158 зв.

⁶⁵³ НА ІА НАНУ ф. 17, спр. 13, арк. 1172.

не тільки обговорювали експедиційні справи, але й обмінювалися літературою, крім того К. Маєвський, як редактор журналу «Archaeologia» просив Лазаря Мойсейовича подати до друку свої статті⁶⁵⁴. Загалом, все листування носило дуже дружній характер. У польських джерелах були опубліковані рецензія на книгу Л. М. Славіна «Здесь был город Ольвия»⁶⁵⁵ та привітання до ювілею вченого⁶⁵⁶. У журналі «Archaeologia» на вшанування пам'яті вченого було опубліковано некролог⁶⁵⁷.

Ще одним важливим видом практики для студентів стала музейна практика. Цей вид практики був запроваджений Л. М. Славіним ще перед розширенням спеціалізації кафедри. Адже науковець чудово знав на скільки наочне ознайомлення з археологічними артефактами корисна для майбутніх археологів. Основними базами для її проходження стали: Київський історичний музей, Музей В. І. Леніна, Заповідник «Софія Київська», Музей українського мистецтва, Музей російського мистецтва⁶⁵⁸.

З моменту створення кафедри археології в КДУ зі студентів, котрі були прикріплені до неї, створено науковий студентський гурток, який очолив завідувач кафедри Л. Славін. Уже у 1946 – 1947 навчальному році у звіті про наукову роботу студентського наукового товариства (СНТ) університету згадується гурток археології, в якому займалися 10 студентів⁶⁵⁹. У перші роки існування гуртка основними темами його роботи стали звіти про археологічну практику в різних експедиціях. 1947 – 1948 навчального року кількість студентів збільшилася до 27 осіб⁶⁶⁰. У цьому навчальному році на засіданнях гуртка було зроблено 15 доповідей, і крім звітів про археологічні практики було проведено зустрічі зі знаними радянськими археологами: професором Ленінградського університету М. Артамоновим (на тему «До питання про етногенез слов'ян»), професором

⁶⁵⁴ НА ІА НАНУ ф. 17 спр 13, арк. 1133.

⁶⁵⁵ Gurba J. 1967, 71.

⁶⁵⁶ Gurba J. 1967, 20-,21.

⁶⁵⁷ Maksimow E. 1972, 129-130.

⁶⁵⁸ Архів КНУ імені Т. Г. Шевченка. Особова справа Л.М. Славіна.

⁶⁵⁹ ДАК, ф. Р-1246, спр. 53, арк. 1–2.

⁶⁶⁰ ДАК, ф. Р-1246, спр. 101, арк. 9.

Одеського університету М. Болтенком (на тему «Грецьке і слов'янське минуле Березані»); професором Харківського університету С. Семеновим-Зусером (на тему «Підсумки дворічних досліджень Салтівської культур»); головним хранителем Ермітажу М. Худяком (на тему «Розкопки святилища Німфея»). Протягом всього часу існування гуртка його відвідали видатні науковці – археологи М. Каргер, Б. Рибаків, В. Блаватський, Т. Пассек, П. Третьяков. Є. Максимов зазначав: «Взагалі ж відомих людей на засіданнях гуртка побувало багато, оскільки ніхто з них ніколи не відмовлявся від запрошення Лазаря Мойсейовича відвідати кафедру. І я думаю, що тут, безумовно, зіграло свою роль та повага, якою користувався Л. М. Славін в наукових колах країни»⁶⁶¹.

У другому півріччі 1947 – 1948 навчального року і самі студенти здійснювали більш ґрунтовні наукові пошуки: доповіді присвячувались давньоруським містам та аналізу матеріалів археологічних експедицій («Світські фрески Софії Київської», «Керамічна піч поселення культури «полів поховань» – досвід реставрації», «Значення і місце скіфів у житті Ольвії» тощо). Виступи за темами дисертаційних досліджень готували і аспіранти кафедри. Поступово зросла кількість студентів – до 35 осіб⁶⁶².

Тематика доповідей гуртка змінилася під впливом постанови «Про політичні помилки і незадовільну роботу Інституту історії України Академії наук УРСР» від 29 серпня 1947 року⁶⁶³ і стала більш ідеологізованою. Це яскраво ілюструють теми доповідей, над якими студенти працювали в 1948 – 1949 навчальному році⁶⁶⁴: «Класики марксизму-ленінізму про первіснообщинний лад», «Книга Ф. Енгельса «Походження сім'ї, приватної власності і держави», «Техніка землеробства в епоху трипільської культури», «Релігійні уявлення періоду дикості і їх економічні основи», «Мистецтво вищого ступеня періоду дикості як відображення певного рівня розвитку виробничих сил», «Трипільська культура в світлі досліджень

⁶⁶¹ Максимов Е. В. 1996, 58.

⁶⁶² ДАК, ф. Р-1246, спр. 101, арк. 16.

⁶⁶³ До кінця ліквідувати ... 1947.

⁶⁶⁴ ДАК, ф. Р-1246, спр. 155, арк. 3.

радянських археологів», «Маркс і Енгельс про античну культуру», «Академік Н. Я. Марр як археолог», «Внесок академіка І. І. Мещанінова в радянську археологію», «Радянська наука про скіфів», «Київська Русь – колыска російського, українського та білоруського народу», «Класики марксизму-ленінізму про феодальний спосіб виробництва», «Основні питання етногенезу слов'ян в радянській історичній літературі».

У 1949 році на засіданнях гуртка було прочитано дві доповіді, які рекомендували до участі у Студентській науковій конференції: студент В. Зуц зачитав доповідь «Внесок академіка І.І. Мещанінова в радянську археологічну науку», студент Силенок – «Корифей радянської науки академік Н.Я. Марр як археолог»⁶⁶⁵. Двоє вчених, згаданих вище, відіграли важливу роль у формуванні особистості Л. Славіна, зважаючи на те, що він навчався в Ленінградському державному університеті та працював у Державній академії історії матеріальної культури в 1930-х рр., спостерігаючи зародження та розвиток ідей М. Марра, та працював ще студентом під керівництвом І. Мещанінова в Ольвійській експедиції. Але реалії того часу були нещадні, уже в 1952 – 1953 навчальному році теорії М. Марра та його учнів зазнали критики, у навчальних програмах з багатьох історичних дисциплін з'явилися лекції, на яких критикували це «лжевчення». Наприклад, у курсі «Залізний вік», який викладав Л. Славін, читалась лекція «Проблема походження східних слов'ян у світлі праці Й. В. Сталіна «Марксизм и вопросы языкознания». Критика реакційних настроїв міграціоністів, расистів та інших фальсифікаторів давньої історії східних слов'ян. Викриття теорій Марра про походження давніх слов'ян»⁶⁶⁶. Критика цих теорій мала бути практично на кожному занятті, що відображено в програмі всього курсу⁶⁶⁷.

Першим старостою новоствореного гуртка став студент V курсу Історичного факультету Євген Володимирович Максимов. Він згадує: «Важливу роль у

⁶⁶⁵ ДАК, ф. Р-1246, спр. 155, арк. 7.

⁶⁶⁶ ДАК, ф. Р-1246, спр. 452, арк. 46.

⁶⁶⁷ ДАК, ф. Р-1246, спр. 471, арк. 23–28.

зміцнення авторитету кафедри зіграв археологічний студентський гурток, організований Лазарем Мойсейовичем в 1946 році. Учасники гуртка виступали з доповідями і рефератами з актуальних проблем давньої історії та археології, брали активну участь у дискусіях, з цікавістю слухали лекції найвизначніших археологів країни, які на запрошення Л.М. Славина виступали на засіданнях гуртка»⁶⁶⁸.

Ще до перетворення кафедри археології на кафедру археології та музеєзнавства Л. Славін намагався створити крім археологічного гуртка, гурток з музеєзнавства⁶⁶⁹. Необхідність створення такого гуртка пояснювалася тим, що випускники інших історичних і не тільки кафедр, отримували розподіл на роботу в музеї.

Важливо зазначити, що студенти, які виголошували доповіді на засіданнях гуртка, у цій роботі спиралися на власні курсові та дипломні дослідження, що давало змогу поєднати навчання з науковими зацікавленнями, а також шляхом дискусій з приводу проблем, поставлених у доповідях, виправляти недоліки у кваліфікаційних студіях. Робота гуртка позитивно характеризувалася не тільки студентами Лазаря Мойсейовича, а й керівництвом факультету: «Робота Л. М. Славина по керівництву науковим студентським гуртком на історичному факультеті є зразком для всіх керівників науково-студентськими гуртками на історичному факультеті»⁶⁷⁰.

Водночас гурток при кафедрі археології КДУ не був єдиним, яким опікувався Л. Славін. Його цікавило виховання і молодих археологів та краєзнавців ще зі шкільної лави. Цим пояснюється створення ряду методичних матеріалів для шкільних археологічних гуртків⁶⁷¹. У цих роботах Л. Славін надавав, окрім методичних рекомендацій з організації таких гуртків, ще й приклади конкретних існуючих гуртків у школах Дніпропетровщини, Житомирщини та Тернопільщини

⁶⁶⁸ Максимов Е. В. 1996, 57-58.

⁶⁶⁹ ДАК, ф. Р-1246, спр. 156.

⁶⁷⁰ Архів КНУ імені Т. Г. Шевченка. Особова справа Л. М. Славина.

⁶⁷¹ Славін Л. М. 1959.

⁶⁷². У персональному фонді Лазаря Мойсейовича в Інституті археології зберігся один з листів вчителя з Фастова, який просив про зустріч вченого з його вихованцями в Інституті археології ⁶⁷³. У Книзі вражень за 1950 рік Ольвійського археологічного заповідника зберіглися записи про надзвичайно цікаву і пізнавальну екскурсію по Заповіднику для школярів ⁶⁷⁴.

І самі співробітники експедиції організовували для дітей парутинських селян археологічний гурток: «При дослідній лабораторії Ольвійського заповідника створено археологічний гурток, яким керує Ф. М. Штітельман (одна з учениць Л. Славіна – Д. Ч.). У роботі гуртка активну участь беруть школярі Парутинської неповної середньої школи. Учні Росинець Лена, Перепадя Варя, Котенко Шура та інші після занять допомагають вести розкопки, відновлюють обладнання лабораторії» ⁶⁷⁵. Сам Лазар Мойсейович проводив лекції для місцевого населення та водив екскурсій по Ольвії ⁶⁷⁶.

У Ольвії з 1950 року діяв табір для юних археологів, в який приїжджали діти з Миколаївщини: «Досвід нової форми масової роботи був здійснений влітку 1950 року: миколаївський обласний відділ Наркомату освіти організував у Ольвійському заповіднику обласний піонерсько-комсомольський табір юних археологів, в якому 85 активістів з історичних та археологічних гуртків міських і сільських шкіл області проводили 3 тижні. У першу половину робочого дня діти брали участь у розкопках Ольвії, у другу половину дня проводилися лекції про основи методики польових робіт, поглиблені екскурсії по Ольвії і в довколишні скіфські городища і поселення та інші заходи. Школярі з великим зацікавленням ставилися до справи. Кращих з них обласні організації преміювали восьмиденною екскурсією по стародавніх містах Криму» ⁶⁷⁷.

⁶⁷² Славін Л. М. 1960, 4-5.

⁶⁷³ Станіцина Г. О. 2007, 29.

⁶⁷⁴ НА ІА НАНУ, ф. 17, спр. 168.

⁶⁷⁵ Археологический кружок. 1946.

⁶⁷⁶ НА ІА НАНУ, ф. 17, спр. 145, арк. 18–25.

⁶⁷⁷ НА ІА НАНУ, ф. 17, спр. 147, арк. 1–18.

Ця традиція прижилася в Ольвії. На наступний рік влітку табір знову працював в експедиції: «Другий рік в Ольвії функціонував шкільно-піонерський табір юних археологів, організований миколаївськими обласними організаціями. Через цей табір в липні і серпні місяцях пройшли 2 зміни-черги по 60 учнів у кожній. Діти набували навичок польових досліджень, вчилися класифікації речових пам'яток, фіксації пам'ятників, що відкриваються, камеральної первинній обробці здобутих матеріалів. Всю навчальну роботу з табором проводили молодші наукові співробітники заповідника Б. М. Рабічкін і Ф. М. Штітельман». Крім того, учасниками табору та науковими співробітниками експедиції проводилась робота з організації шкільних музеїв: «Це нова форма масової роботи заповідника, як і табори юних археологів, є досить дієвим засобом археологічної пропаганди в широких масах населення. За 1951 рік з археологічних фондів Ольвійського заповідника скомплектовано 35 колекцій для краєзнавчих куточків міських та сільських шкіл Миколаївської області»⁶⁷⁸.

Традиція дитячого археологічного табору продовжила своє існування і протягом 1960 – 1970-х рр. Зусиллями учнів в Ольвії було створено лапідарій, який існує й до сьогодні⁶⁷⁹.

Згадували про ці дитячі археологічні табори і студенти та колеги Лазаря Мойсейовича. Наприклад, А. В. Бураков наголошував: «Л. М. Славін любив дітей, ставився до них ніжно, ласкаво, по-батьківськи. Він щодня ходив у дитячий табір, цікавився їхнім життям і побутом, був дуже задоволений, що молодь долучається до археології та античної історії. При Лазарі Мойсейовичі не тільки добре працювали, але вміли і добре відпочивати. У студентів та учнів були свої футбольні поля волейбольні майданчики, місця для вогнищ. Під час змагань Л. М. Славін часто приходив як уболівальник, аплодував вдало забитим голам. Силами студентів та учнів влаштовувалися концерти і театралізованих виступи, на яких завжди був

⁶⁷⁸ НА ІА НАНУ, ф. 17, спр. 145, арк. 18–25.

⁶⁷⁹ НА ІА НАНУ, ф. 17, спр. 147, арк. 145–147.

присутній Л. М. Славін»⁶⁸⁰. Лазар Мойсейович не залишався осторонь процесу розкопок: «Кожного ранку у визначену годину неподалік чергового розкопу за столом під парасолею з'являлася усім знайома постать Лазаря Мойсейовича – у випрасуваному легкому костюмі, білій тенісці, незмінному капелюсі на голові. Неквапливі рухи і мова, уважний, зосереджений погляд, як завжди випромінювали шляхетну коректність, лагідність, доброзичливість... Час від часу з розкопів лунають радісні вигуки і гамір – щось знайдено! Лазар Мойсейович – в гурту молоді розглядає і коментує знахідку...»⁶⁸¹.

Завдяки впровадженню різних видів поза аудиторних занять, Л. М. Славін у своїй роботі мав змогу не тільки формально спілкуватися зі своїми студентами. Археологічна практика та студентський гурток під керівництвом Лазаря Мойсейовича для багатьох археологів стали першим досвідом та плацдармом для майбутньої наукової кар'єри.

Висновки до розділу 5

Науково-педагогічна діяльність займала важливе місце в житті Л. М. Славіна. Після переїзду до Києва у 1938 році, для роботи на керівних посадах в ІА АН УРСР, науковець опинився у складній ситуації. Це було викликано нестачею кваліфікованих кадрів в археології та музейній справі. Після репресій 1930-х рр. та втрат на фронтах Другої світової війни в УРСР практично не залишилося місцевих кваліфікованих кадрів, в тому числі і археологів. Тому важливим завданням для Лазаря Мойсейовича стало відновлення археологічних досліджень саме українськими дослідниками. Саме це і стало однією з основних причин відкриття кафедри археології в КДУ імені Т. Г. Шевченка. З 1944 по 1953 рр. кафедра археології під керівництвом Л. М. Славіна не тільки була сформовано та успішно забезпечувала викладання необхідних дисциплін з основ археології та музеєзнавства. Науковцю вдалося створити кафедру при КДУ імені Т. Г. Шевченка,

⁶⁸⁰ Бураков А. В. 1996, 61.

⁶⁸¹ Ленченко В. О. 1996, 73.

що дозволило готувати археологів для дослідження пам'яток археології УРСР. Перший же випуск був розподілений по профільним інституціям, в першу чергу в Інститут археології. На педагогічну кар'єру науковця впливали як і глобальні політичні процеси (боротьба зі школою М. С. Грушевського, боротьба з марризмом), так і особистісні фактори. Проте, Л. М. Славін, не зважаючи на перепони, перед усім ставив своїх студентів, про що свідчать чисельні спогади його учнів. Практично з перших років існування кафедри, її випускники стали основою штату Інституту археології АН УРСР. Крім того, багато випускників було розподілено на роботу в регіональні краєзнавчі музеї, а також музеї історичного профілю. Важливим є те, що штат кафедри за ініціативи Л. М. Славіна складала переважно випускники (згодом і аспіранти) кафедри.

Окремо слід наголосити, що практична робота зі студентами у вигляді навчальних практик у експедиціях та роботи археологічних гуртків завжди відігравала велику роль у педагогічній діяльності Л. М. Славіна. Такі заняття проводилися на різних археологічних об'єктах, даючи можливість студентами порівняти на практиці методики дослідження різних археологічних пам'яток. І ці роботи не були формалізовані, до студентів ставилися з повагою і турботою, незважаючи на вимоги часу, що проявлялися у обов'язковому «марксистсько-ленінському» забарвленні кожного з аспектів наукової і навчальної діяльності. Активна практична підготовка студентів-археологів та музеєзнавців давала можливість здобути практичний досвід ще у період навчання та підготуватися до подальшої професійної діяльності після закінчення університету. Велика кількість українських археологів і музейних фахівців пройшли практичну підготовку саме у Л. М. Славіна в Ольвійській експедиції та під час навчання на кафедрі археології та музеєзнавства.

ВИСНОВКИ

1) Аналіз історіографії наукової і педагогічної діяльності Л. М. Славіна у 1930-1970-х рр. засвідчив відсутність узагальнюючого біографічного дослідження. Разом з тим на сучасному етапі накопичено значний історіографічний матеріал з історії радянської археології. Зокрема, з історії ленінградської (санкт-петербурзької / ленінградської) та київської археологічних шкіл, представником яких, як учень та організатор, був Лазар Мойсейович. У значній кількості публікацій розкриваються різні аспекти роботи Л. М. Славіна. Достатньо глибоко показано в українській та зарубіжній історіографії: розвиток ленінградських (санкт-петербурзької) та київських академічних інституцій, де активно працював Лазар Мойсейович. Також знайшли своє відображення роль і місце вченого у створенні і розвитку археологічного напрямку у КДУ імені Т. Г. Шевченка, особливо у галузі підготовки археологічних та музейних кадрів. Важливо підкреслити, що у сучасній історіографії з досліджень розвитку археологічної науки тема радянської післявоєнної археології тільки починає розроблятися. Тому роботи, присвячені вивченню діяльності окремих науковців, у тому числі і Л. М. Славіна, як одного з керівників ІА АН УРСР та найбільшої в УРСР Ольвійської археологічної експедиції, дають можливість створити наратив для подальших досліджень інституціональної історії науки у цей період.

Джерельна база дослідження містить сукупність різних видів джерел, які охоплюють всі періоди життєвого шляху Л. М. Славіна. Найбільш повно різновидовими документами представлений київський період діяльності Лазаря Мойсейовича. Нинішній стан джерельної бази хоча і дозволяє в основних рисах розкрити біографію, навчання та наукову роботу археолога у Вітебську та Ленінграді, але потребує подальшого наукового пошуку. Залучений корпус джерел дозволяє у повній мірі досягнути поставлених у дисертаційному дослідженні мети та завдань.

На основі сучасних методів наукового дослідження біографія Л. М. Славіна автором розглядається в контексті розвитку археологічної науки. Залучення різних методологічних підходів дозволило глибше розкрити особистість науковця. Основними для дисертаційного дослідження стали: порівняльно-історичний, метод критичного аналізу та синтезу джерел, усно-історичний, просопографічний, біографічний методи з урахуванням поглядів «антропології професій» та «історії повсякдення».

2) Автором виділено три основні періоди в біографії Лазаря Мойсейовича: вітебський (1906-1923), ленінградський (1923-1938) та київський (1938-1971). Помітний вплив на особистість дослідника справило його походження з Вітебська, з незаможної єврейської родини. Становлення Л. М. Славіна як науковця відбувалося в умовах соціальних та ідеологічних змін під час навчання та роботи в ЛДУ та ДАІМК. Період навчання Л. М. Славіна в Університеті припав на час фундаментальних змін в археологічній науці: методологічних, кадрових, ідеологічних. З одного боку змінювалась методика і мета ведення археологічних досліджень. А з іншого – археологія, в той час ставала об'єктом та одночасно інструментом ідеологічного впливу. Розглядаючи наукову діяльність Л. М. Славіна слід звернути увагу, що він сформувався як археолог, який підтримував генеральну ідеологічну лінію марксизму в СРСР. Роки роботи дослідника в ДАІМК прийшлися саме на укорінення нових методів та теорій у радянській археології. У Ленінграді він також ознайомився з принципами роботи ДАІМК, що в подальшому вплинуло на діяльність Л. М. Славіна у науково-організаційній сфері у Києві. Не зважаючи на те, що Лазар Мойсейович отримав вчений ступінь без захисту дисертації, його фахова підготовка, науковий доробок та багаторічне керівництво археологічними експедиціями свідчать про його високу професійну кваліфікацію.

3) Призначення Л. М. Славіна заступником директора ІА АН УРСР у 1938 році стало проявом остаточної радянзації археологічної науки в радянській Україні і об'єднанні всіх регіональних центрів під контролем Москви. Даний процес

відбувався у кілька етапів і початкові його прояви молодий науковець відчув у Ленінграді. Основою централізації науки стало впровадження спільної методики археологічних досліджень, дискусії щодо яких розпочались ще у кінці 1920-х рр. А також виражалось у відрядженні московських та ленінградських дослідників до академічних установ і експедицій інших республік Радянського Союзу. До 1938 року київська інституціональна археологія пройшла процес перетворення від ВУАК до СІМК та ІМК, а з рештою, до ІА АН УРСР. Такі перетворення принесли кадрові чистки та зміни у штатах наукових співробітників, зміну предмету досліджень від так званого «буржуазного речознавства» через соціологічні та етнографічні дослідження, до вивчення історії матеріальної культури та боротьби класів. Переведення Л. М. Славіна на роботу у Київ припало на фінальний етап даного процесу, результатом якого став розгром київської археологічної науки. Лазар Мойсейович змушений був відновлювати археологічний центр у Києві. За відносно короткий строк - два роки, ІА АН УРСР, очолюваний дослідником, знову став потужним науковим центром, де проводились загальносоюзні наукові конференції і активно велися наукові дослідження. Процес розвитку був перерваний війною. Зусиллями Л. М. Славіна, як директора, після повернення з евакуації вдалося налагодити роботу Інституту археології: було зібрано штат, відновлено матеріальну базу, організовано перші розвідки та експедиції. Автором встановлено, що Лазар Славін (який був ще відносно молодим), попросив про призначення на керівну посаду в ІА АН УРСР більш досвідченого науковця для покращення його роботи. Л. М. Славін у своїй роботі на керівних посадах у цей період координував роботу археологів з іншими підрозділів АН УРСР. Це виявлялось у праці над узагальнюючими роботами з історії України та організаційному включенні львівських археологів до українських радянських наукових інституцій.

4) Основною для Л. М. Славіна завжди була діяльність у галузі археологічних досліджень. Науковець став наступником Б. В. Фармаковського, очоливши Ольвійську експедицію у 1936 році після 9 років відсутності постійного

начальника експедиції і переділу повноважень між ВУАК (згодом ІМК) та ДАІМК. Лазар Славін залишався керівником Ольвійської експедиції до самої своєї смерті у 1971 році (за виключенням 1941 – 1945 рр.). Він підготував цілу плеяду відомих дослідників античних старожитностей. У своїх роботах науковець наголошував на важливості комплексного дослідження Ольвійського полісу: вивчення історичної топографії міста, виявлення кордонів та поселень хори; аналізу різних аспектів життя населення. Цьому були присвячені дисертації його учнів і значні за обсягом та ґрунтовні публікації самого Л. М. Славіна. Лазар Славін був традиційним радянським дослідником і в його роботах чітко простежувався формаційний підхід та теорії, що в різні періоди були піднесені до рангу офіційних радянською владою. Його наукові роботи були достатньо аргументовані, фахові, ґрунтовні і досі у певних аспектах не втратили свого наукового значення для античної археології. У першу чергу через уведення до наукового обігу значного фактологічного матеріалу. Археологічна наука здійснила поступальний розвиток з часу досліджень вченого: крім виявлення нових джерел, змінилася і археологічна теорія та методологія, і це слід враховувати, аналізуючи науковий доробок Л. М. Славіна. Тому деякі формулювання та висновки археолога виглядають застарілими, однак саме науковець та його учні сформували сучасну школу античної археології в Україні. Наукові праці Лазаря Мойсейовича та підготовлені ним дослідники залишили цілий пласт в історіографії вивчення античних колоній Північного Причорномор'я.

5) Важливу роль у діяльності Л. М. Славіна відіграли пам'яткоохороні дослідження, адже однією з основних функцій археології як науки є збереження артефактів. Л. М. Славін вважав, що знахідки здобуті при дослідженні українських пам'яток мають зберігатися саме в українських музеях. Цьому він присвятив низку своїх публікацій та науково-методичних розробок. Археолог не тільки створював наукові концепції експозицій музеїв, але і активно сприяв, щоб краєзнавчі музеї радянської України у включали у свої експозиції предмети з місцевих пам'яток. Лазар Мойсейович не тільки опікувався артефактами як науковець, але саме завдяки

його зусиллям було покращено і законодавче забезпечення системи охорони пам'яток.

б) Основною метою створення кафедри археології КДУ імені Т. Г. Шевченко Л. М. Славина бачив підготовку археологічних кадрів для роботи на археологічних пам'ятках у межах УРСР. Протягом всієї своєї науково-педагогічної кар'єри науковець акцентував свою увагу на особливостях саме місцевої, української археології. Практично з перших років існування кафедри, її випускники стали основою штату ІА АН УРСР. Крім того, багато його вихованців було розподілено на роботу в місцеві краєзнавчі та історичні музеї. Важливим є те, що штат кафедри за ініціативи Л. М. Славина склали переважно її випускники. У своїй науково-педагогічній діяльності археолог не тільки спирався на значний польовий досвід та знання, але і проявив себе як відкрита, щира і добра людина. Не зважаючи на ідеологічний прес та бюрократію, Лазарю Мойсейовичу вдавалося проводити на кафедрі наукові стажування іноземних дослідників, організовувати лекції відомих науковців для студентів і у рамках освітньої підготовки майбутніх археологів відвідувати найбільші музеї СРСР з екскурсіями.

Професійна діяльність Л. М. Славина безумовно вплинула на розвиток української радянської археології. У контексті своєї діяльності, дослідник став свідком радянзації археологічної науки спочатку у Ленінграді, а згодом у Києві; був звинувачений у використанні праць «українських націоналістів» під час процесу боротьби з «українською буржуазною наукою»; звинувачувався, хоч і не відкрито, у «безродному космополітизмі»; змушений був розкритикувати свою діяльність під час антимаррівської кампанії. Така доля характерна для багатьох вчених радянської епохи. Однак жодних документальних підтверджень того, що Л. М. Славин отримав здобутки та просування кар'єрними сходами завдяки чомусь крім власної фаховості та працелюбства не має. Проте є ціла плеяда випускників кафедри археології та музеєзнавства КНУ імені Т. Г. Шевченка, які з завдячують своєму фаховому та науковому зростанню Лазарю Мойсейовичу Славину.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Джерела

1. Архівні джерела

Архів відділу кадрів ІА НАНУ

1. Личные дела сотрудников, уволенных в 1954 г. Ефименко Петр Петрович (1945-1954). Без нумерації.
2. Личные дела сотрудников, уволенных в 1972 г. Славин Лазарь Моисеевич (1944 – 1971). Без нумерації.

Архів відділу кадрів КНУ імені Т. Г. Шевченка

3. Особова справа Л. М. Славина (1944- 1970 рр.), 67 арк.

Архів Президії НАН України

ф. Р-251 Відділ наукових кадрів і аспірантури

4. Оп. 1-а, спр. 24. Списки личного состава сотрудников научно-исследовательских институтов и учреждений АН УССР на 15 января 1940 г. Том 1, 355 арк.
5. Особова справа Л. М. Славина. Справа без вихідних даних.

Державний архів м. Києва (ДАК)

ф. р-1246 Київський державний університет імені Т. Г. Шевченка

оп. 13.

6. Спр. 2. Текстовий та статистичний звіти про науково-дослідну роботу кафедри за 1940 рік (кафедра історії СРСР), 9 арк.
7. Спр. 3. Текстовий звіт про наукову роботу за 1940 р, 1 арк.
8. Спр. 7. Доповідна записка декана від 12.07.1944 р. Ректорові Університету про стан факультету, 2 арк.

9. Спр. 10. Текстові звіти про організаційну, учбово – методичну та ідейно – виховну роботу факультету за 1944 – 1945 учбовий рік, 18 арк.
10. Спр. 13. Текстовий та статистичний звіти про наукову роботу факультету за 1944 рік, 5 арк.
11. Спр. 23. Плани організаційної, учбово-методичної та політично-виховної роботи факультету на 1945 – 1946 учбовий рік, 11 арк.
12. Спр. 25. Робочі плани професорсько-викладацького складу по дисциплінам і спеціальним курсам факультету на 1945 – 1946 учбовий рік, 21 арк.
13. Спр. 28. Текстові звіти про організаційну, учбово – методичну та ідейно – виховну роботу факультету за 1945 – 1946 учбовий рік, 13 арк.
14. Спр. 29. Теж, про наукову роботу факультету за 1945 р., 9 арк.
15. Спр. 45. Протоколи нарад та пленарних засідань членів кафедр факультетів за 1946 – 1947 учбовий рік, 15 арк.
16. Спр. 48. Робочі плани професорсько-викладацького складу з дисциплін кафедри на 1946-1947 учбовий рік, 68 арк.
17. Спр. 54. П'ятирічний перспективний план науково-дослідної роботи факультету на 1946-1950 рр., 3 арк.
18. Спр. 55. План та текстовий і статистичний звіти про наукову роботу факультету за 1946 р., 9 арк.
19. Спр. 56. Протоколи №№ 1-3 засідань кафедри археології за 1946 – 1947 учбовий рік, 4 арк.
20. Спр. 89. Протоколи засідань пленуму кафедр факультету за 1947 – 1948 учбовий рік, 20 арк.
21. Спр. 90. Плани, довідка та текстовий звіт про організаційну, учбово-методичну та ідейно-виховну роботу факультету за 1947 – 1948 учбовий рік, 64 арк.
22. Спр. 91. Протоколи нарад аспірантів факультету та їх наукових керівників за 1947 – 1948 учбовий рік, 11 арк.

23. Спр. 92. Робочі плани і програми професорсько – викладацького складу з дисциплін факультету на 1947 – 1948 учбовий рік, 91 арк.
24. Спр. 98. План та текстовий звіт про науково-дослідну роботу факультету за 1947 рік, 5 арк.
25. Спр. 100. Протоколи №№ 5-16 засідань кафедри археології за 1947-1948 учбовий рік, 29 арк.
26. Спр 101 План та текстові звіти про учбово-методичну та ідейно-виховну роботу кафедри археології за 1947 – 1948 учбовий рік. 17 арк.
27. Спр. 103. Розроблені професорсько-викладацьким складом програми та плани з дисциплін кафедри археології 1947 – 1948 учбовий рік, 24 арк.
28. Спр. 104. Текстові звіти та доповідна записка про археологічну виробничу практику та ІІ канівську археологічну експедицію студентів археологів за 1947 – 1948 учбовий рік, 8 арк.
29. Спр. 143. План та текстовий звіт про роботу і протоколи засідань Об'єднаної Вченої ради історичного та філософського факультетів за 1948 рік, 129 арк.
30. Спр. 147. Стенограма від 30.12.1948 р. наради завідуючих кафедрами факультету по обговоренню підсумків учбової роботи за І півріччя 1948 – 1949 учбового року, 15 арк.
31. Спр. 150. Плани та текстові звіти про організаційну, учбово-методичну та ідейно-виховну роботу факультету за 1948-1949 учбовий рік, 50 арк.
32. Спр. 152. Робочі плани професорсько-викладацького складу з дисциплін факультету за 1948 р., 32 арк.
33. Спр. 155. Тематичний план, тези наукових доповідей, текстові звіти та інші матеріали про роботу історичної секції науково-студентського товариства Університету за 1948-1949 учбовий рік, 25 арк.
34. Спр. 156. Протоколи №№ 1-16 засідань кафедри археології за 1948-1949 учбовий рік, 40 арк.

35. Спр. 157. Плани та текстові звіти про учбово-методичну та ідейно – виховну роботу кафедри археології за 1948 – 1949 учбовий рік, 16 арк.
36. Спр. 159. Робочі плани професорсько-викладацького з дисциплін кафедри на 1948 – 1949 учбовий рік, 23 арк.
37. Спр. 162. Тематичні та звітні картки, текстові звіти та анотації про науково-дослідну роботу кафедри за 1948 р., 20 арк.
38. Спр. 164. Тематичний план, текстовий звіт та інші матеріали про роботу науково-студентського гуртка при кафедрі археології за 1948-1949 учбовий рік, 21 арк.
39. Спр. 222. Протоколи №№ 1-13, 15-21 засідання кафедри археології за 1949 – 1950 учбовий рік, 37 арк.
40. Спр. 223. Плани та текстовий звіт про учбово-методичну та ідейно-виховну роботу кафедри археології за 1949-1950 учбовий рік, 20 арк.
41. Спр. 225. Робочі плани професорсько викладацького складу кафедри археології на 1949 – 1950 учбовий рік, 12 арк.
42. Спр. 227. Тематичні картки, довідки та текстовий звіт про науково-дослідну роботу кафедри археології за 1949 р., 6 арк.
43. Спр. 228. Доповідна записка від 6. X. 1949 р. завідувача кафедрою археології професора Л. Славіна про організацію Канівської археологічної експедиції, 1 арк.
44. Спр. 230. Текстовий звіт про роботу науково-студентського гуртка при кафедрі археології за 1949-1950 учбовий рік та рукопис наукової доповіді студента 4 курсу історичного факультету Гарпаги І. В. «Книга Лакиера «Русская геральдика» и утверждение русской геральдической школы», зробленої на зборах гуртка 27.11.1949 р., 48 арк.
45. Спр. 285. Протокол від 10.04 1950 р. об'єднаного засідання кафедр археології і стародавньої історії історичного факультету і кафедри класичної філології філологічного факультету Університету з питань обговорення дисертації

на захист вченого ступеня к.і.н. аспірантом і викладачем кафедри археології М. М. Бондарем на тему «Торговля Ольвии в догетскую эпоху», 6 арк.

46. Спр. 297. Відомості про надруковані наукові роботи і статті професорсько-викладацького складу факультету за час з 1929 по 1949 рік включно, 12 арк.

47. Спр. 306. Протоколи №№1-31 засідань кафедри археології за 1950-1951 учбовий рік, 74 арк.

48. Спр. 307. Плани та текстові звіти про організаційну, учбово-методичну та ідейно – виховну роботу кафедри за 1950-1951 учбовий рік, 40 арк.

49. Спр. 309. Розроблені професорсько-викладацьким складом робочі плани і учбові програми спец. курсів і семінарів з дисциплін кафедри археології на 1950-1951 учбовий рік, 26 арк.

50. Спр. 313. Стенограма від 4.09.1950 р. лекції зав. кафедрою професора Л. М. Славіна з курсу античної археології на тему «Античная вазовая живопись», прочитана студентам 4 курсу археологічного відділення історичного факультету Університету та рецензії і відзив на неї, 25 арк.

51. Спр. 314. Тематичні картки, довідки та текстовий звіт про науково-дослідну роботу кафедри археології за 1950 р., 10 арк.

52. Спр. 315. Індивідуальні плани учбово-методичної, наукової та політично-масової роботи викладачів кафедри археології на 1950 – 1951 учбовий рік та текстові звіти про їх виконання, 12 арк.

53. Спр. 316. План археологічних експедицій кафедри археології на 1950 рік, 1 арк.

54. Спр. 362. Стенограма від 25-26. 12. 1951 р. засідання Пленуму кафедр історичних наук факультету та довідка про проведення пленуму кафедр, 159 арк.

55. Спр. 365. Плани та текстовий звіт про організаційну, учбово-методичну та ідейно виховну роботу факультету за 1951-1952 учбовий рік, 40 арк.

56. Спр. 378. План та текстовий звіт про науково-дослідну роботу факультету за 1951 р., 12 арк.
57. Спр. 388. Протоколи №№ 1-22 засідань кафедри археології за 1951 – 1952 учбовий рік, 56 арк.
58. Спр. 393. Стенограма від 22-25. X. 1951 р. лекції зав. кафедрою професора Л. М. Славіна з курсу археології на тему «Неолитическая эпоха» і «О трипольской культуре», прочитаних студентам 1 курсу археологічного відділення, історичного факультету Університету, 42 арк.
59. Спр. 394. Довідка та текстовий звіт про науково – дослідну роботу кафедри за 1951 р., 4 арк.
60. Спр. 449. Протоколи об'єднаних засідань кафедр археології, архівознавства, історії нового часу, середніх віків та стародавньої історії за 1952-1953 учбовий рік, 16 арк.
61. Спр. 452. Робочі плани професорсько – викладацького складу факультету на II семестр 1952 – 1953 учбового року, 77 арк.
62. Спр. 462. Текстовий звіт про організаційну, учбово-методичну та ідейно-виховну роботу факультету на 1 ше півріччя 1952-1953 учбовий рік, 28 арк.
63. Спр. 471. Розроблені професорсько-викладацьким складом учбові плани та програми з дисциплін кафедри на 1952-1953 учбовий рік, 57 арк.
64. Спр. 517. План та текстовий звіт про організаційну, учбово-методичну та ідейно-виховну роботу факультету за 1953-1954 учбовий рік, 49 арк.
65. Спр. 532. Протоколи засідань кафедри за 1953 -1954 учбовий рік, 6 арк.
66. Спр. 533. Учбові програми з дисциплін кафедри на 1953 – 1954 учбовий рік, 20 арк.
67. Спр. 534. Робочі плани професорсько-викладацького складу з дисциплін кафедри на 1953 – 1954 учбовий рік, 17 арк.
68. Спр. 609. Доповідна записка від 14 січня 1954 року завідуючого кафедрою, члена –кореспондента Академії наук УРСР, професора Л. М. Славіна про

правільне рішення питання археолого-музеезнавчої спеціалізації у Київському Університеті, 3 арк.

69. Спр. 668. Стенограми засідань вченої ради історичного факультету за 1955 рік т. II, 368 арк.

Ф. р-1247 Об'єднаний Український державний університет Всесоюзного комітету у справах вищої школи при Раді Народних Комісарів СРСР (1941-1944 рр)

оп .1.

70. Спр. 1. Приказы №№ 1-169 Ректора Университета по основной деятельности и личному составу за 1941-1942 гг., 130 арк.

71. Спр. 2. Сведения об объеме учебной работы по кафедрам за 1941 – 1942 учебный год, 15 арк.

72. Спр. 7. Учебные планы на 1941 – 1942 учебный год, 2 арк.

73. Спр. 26. Отчет об эвакуации в г. Кзыл–Орду Киевского и Харьковского Государственных Университетов, составленные 14. 03. 1942 г., 1 арк.

Науковий архів Інституту археології НАНУ

Ф. 59 ВУАК.

74. Спр. 47. Мещанінов І. І. «Краткий отчет по участку «И» 5. IX. 1930, 10 арк.

75. Спр. 51-77. Козубовський Ф. А. Ольвійська археологічна експедиція 1935 р. Щоденники розкопів – 22 щод. Фото з розкопів – 112 фотовідбитків. Інвентар. знахідок – 2 кн.

76. Спр. 686 а. Хроніка археології та мистецтва. Ч.1. Київ.

Ф. 60 ПМК.

77. Спр. 462. Списки членів ВУАК, 69 арк.

78. Спр. 471. Зв'язок з науковими установами СРСР, 14 арк.

79. Спр. 623. Протоколи наукових зборів ІМК - 15 протоколів з 2-х прим, 68 арк.
80. Спр. 630. Археологія за 20 років. 15 арк.
81. спр.614. Ячменьов М. І. , Теличко В. П. Інститут історії матеріальної культури АН УРСР у 1936 р., 43 арк.
82. Спр.637. Історія матеріальної культури за 20 років Великої Жовтневої Соціалістичної Революції, 25 арк.
83. Спр. 638. Козубовський Ф. А. XVII з'їзд ВКП(б) та завдання історії матеріальної культури (Вступна стаття до 2 кн. "Наукових записок ІМК" в двох варіантах), 15 арк.

Ф. Адміністративні матеріали.

84. Адміністративні матеріали за 1946-1947 рр. Без нумерації.
85. Протоколи засідань ученого совета за 1959 год; Протокол №5 засідання Ученого совета Института археологии Академии наук УССР от 11-12 мая 1959 г., 25 арк.

Ф. 62. Діловодство.

86. НА ІА НАНУ Ф. Діловодство. Справа без нумерації. Витяг з протоколу № 19 засідання Президії АН УРСР від 29 липня 1949 р.
87. НА ІА НАНУ Ф. Діловодство. Справа без нумерації. Звіт про виконання плану науково-дослідної роботи за 1951 р. установами Відділення суспільних наук. Протокол № 12 від 11 квітня 1952 р.
88. НА ІА НАНУ Ф. Діловодство. Справа без нумерації. Лист до Відділення суспільних наук АН УРСР від 7 липня 1949 р.
89. НА ІА НАНУ Ф. Діловодство. Справа без нумерації. Лист Президенту АН УРСР О. В. Палладіну від Директора ІА АН УРСР П. П. Єфименка від 2 квітня 1953 р.

Ф. 64. Звіти експедицій (з 1945 р.).

90. 1945/17 Польовий щоденник Ф. М. Штітельман. Дослідження Ольвії.

Ф. 63. Наукові роботи.

91. Спр. 77. Маєвський К. К. Римські імпорти в західних областях УРСР, 158 арк.

92. Спр. 130. Славин Л. М. Археологические работы в Советской Украине в Сталинскую эпоху 2 экз. 30+30 арк.

93. Спр. 138. Старчук І. Д. Фрагменти чорно- і червоно-фігурної кераміки за збіркою Львівського Університету, 32 арк.

94. Спр 359. Славин Л. М. 1.Ольвия в эллинистическое время 2- Открытия археологов Украины в 1940 году, 218+15 арк.

Ф. 17. Персональний фонд Л. М. Славіна.

95. Спр. 1. Плани та звіти роботи античного відділу (1954-1971), 102 арк.

96. Спр.6. Матеріали з питань міжнародних зв'язків, 42 арк.

97. Спр. 9. Матеріали археологічного відділу КДУ ім. Т. Г. Шевченко за 1958 – 60 рр. протоколи засідань кафедри археології КДУ за 1953 р., 347 арк.

98. Спр. 12. Тези доповідей Л. М. Славіна про роботу Ольвійської та Інгулецької експедицій. 1952 – 1959 рр., 23 арк.

99. Спр. 13. Доповідні записки. Листи Л. М. Славіна в Партком, 35 арк.

100. Спр. 14. Листи Л. М. Славіну з наукових та організаційних питань, частина 1, автори на літери А – І.

101. Спр. 15. Листи Л. М. Славіну з наукових та організаційних питань, частина 2, автори на літери К – Р.

102. Спр. 15а. Листи Л. М. Славіну з наукових та організаційних питань, частина 3, автори на літери С – Ф.

103. Спр. 16. Листи Л. М. Славіну від іноземних науковців.

104. Спр. 41. 1) «Работы ГАИМК – ИИМК в Ольвии за 20 лет» 14 арк.; 2) „Основні завдання та результати розкопок Ольвії”, 29 арк.;3) «некоторые важнейшие результаты изучения после Фармаковского Б. В. (1928 - 1970)», 13 арк.

105. Спр. 143. Матеріали і документи різного часу (1917-1971 рр.) по Заповіднику „Ольвія”, 170 арк.

106. Спр.145. 1) Звіт про роботу Державного історичного заповідника „Ольвія” АН УРСР за 1946 рік + Газета «Бугская заря» за 21 вересня 1946 р. в підшивці,17 арк.2) Звіт по науковій пропаганді за 1951 р., 8 арк.3) План роботи заповідника на 1971 р., 5 арк.

107. Спр 147. Плани та звіти роботи заповідника «Ольвія» (1946 – 75 рр), 161 арк.

108. Спр.152. Матеріали по методиці викладання археології в школах та інститутах, 265 арк.

109. Спр. 153. Програма археологічного гуртка у школі, 58 арк.

110. Спр. 154. Матеріали Товариства по охороні пам’яток (1967 – 1971 рр.). Постанови, рішення, листування з музеями та ін., 143 арк.

111. Спр.168. Книга впечатлений Государственного исторического заповедника «Ольвия» за 1949-1950 годы, без нумерації.

Ф. 23. Персональний фонд Л. В. Дмитрова.

112. Спр. 1 б. Особисті документи та матеріали. Фото, 130 арк.

Ф. 30. Персональний фонд М. Я. Рудинського.

113. Справа без нумерації. Лист від Л. М. Славіна до М. Я. Рудинського від 24 лютого 1947 р.

114. Справа без нумерації. Листи від О. Бійовської.

**Науковий архів Інституту історії матеріальної культури (Російська
Федерація. - м. Санкт-Петербург)**

115. Ф.35. Оп. 5. Од. зберігання. 282 Личное дело Л. М. Славина (1929 – 1938), 35 арк.

**Центральний державний архів громадських об'єднань України
(ЦДАГО України)**

Ф. 1. Центральний Комітет Комуністичної партії України.

Оп. 6

116. Спр. 46. Протоколы, докладные записки, сведения о работе Академии наук УССР за 1942 год, 207 арк.

Оп. 70

117. Спр. 147. Постановления СНК УССР, докладная записка и переписка о состоянии астрономических обсерваторий и восстановление работы Академии наук и Института археологии, 40 арк.

118. Спр. 385. Стенограммы совещания по вопросам истории Украины, 258 арк.

119. Спр. 394. Докладная записка о работе филиалов институтов АН УССР г. Львова, 5 арк.

120. Спр. 410. Постановление ЦК КП(б)У и Совета министров УССР, докладные записки по вопросам восстановления музеев, организации выставки народного творчества и художественной промышленности, 127 арк.

121. Спр. 576. Протоколы №№1-17 заседаний политбюро ЦК КП(б)У за 1940 год, 94 арк.

122. Спр. 586. Протоколы 6-7 заседаний политбюро ЦК КП(б)У за 1940 год, 156 арк.

123. Спр. 594. Докладные записки о состоянии работы историко-краеведческих музеев Украины за 1946 год, 32 арк.

124. Спр. 769. Стенограммы открытого партийного собрания Львовского филиала АН УССР, 77 арк.

125. Спр. 1082. Отчеты, докладные записки, справки и др. Управления по делам высшей школы, 130 арк.

Оп. 20

126. Спр. 744. Протоколы, докладные записки, информации о проведенных партсобраниях в институтах Академии наук УССР в связи с постановлением ЦК КП(б)У «о политических ошибках и неудовлетворительной работе Института истории Украины УССР», 84 арк.

2. Опубліковані джерела та матеріали

Нормативно-правові акти, правоустановчі документи

127. Положення про охорону пам'яток культури. Додаток до Постанови Ради Міністрів СРСР від 14.10.1948 р. № 3898.

128. Про надання Державному історико-археологічному заповіднику "Ольвія" статусу національного. Президент України; Указ від 17.01.2002 № 36/2002.

129. Кримінальний кодекс УСРР в редакції від 20.07. 1934 р.

130. Закон України «Про музеї та музейну справу» від 29. 06. 1995 р.

131. Закон України «Про охорону культурної спадщини» від 8. 06. 2000 р.

132. Закон України «Про охорону археологічної спадщини» від 18. 03. 2004 р.

Матеріали періодичних видань

133. Gurba J. (1967) Jubileusz Prof. Ł. M. Sławina. *ZOW*, 33, 20—21.

134. Gurba J. (1968) Ł. M. Sławin. Zdieś był gorod Olwija. Kijów 1967. *ZOW*, 34, 71.
135. Maksimow E. W. (1972 (1973)) Łazar Mojsiejewicz Sławin (1906—1971). *Archeologia*, 23, 129—130.
136. Wąsowicz A. (1968) Ł. M. Sławin. Zdieś był gorod Olwija. Kijów 1957. *Archeologia*, 14, 185.
137. Археологический кружок (1946). *Бугская заря*, 21 вересня.
138. ДО 80-річчя Юлії Іванівни Козуб (2009). *Археологія*, 2, 112.
139. До кінця ліквідувати буржуазно-націоналістичні перекручення історії України (1947) *Більшовик України*, 48, 1-10.
140. Захарук Ю. Н. (1966) К 60-летию Лазаря Моисеевича Славина. *СА*, № 3, 264 – 266.
141. Комиссия по преподаванию истории (1934). *Историк-марксист*, № 3, 135-136.
142. Лазар Мойсейович Славін (1906-1971) (Некролог) (1971). *Археологія*, 4, 106.
143. Максимов Е. В. (1972) Лазарь Моисеевич Славин (Некролог). *СА*, 2, 247 – 249.
144. От редакции (1950). *Правда*. 20 июня.
145. Присудження Державної Премії Української РСР за монографію «Археологія Української РСР»(1978) *Український історичний журнал*, 2, 156.

Збірники документів та опубліковані матеріали

146. Інститут історії України Національної академії наук України. Документи і матеріали. 1936–1991: Книга 1. 1936–1947(2011).
147. Історія Національної академії наук України. 1941–1945. Частина 1: Документи і матеріали (2007).

148. Історія Національної академії наук України. 1946 – 1950: Частина 1. Документи і матеріали (2008)..

149. Історія Національної академії наук України. 1946 – 1950: Частина 2. Додатки (2008).

150. Крушельницька Л. Епістолярна спадщина Ярослава Пастернака (2013).

151. У лещатах тоталітаризму: Перше двадцятиріччя Інституту історії України НАН України (1936-1956 рр.): Ч. 1 : 3б. документів і матеріалів (1996).

152. У лещатах тоталітаризму: Перше двадцятиріччя Інституту історії України НАН України (1936-1956 рр.): Ч. 2 : 3б. документів і матеріалів (1996).

Статистичні дані

153. Академія наук УРСР у 1941 р. (1941).

154. Наркомпрос РСФСР. Университеты и научные учреждения М.-Л. (1935).

Режим

доступу:

http://leftinmsu.narod.ru/library_files/books/Universytety_narkompros_files/223.htm

Мемуари та спогади

155. MICHAŁOWSKI K. (1986)Wspomnienia [Memoiries].

156. Белов Л. Д. (1996) В этом имени – юность. *Мир Ольвии. К 90-летию проф. Л. М. Славина*, 94 – 96.

157. Буйских С. Б. (1996) Образ летящей души. *Мир Ольвии. К 90-летию проф. Л. М. Славина*, 3-6.

158. Бураков А. В. (1996) Таким он запомнился. *Мир Ольвии. К 90-летию проф. Л. М. Славина*, 58 – 62.

159. Ветштейн Р. И. (1996) Человек, который окрылял людей. *Мир Ольвии. К 90-летию проф. Л. М. Славина*, 49 – 51.

160. Клейман И. Б. (1996) Л. М. Славин в моей памяти. *Мир Ольвии. К 90-летию проф. Л. М. Славина*, 69-70.

161. Козуб Ю. И. (1996) Преданный Ольвии. *Мир Ольвии. К 90-летию проф. Л. М. Славина*, 62 – 63.
162. Крушельницька Л. І. (2014) *Замість заспіву. Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*, 18, 12.
163. Кузьминець О. В. Археолог людської душі (1996). *Мир Ольвии. К 90-летию проф. Л. М. Славина*, 90 – 92.
164. Ленченко В. О. (1996) Штрихи до портрету особистості. *Мир Ольвии. К 90-летию проф. Л. М. Славина*, 72-74.
165. Малеваный А. М. (1996) Л. М. Славин – археолог и человек. *Мир Ольвии. К 90-летию проф. Л. М. Славина*, 80 – 82.
166. Отрешко В. М. (1996) Долговечное влияние. *Мир Ольвии. К 90-летию проф. Л. М. Славина*, 87 – 90.
167. Пастернак Я. І. (1978) Мої зустрічі зі старовиною. *Український історик*, Ч. 1-3 (57-58). Р. XV, 63-75.
168. Піоро І. С. (1996) Феномен кафедри археології в умовах Радянської України. *Мир Ольвии. К 90-летию проф. Л. М. Славина*, 46 – 49.
169. Пресс Л. (1996) Встреча с профессором Л. М. Славиным в Ольвии. *Мир Ольвии. К 90-летию проф. Л. М. Славина*, 65 – 69.
170. Русяева А. С. (1996) Мои археологические исследования в свете личности Л. М. Славина. *Мир Ольвии. К 90-летию проф. Л. М. Славина*, 77 – 80.
171. Рутковский А. Г. (1996) Спиритуальная археология: опыт Л. М. Славина. *Мир Ольвии. К 90-летию проф. Л. М. Славина*, 92 – 94.
172. Рутковська Л. М. (1996) Слово про Вчителя. *Мир Ольвии. К 90-летию проф. Л. М. Славина*, 51 – 54.
173. Сургай Г. І. (1996) Археолог-романтик. *Мир Ольвии. К 90-летию проф. Л. М. Славина*, 63-65.
174. Фармаковская Т. И. (1988) Борис Владимирович Фармаковский.

175. Черная Е. Д. Былкова В. П. (1996) Рядом со Славиным (памяти И. Д. Ратнера и Л. И. Костюк). *Мир Ольвии. К 90-летию проф. Л. М. Славина*, 82 – 85.

176. Черняков І. Т. (1996) Хрещений батько «одеської» археології. *Мир Ольвии. К 90-летию проф. Л. М. Славина*, 76.

177. Шагал М. З. (2000) Моя жизнь.

Література

178. 50 лет Институту археологи АН УССР (1984), 8 – 10, 54 – 61.

179. 60 років Інституту археології АН УРСР (1994), 6-9, 19, 40 – 48.

180. Академическая археология на берегах Невы (от РАИМК до ИИМК РАН, 1919–2014 гг.). (2013) Колективна монографія.

181. Акуленко В. І. (1991) Охорона пам'яток культури в Україні (1917—1990).

182. Алексеева Г. Д., Желтова Г. И. (1977) Становление и развитие советской системы научно-исторических учреждений (20-30-е годы).

183. Алленова В. А. (1986) Реформа высшего исторического образования (1934 - 1940 гг.) и предшествующий опыт университетской подготовки кадров историков. *Развитие исторического образование в СССР*.

184. *Археологія* (1997), № 4, 3 -24.

185. *Археологія* (2007), № 1, 3- 56.

186. Арциховский А. В. (1940) Введение в археологию.

187. Ассман А. (2012) Простори спогаду. Форми трансформації культурної пам'яті.

188. Барфорд П. (2012) Польская археология и марксизм: этап уже пройден? *Археолог: детектив и мыслитель. Сборник статей, посвященный 77-летию Льва Самойловича Клейна*, 182 -202.

189. Баукова А. Ю. (2015) Радянсько-польські археологічні експедиції: кримський епізод. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття та Волині*, 19, 313 – 322.
190. Білас Н. М. (2012) Археологічна освіта у Львівському університеті: здобутки минулого. - завдання сьогодення. *Археологія і давня історія України*, 9, 38-44.
191. Білокін С. І. (2016) Масовий терор як засіб державного управління в СРСР. 1917-1941 рр.: джерелознавче дослідження.
192. Бліфельд Д. І. (1943) З археологічних досліджень Києва в останні роки. *Наукові записки Інституту історії і археології АН УРСР*, 1, 100 – 116.
193. Бойко Л. О. (2010) Видавнича діяльність Українського товариства охорони пам'яток історії та культури як джерело вивчення пам'яткоохоронної справи в Україні. *Праці Центру пам'яткознавства*, 17, 211-221.
194. Бондарь Н. Н., Мезенцева Г. Г., Славин Л. М. (1959) Нариси музейної справи.
195. Бузько О. В. (2015) Про подолання марризму в археології на початку 50-х років ХХ ст. *Магістеріум: Археологічні студії*, 60, 10-16.
196. Буйских А. В. (2010) Східногрецька та коринфська кераміка з Ольвії(за матеріалами розкопок під керівництвом Л. М. Славина). *Археологія і давня історія України*, 3, 70 – 76.
197. Буйских С. Б. (1996) Л. М. Славин как исследователь хоры Ольвийского государства. *Мир Ольвии: К 90-летию проф. Л. М. Славина*, 34.
198. Буйских С. Б. (1997) Л. М. Славин і дослідження хори Ольвійської держави. *Археологія*, 4, 15 – 24.
199. Буйських С. Б., Чуєва К. Є. (2014) Дослідниця античної історії та культури (до 100-річчя від дня народження Ф. М. Штітельман) *Археологія*, 1, 124-131.
200. Буйських С. Б. (2007) Доля одного рукопису. *Археологія*, 1, 4-6.

201. Буйських Ю. С. (2014) «Археологія як спосіб життя...»: до питання вивчення української археологічної субкультури. *Поле: збірник наукових праць з історії, теорії та методології польових досліджень*, Т.1.
202. Буровский А. М. (2004) Неклассическая и постнеклассическая археология. *Археолог: детектив и мыслитель. Сборник статей, посвящённый 77-летию Льва Самойловича Клейна*, 167- 181.
203. Вахонєєв В. (2011) *Історіографія грецької колонізації Боспору Кімерійського 1930–1950-х рр.: марризм і "Емпоріальна" теорія*. *Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Історія*, 104, 7.
204. Водотика С. Г. (2007) Наукові історичні школи і провідні тенденції розвитку української історичної науки на початку ХХ ст. *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки*, 16, 280-290.
205. Водотика С. Г. (2005) Персональний вимір української історіографії 1920-х років та перспективи дослідження. *Українська біографістика*, 3, 323-335.
206. Водотика С. Г., Савенок Л. А. (2016) Дискусійні аспекти науково-організаційної системи ВУАН 1921 - 1928 рр.: кафедри у структурі історичного знання, *Історичний архів*, 17, 51-56.
207. Водотика С. Г., Савенок Л. А. (2015) Українські наукові школи 1920-х років у координатах інтелектуальної історії, *Scriptorium nostrum*, 3, 58-71.
208. Гарден Ж.-К. (2004) Современные достижения в теоретической археологии. *Археолог: детектив и мыслитель. Сборник статей, посвящённый 77-летию Льва Самойловича Клейна*, 87-99.
209. Генинг В. Ф. (1982) Очерки по истории советской археологии (у истоков формирования марксистских теоретических основ советской археологии. 20-е – первая половина 30-х годов).
210. Гришаев О. В. (2014) Историческое образование и историческая наука в СССР в конце 1920-начале 1930-х годов. *Научные ведомости БелГУ. Сер. История. Политология. Экономика. Информатика*, №15(186), 31, 144-151.

211. Гурба Я. С. (2007) Професор Л. М. Славин у польській археології. *Археологія*, 1, 51 – 52.
212. Даниленко В.Н. (1969) Неолит України. Главы древней истории Юго-Восточной Европы.
213. Дзбановський Є. (1947) Інститут Археології АН УРСР в 1944 р. *Археологія*, 1, 183-186.
214. Жмудський О. З. (1959) Київський університет за 125 років(1834-1959).
215. Журавлева В. И. (2001) Еврейская эмиграция из России в США на рубеже XIX- XX вв.: образ "чужого" в сознании американцев. Новый исторический вестник, № 2.
216. *Записки Одесского археологического общества* (1960). Т. 1.
217. *Записки Одесского археологического общества* (1961). Т. 2.
218. Захарук Ю. Н. (1992) К дискуссии о статусе археологии. *РА*, 4, 83.
219. Зельцер А. (2006) Евреи советской провинции: Витебск и местечки. 1917–1941.
220. Зенкин С. (2012) Работы о теории: Статьи.
221. Историческая наука сегодня: теории, методы, перспективы (2011). Ред. Л. П. Репина.
222. Інститут археології Національної академії наук України. 1918–2014. (2015) Гол. редактор П. П. Толочко.
223. Історик і Влада. (2016) Колективна монографія.
224. Історія Київського університету (1959). Відповідальний редактор О. З. Жмудський.
225. Історія України: Короткий курс. (1940) Під редакцією: С. М. Белоусова, К. Г. Гуслистого, О. П. Оглобліна, М. Н. Петровського, М. І. Супруненко, Ф. О. Ястребова.
226. Калинин Ю. А. (1996) Прикосновение к человеку. *Мир Ольвии. К 90-летию проф. Л. М. Славина*, 85 – 87.

227. Каряка О. В. (2015) Діяльність Всеукраїнського археологічного комітету з організації робіт Ольвійської експедиції за часів Бориса Володимировича Фармаковського. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*, 19, 295-306.
228. Каряка О. В. (2015) До історії організації робіт Ольвійської археологічної експедиції у 1930 р. *Археологія і давня історія України. OLBIO. In Memoriam V. V. Kravivina*, 1(14), 190-199.
229. Кепін Д. В., Титова О. М. (2015) Охорона палеоприродної та археологічної спадщини.
230. Киевский университет. 1834–1984 (1984). Під редакцією М. У. Белого.
231. Київський університет імені Тараса Шевченка (сторінки історії і сьогодення) (1994).
232. Клейн Л. С. (2005) История археологической мысли: курс лекций: в 2 ч.
233. Клейн Л. С. (2014) История российской археологии: учения, школы и личности. Т. 1.
234. Клейн Л. С. (2014) История российской археологии: учения, школы и личности. Т. 2.
235. Клейн Л. С. (1993) Феномен советской археологии.
236. Клейн Л. С. (1992) Методологическая природа археологии. *РА*, 4, 93.
237. Ковальова І. Ф. (2004) Про роль особистості в науці. *Історія і особистість історика. Збірник наукових праць, присвячених 60-річному ювілею професора Ганни Кирилівни Швидько*, 23-25.
238. Козловський С. К. (2012) Польські українці і українські поляки у львівській археології 1905—1945 років. *Археологія і давня історія України*, 9, 116-122.
239. Колесник І. (2013) Українська історіографія: концептуальна історія.

240. Колесникова В. А., Михайлова Н. Р., Черновол І. В., Науменко Н. В. (2008) Історія Наукової бібліотеки Інституту археології НАН України. *Археологія*, 4, 104 - 111.
241. Колпаков Е. М., Назаренко В. А. (2004) Методология археологических раскопок. *Археолог: детектив и мыслитель. Сборник статей, посвященный 77-летию Льва Самойловича Клейна*, 100-104.
242. Корпусова В. М. (2007) Лазар Мойсейович Славін – Директор Інституту археології Академії Наук України. *Археологія*, 1, 31-39.
243. Корпусова В. Н. (1996) Л. М. Славин – директор Института археологии Украины. *Мир Ольвии. К 90-летию проф. Л. М. Славина*, 24-31.
244. Костенко А. В. (2016) Вчитель, археолог, музейник: пунктир життя Георгія Петровича Крисіна. *Людське співтовариство: актуальні питання наукових досліджень. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції*, 12-16. Дніпропетровськ, 19-20 лютого 2016.
245. Костырченко Г. В. (2010) Сталин против "космополитов". Власть и еврейская интеллигенция в СССР.
246. Крапивина В. В. (1997) Л. М. Славин і дослідження античного міста Ольвія. *Археологія*, 4, 8-14.
247. Крапивина В. В. (1996) Л. М. Славин как исследователь античного города Ольвии. *Мир Ольвии. К 90-летию проф. Л. М. Славина*, 31-34.
248. Крапівіна В. В. (2012) Славін Лазар Мойсейович. *Енциклопедія історії України*, 9, 622.
249. Курінний П. П. (1994) Історія археологічного знання про Україну.
250. Л. М. Славин. Хроника жизни (1996) *Мир Ольвии. К 90-летию проф. Л. М. Славина*, 9 - 10.
251. Лагодовська О. Ф. (1943) Проблеми усатовської культури. *Наукові записки Інституту історії і археології АН УРСР*, 1, 53-66.
252. Лапін В. В. (1971) Хора Ольвії. *Археологія УРСР*, 2, 306.

253. Лебедев Г.С. (1992) *История отечественной археологии. 1700-1917 гг.*
254. Лебедев Г. С. (1995) Петербург как центр региональной археологии. *Санкт-Петербург и отечественная археология. Историогр. очерки. Тр. семинара «Проблемы истории и историографии археологической науки»*, 1, 56–58.
255. Лукашевич А. (2013) Від Тебаїди до Александрії. Польська археологічна діяльність в Єгипті.
256. Ляшко С. М. (2013) Поняття «Наукова біографія» у теорії та практиці історико-біографічних досліджень. *Українська біографістика*, 10, 26.
257. Ляшко С. М. (2007) Епістолярна спадщина Л. М. Славина як джерело для вивчення історії археології та історико-біографічних досліджень. *Археологія*, 1, 53 – 56.
258. Максимов Е. В. (1996) Л. М. Славин в послевоенные годы (1945 – 1955). *Мир Ольвии. К 90-летию проф. Л. М. Славина*, 54 – 58.
259. Малеев Ю. Н. (1996) Л. М. Славин как заведующий кафедрой археологии и музееведения КГУ. *Мир Ольвии. К 90-летию проф. Л. М. Славина*, 42 – 46.
260. Маньковська Р. В. (2011) Знищення музейних збірок в УРСР у післявоєнний період (друга половина 1940-х – 1950-х рр.). *Історія України: маловідомі імена, події, факти*, 37, 198-214.
261. Марк Шагал (1919) О Витебском Народном художественном училище. *Школа и революция*, 24-25 .
262. Мартин Т. (2013) Імперія національного вирівнювання. Нації та націоналізм у Радянському союзі (1923-1939).
263. Мезенцева Г. Г. (1997) Дослідники археології України. *Енциклопедичний словник*.
264. Миллер М. А. (1954) *Археология в СССР*.
265. Мир Ольвии. К 90-летию проф. Л. М. Славина(1996).

266. Міллер М. О. (1962) Доля українських археологів під сокетами. *Записки Наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка: Збірник на пошану українських учених знищених большевицькою Москвою*, 17, 112-126.

267. Нарис історії України (1942) Редколегія: К. Гуслистий, Л. Славін, Ф. Ястребов.

268. ОЛЬВИЙСКИЕ ДРЕВНОСТИ (2009) Сборник научных трудов памяти В. М. ОТРЕШКО (1949—1999).

269. Крыжицкий С. Д. , Лейпунская Н. А. (1997) Ольвия: раскопки, история, культура

270. Охотников С. Б. (2010) Археология в Одессе.

271. Палиенко С. В. (2012) История археологии в Украине и России: основные тенденции и проблемы. *Археологія і давня історія України*, 9, 241-278.

272. Панкратова А. М. (1940) Сталин и исторический фронт. *Историк-марксист*, 1, 14-24.

273. Пастернак Я. І. (1961) Археологія України: Первісна, давня та середня історія України за археологічними джерелами.

274. Платонова Н. И. (2010) История археологической мысли в России. Вторая половина XIX – первая треть XX века..

275. Платонова Н. И. (2004) Истоки Санкт-Петербургской школы археологии (конец XIX — 1 треть XX века: Н. П. Кондаков, В. Р. Розен, А. А. Спицын, Ф. К. Волков, А. А. Миллер). *Археолог: детектив и мыслитель. Сборник статей, посвященный 77-летию Льва Самойловича Клейна*, 43 – 71.

276. Полонська-Василенко Н. Д. (1993) Українська Академія Наук (Нарис історії).

277. Полонська-Василенко Н. (1962) Історична наука в Україні за советської доби та доля істориків. *Записки Наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка: Збірник на пошану українських учених знищених большевицькою Москвою*, 17, 7-111.

278. Попик В. І. (2015) Biography – біографіка – біографістика – біобібліографія: понятійний арсенал історико-біографічних досліджень. *Український історичний журнал*, 3, 122-123

279. Присяжнюк О. М. (2009) Одеський археологічний музей та Одеське археологічне товариство у вивченні пам'яток археології на Одещині 1945–1991 рр. *Сіверщина в історії України*, 2 : матеріали Восьмої науково-практичної конференції «Сіверщина в історії України», 15.

Глухів, 15–16 жовтня 2009

280. Репресоване краєзнавство (20-30 роки) (1991)
Л. Л. Бабенко, С. С. Бабенко, Г. П. Білоус.

281. Рингер Ф. (2008) Закат немецких мандаринов. Академическое сообщество в Германии, 1890-1933.

282. Русяєва А. С. (2010) Граффити с именами владельцев сосудов из Ольвии (по данным коллекции из раскопок Л. М. Славина). *Археологія і давня історія України*, 3, 83-93.

283. Русяєва А. С. (1997) Л. М. Славін – визначний дослідник античної культури. *Археологія*, 4, 14-16.

284. Самойленко Л. Г. (2004) Археологічний музей. *Історичний факультет Київського національного університету імені Тараса Шевченка: минуле й сьогодення(1834-2004 рр.)*,. 145-147.

285. Самойленко Л. Г. (2015) Кафедра археології та музеєзнавства 1959 р.: мрії про перебудову (від комунікації до комутації без комунікаційних бар'єрів). *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*, 19, 384-391.

286. Самойленко Л. Г. (2016) І. Г. Шовкопляс в Київському університеті. *Українська біографістика*, вип. 13, 99-110.

287. Самойленко Л. Г. (2007) Педагогічна діяльність професора Л. М. Славина. *Археологія*, 1, 40 – 50.

288. Свешникова О. С. (2008) "Экспедиция - это вот что значит...". К проблеме изучения повседневности археологических экспедиций. *Антропология академической жизни: адаптационные процессы и адаптивные стратегии*, 208–225.
289. Свешникова О. С. (2009) Советские археологи в поисках первобытной истории. Историческая интерпретация археологических источников в советской археологии 1930-1950-х гг.
290. Ситник О. С. (2012) Археологічна наука у Львові. Перша половина ХХ століття.
291. Славин И. В. (1920) Еврейский погром на заводе "Новки".
292. Славин Л. М. (1947) Археологічні дослідження на Україні у Радянську епоху. *Ювілейний збірник, присвячений тридцятиліттю Великої Жовтневої соціалістичної революції*, 353.
293. Славин Л. М. (1951) Древний город Ольвия.
294. Славин Л. М. (1960) Основные этапы изучения Ольвии. *ЗООА*, Т. 1 (34), 47 – 59.
295. Славин Л. М. (1959) Археологічний гурток у школі.
296. Славин Л. М. (1967) Здесь был город Ольвия.
297. Славин Л. М. (1952) Подготовка новых кадров археологов. *КСИА АН УССР*, 1.
298. Славин Лазарь Моисеевич (1984) *Украинская советская энциклопедия*, 10, 125.
299. Славин Лазарь Моисеевич (1989) *Украинский советский энциклопедический словарь*, 3, 206.
300. Славин Л. М. (1943) Основні підсумки вивчення Ольвії за радянський період. *Наукові записки Інституту історії і археології АН УРСР*, 1, 67–99.
301. Славин Л. М. (1947) 25 років археологічних досліджень Академії наук УРСР. *Археологія*, 1. 65-84

302. Славін Л. М. (1960) Археологічне вивчення рідного краю.
303. Славін Л. М. (1959) Археологічний гурток у школі.
304. Славін Л. М. (1938) Ольвія.
305. Славін Л. М. (1947) Основи археології (програма курсу).
306. Славін Л. М. (1963) Основи археології. Програма для загальнонаукових факультетів вищих учбових закладів і вечірніх відділень історичних факультетів, 1.
307. Славін Л. М. (1960) Програма з археології для історико-філологічних факультетів педагогічних інститутів.
308. Славін Лазар Мойсейович (1967) *Історія Академії наук Української РСР*, 2, 628 -629.
309. Славін Лазар Мойсейович (1982) *Історія академії Наук УРСР*, 778 – 779, 805.
310. Славін Лазар Мойсейович (1971) *Радянська енциклопедія історії України*, 4, 112.
311. Славін Лазар Мойсейович (1963) *Українська радянська енциклопедія*, 13, 233-234.
312. Славін Лазар Мойсейович (1983) *Українська радянська енциклопедія*, 10, 243.
313. Славін Л. М. (1967) Археологія у Київському університеті в радянську епоху. *Вісник Київського університету. Серія: історія та права*, 1, 1- 11.
314. Славін Л. М. (1967) Ольвійська агора. *Вісник Київського університету. Серія: історія та права*, 1, 26.
315. Смішко М. Ю. (1947) Львівський Відділ Інституту Археології АН УРСР в 1944 р. *Археологія*, 1.
316. Смолій В. А., Удод О. А., Ясь О. В. (2016) Інститут історії України НАН України: віхи інституціональної та інтелектуальної історії. *Український історичний журнал*, 5, 4–36.

317. Сон Н. А. Чепак В. Н. (1996) Коллекции Л. М. Славина в Институте археологии НАН Украины. *Мир Ольвии. К 90-летию проф. Л. М. Славина*, 40-41.
318. Сорокин П. (2006) Социальная и культурная динамика.
319. Список печатных трудов Л. М. Славина. (1996). *Мир Ольвии. К 90-летию проф. Л. М. Славина*, 12 – 17.
320. Список публикаций о Л. М. Славине. (1996) *Мир Ольвии. К 90-летию проф. Л. М. Славина*, 18 – 20.
321. Сталин И. В. (1997) Сочинения, 16.
322. Станицына Г. А. (1996) Обзор документов личного фонда Л.М. Славина. *Мир Ольвии. К 90-летию проф. Л. М. Славина*, 20 -24.
323. Сургай Г. І. (1996) Археолог-романтик. *Мир Ольвии. К 90-летию проф. Л. М. Славина*, 63 – 65.
324. Станицина Г. О. (2007) Особистість Л.М. Славина за матеріалами Наукового архіву ІА НАН України. *Археологія*, 1, 21-30.
325. Старовойтенко І. (2006) Просопографія: підходи до трактування змісту наукової дисципліни в історіографії. *Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики*, 5-6.
326. Статут Українського товариства охорони пам'ятників історії та культури (1968).
327. Тези про 300-річчя возз'єднання України з Росією (1654 – 1954). Схвалені ЦК КПРС (1954).
328. Ткаченко В. М. (2007) Форми наукових контактів учених України із вченими інших республік СРСР у 1920-1930-і рр. *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки*, 16, 317-326.
329. Ткаченко В. М. (2008) Формування наукових шкіл в контексті функціонування тоталітарної системи в Україні (20–30-ті рр. ХХ ст.). *Історія України: маловідомі імена, події, факти*, 35, 37-51.

330. Толстов С. П. (1949) Достижения советской археологии. *Иосифу Виссарионовичу Сталину Академия наук СССР.*

331. Томсон А. (2008) *Чотири зміни парадигм в усній історії. Схід-Захід: Історико-культурологічний збірник, 11-12, 8*

332. Формозов А. А. (1961) Очерки по истории русской археологии.

333. Формозов А. А. (2004) Русские археологи в период тоталитаризма. *Историографические очерки.*

334. Формозов А. А. (1986) Страницы истории русской археологии.

335. Хомчик М. А. (1996) Вклад Л. М. Славина в формирование ольвийской коллекции Национального музея истории Украины. *Мир Ольвии. К 90-летию проф. Л. М. Славина,*

336. Черкасская Д. В. (2014) Витебский период в жизни Лазаря Моисеевича Славина на основе личных дел ученого. *VIII Машеровские чтения: материалы международной научно-практической конференции студентов, аспирантов и молодых ученых, 16-17 октября 2014, Витебск.*

Витебск: ВГУ имени П. М. Машерова, 129-130.

337. Черкасская Д. В. (2016) О восстановление работы Института археологии АН УССР после возвращения из эвакуации в 1944-1947 гг. *Культурное наследие Исследование, освоение, продвижение. Программа и тезисы докладов, 31 мая-2 июня 2016 г., Кишинев.*

Кишинев: Institut Patrimoniului Academiei de Stiinta Moldovei, 2016, 67-68.

338. Черкасская Д. В. (2016) Роль Л. М. Славина в возобновлении работы Института археологии АН УССР после возвращения из эвакуации в 1944-1947 гг. *Древности Средне-Западной России и сопредельных территорий. Материалы XXXII международной студенческой археолого-этнографической конференции 21-23 мая 2016 года, Брянск.*

Брянск; РИО БГУ, 94-103.

339. Черкаська Д. В. (2014) Діяльність Л. М. Славіна в галузі охорони пам'яток археології у повоєнний період. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди "Історія та географія"*, Вип. 50, 185-190.

340. Черкаська Д. В. (2016) Зауваги до оцінок діяльності Лазаря Славіна у працях представників української діаспори 1950–1960-х років. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Історія»*, 51, 147-153.

341. Черкаська Д. В. (2015) Навчальні практики та наукові гуртки в педагогічній діяльності Л. М. Славіна. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*, Вип. 19. Історія археології: міжособистісні та інституціональні комунікації, 375-383.

342. Черкаська Д. В. (2015) Педагогічна діяльність Л. М. Славіна у Київському державному університеті імені Т. Г. Шевченка в 1939 – 1953 рр. *Література та культура Полісся*, Вип. 79, 180-189

343. Черкаська Д. В. (2015) Про відновлення роботи Ольвійського історико-археологічного заповідника у післявоєнні роки. *Київські історичні студії (Збірник наукових праць)*, № 1, 16-20.

344. Черкаська Д. В. (2017) Робота Лазаря Славіна у Державній академії історії матеріальної культури. *Київські історичні студії*, 1, 103-109.

345. Черкаська Д. В. (2015) Створення музею на кафедрі археології Київського державного університету імені Т. Г. Шевченка за участю Л. М. Славіна. *Київ і кияни у соціокультурному просторі XIX–XXI століть: європейський цивілізаційний вимір* : матер. V щоріч. Всеукр. наук.-практ. конф., 27 трав. 2015 р., м. Київ.

346. Черкаська Д. В. (2014) Створення кафедри археології Київського державного університету імені Т. Г. Шевченка (на матеріалах Державного архіву м. Києва). *Редкол.: О. П. Реєнт (голова), В. П. Капелюшний, О. П. Гончаров, Н. В. Терес. Київознавчі читання: історичні та етнокультурні аспекти. Збірник*

матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 200-річчю від дня народження Тараса Шевченка та 250-річчю від дня народження Максима Берлінського, 27 березня 2014 р., Київ,

Київ 27 березня 2014, 156 – 160.

347. Черкаська Д. В. (2014) Участь Лазаря Мойсейовича Славина у відновленні одеського археологічного товариства. *Південний захід. Одесика. Історико-краєзнавчий науковий альманах / Гол. ред. В. Савченко*; 17, 290 - 294.

348. Черкаська Д. В. (2017) Участь Л. М. Славина у діяльності Львівської філії Інституту археології Академії наук УРСР. *Магістеріум*, 67, 106-110.

349. Черкаська Д. В. (2016) «Чи знають товариші історики?» Лазар Славін у контексті боротьби з «українською буржуазною наукою». *Краєзнавство*, 3/4, 241-251.

350. Шовкопляс І. Г. (1957) Археологічні дослідження на Україні (1917-1957): Огляд вивчення археологічних пам'яток.

351. Шовкопляс І. Г. (1970) До 75-річчя від дня народження Ф. А. Козубовського. *Український історичний журнал*, 8, 125-126.

352. Шовкопляс І. Г. (1969) Розвиток радянської археології на Україні (1917 – 1966)..

353. Экспедиционная деятельность Л. М. Славина (1996). *Мир Ольвии. К 90-летию проф. Л. М. Славина*, 10 – 11.

354. Ювілейний збірник, присвячений тридцятиліттю Великої Жовтневої соціалістичної революції(1947).

355. Юркова О. В. (2002) До питання про створення Інституту історії України АН УРСР в липні 1936 року. *Проблеми історії України: Факти, судження, пошуки: Збірник наукових праць на пошану Станіслава Владиславовича Кульчицького (з нагоди 45-річчя наукової діяльності та 65-річчя від дня народження)*, вип. 6,.144–150.

356. Юркова О. В. (2015) «Історія України» чи «Короткий курс», або як у 1940 році постала «українська радянська історіографія». *Світло й тіні українського радянського історіописання: Матеріали міжнародної наукової конференції*, 89–108.

Київ, 22–23 травня 2013 р.

357. Юркова О. В. (2015) Столичні історики: причинок до створення просопографічного портрета київських істориків 1930-х років. *Від України до УРСР: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції до 80-річчя перенесення столиці радянської України до міста Києва*, 111–118.

Київ, 12 грудня 2014 р.

358. Юсов С. Л., Юсова Н. М. (2008) „Найменше зло” чи все ж „безумовне благо”? (До проблеми щодо змінення в 1930-х рр. оцінки приєднання України до Росії). *Історіографічні дослідження в Україні*, 19, 393-409.

359. Юсова Н. М. (2007) "У світлі сталінських творів з питань мовознавства": актуалізація етногенетичних процесів у СРСР на початку 1950-х рр. *Український історичний журнал*, 3, 113-138.

360. Яненко А. С. (2016) Історія музейної археології УСРР (1919-1934).

361. Яненко А. С. (2012) Комбінат Чорноморських археологічних експедицій Народного комісаріату освіти УСРР (30-ті рр. ХХ ст.). *Архасівські читання: матеріали II Міжнародної конференції*, 96-98.

Миколаїв, 27-28 квітня 2012.

362. Яненко А. С. (2013) Музеї Західної України і перспективи археологічних досліджень регіону в 1945-1946 рр. (за матеріалами архіву М. Рудинського). *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*, вип. 17, 295-300.

363. Ясь О. В. (2016) «На чолі республіканської науки...». *Інститут історії України (1936–1986): Нариси з інституціональної та інтелектуальної історії (До 80-річчя установи)*.

364. Ясь О. В. (2016) Роль партійних функціонерів у творенні «колективного стилю» українського радянського історіописання (До історії підготовки двотомника

«Історія Української РСР» кін. 1940-х – поч.1950-х рр.). *Історик і Влада: колективна монографія*, 205–235.

365. Ясь О. В. (2014) *Історик і стиль. Визначні постаті українського історіописання у світлі культурних епох (початок XIX – 80-ті роки XX ст.): Ч. 2.*

366. Abramowicz A. (1991) *Historia archeologii polskiej XIX i XX wiek/ A. Abramowicz.*

367. *Archaeology in the 20th century. Ideas - people – research/editor J. Lech (1997-1998)Archeologia Polonia, Vol. 35-36.*

368. Bergman M. (1980) *The Attitude of American Jewry Towards East European Jewish Immigration, 1881-1914.*

369. Draus J. (2007) *Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie 1918–1946 Portret kresowej uczelni.*

370. Jażdżewski K. (1966) *Ochrona zabytków archeologicznych. Zarys historyczny.*

371. Kołkówna S. (1957) *Wykopaliska w Olbii w 1955 r. ZOW, R. 23, 316.*

372. *Lech J. (1997-1998) Between captivity and freedom: Polish archaeology in the 20th century. Archaeologia Polona, 35—36, 25—222.*

373. Majewski K. (1962) *Olbia. Odcrycie i badania archeologiczne w Olbii nad Bogem. Prace Zakladu Archeologii Antycznej IHMK PAN. z. 20.*

374. Majewski K. (1957) *Udział Polski w badaniach archeologicznych antycznych miast położonych na północnych wybrzeżach Morza Czarnego. ZOW, R. 23, 173-174.*

375. *Trigger Bruce G. A (1989) History of Archaeological Thought.*

376. Wąsowicz A. (1958) *Olbia. ZOW, R. 24, 107—117.*

Електронні ресурси

377. Аврус А. И. (2001) *История российских университетов* Режим доступа: <http://window.edu.ru/resource/980/46980/files/mion-ino-center03.pdf>

378. Алпатов В. М. (1993) Марр, марризм и сталинизм. *Философские исследования*, 4, 271-288. Режим доступу: <http://russcience.euro.ru/papers/alp93sp.htm>

379. Реабілітовані історією. Офіційний сайт: <http://www.reabit.org.ua/>

380. Українські історики ХХ ст. Бібліографічний довідник. Серія видань Інституту історії України НАН України. – 2003-2010. – режим доступу: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=PRJ&P21DBN=PRJ&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=prj_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=IDP=&S21STR=0000016

381. Школьникова Э. ТРАНСФОРМАЦИЯ ЕВРЕЙСКОГО МЕСТЕЧКА В СССР В 1930-Е ГОДЫ(по материалам Государственного Архива Российской Федерации и еврейской прессы на идиш и русском). Режим доступу: <http://jhistory.nfurman.com/lessons9/1930.htm>

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

Біограма життя Л. М. Славіна

Керуючись біографічними даними про формування світоглядних переконань, які вплинули на подальшу діяльність Л. М. Славіна автором розроблена біограма життєвого шляху науковця:

- 1906-1923 - від народження до вступу в ЛДУ Лазар Мойсейович проживав з матір'ю у Вітебську. Протягом цього періоду він навчався у трудовій школі та відвідував заняття з живопису у відомого художника М. Шагала. Етнічне походження Л. М. Славіна було причиною того, що він став учасником багатьох процесів, що відбувалися з єврейським населенням регіону на початку ХХ ст. Зокрема, він свідком погромів та масової єврейської еміграції. Проте, саме цей період суспільних перемін дав можливість юнаку з малозабезпеченої родини вітебських міщан стати у подальшому відомим науковцем-антикознавцем.

- 1923-1928 роки – період навчання у ЛДУ. У цей час майбутній науковець познайомився з провідними антикознавцями СРСР 1925 року вперше взяв участь в археологічній експедиції, а наступного року вперше відвідав Ольвію, пов'язав з цією пам'яткою все своє життя. Крім того, період НЕП у науці дав можливість з'явитися ряду нових теорій та методик, хоч у цей час в науці мали змогу працювати представники ще імперської археологічної школи.

- 1928-1938 роки - науковець працював в ДАІМК. Окрім роботи з провідними фахівцями з античної археології, Лазар Мойсейович брав участь у науково-організаційній роботі інституції (як вчений секретар Інституту рабовласницької формації). 1936 року він очолив Ольвійську археологічну експедицію. Цей досвід науковець плідно використав після переїзду до Києва, коли очолив ІА АН УРСР. У історії археології цей період характеризувався чистками

«соціально чужих елементів» та боротьбою з інакомисленням. У першій половині 1930 рр. предметом дослідження археології перестає бути матеріальна культура давніх суспільств, а дослідження розпорюються на вивчення етнографічних матеріалі, соціологічні, історію техніки тощо.

Життя в Ленінграді та навчання в ЛДУ і робота в ДАІМК стали основними факторами формування особистості Лазаря Мойсейовича, як науковця та організатору науки.

- 1938-1946 рр. – переїзд Л. М. Славіна до УРСР та обота на керівних посадах у ІА АН УРСР. У 1938 р. науковець переїхав до Києва. У цей період Славін перед усім виступає як управлінець (заступник директора та директор ІА АН УРСР, вчений секретар Суспільного відділення АН УРСР). 1944 року завдяки зусиллям вченого в КДУ імені Т. Г. Шевченка була відкрита кафедра археології. Ці роки також характеризуються складною ідеологічно-політичною ситуацією у історичній науці УРСР. Так науковець опинився в центрі процесу боротьби з історичною школою М. С. Грушевського, що також в подальшому вплинуло на діяльність вченого.

- 1946-1953 роках науковець зконцентрував свою увагу на налагоджені роботи та розвитку кафедри археології КДУ імені Т. Г. Шевченка відновлені діяльності Ольвійської експедиції та заповіднику. Період пізнього сталінізму в науці характеризувався відновленням боротьби з інакомисленням та повним контролем партійного керівництва над науковою діяльністю.

- 1953-1959 рр. років в період так званої «Хрущовської відлиги», не зважаючи на певні послаблення, наукова сфера продовжує контролюватися і регламентуватися настановами держави. Славін намагався в цей час робити все для розвитку кафедри археології та музеєзнавства КДУ імені Т. Г. Шевченка: вже не настільки гостро стояла потреба в забезпеченні кадрами з кваліфікованих музейників та археологів, тому науковець ініціював ряд проектів з покращення її роботи, посилення якості викладання, хоча не всі з них вдалося виконати. В цей час

планомірно продовжує досліджуватися Ольвія. Проте з 1953 року Л. М. Славіна звільнено з посади старшого наукового співробітника у Інституті археології через його роботу у КДУ імені Т. Г. Шевченка. В контексті боротьби з сумісництвом науковець до 1959 року працював в Інституті на громадських засадах⁶⁸².

- Друга половина 1960-1970 рр. – час концентрації дослідника на своїй науковій діяльності. 1970 року було створено окремо відділ античної археології (до цього відділ скіфо-античної археології). Лазар Мойсейович залишив викладання і повністю присвятив себе науковій роботі. У ніч з 29 на 30 листопада 1971 року в результаті помилки медичного персоналу під час проведення операції Л. М. Славін помер.

⁶⁸² Архів відділу кадрів ІА НАНУ. Личные дела сотрудников, уволенных в 1972 г. Особова справа Л. М. Славіна (1944 – 1971).

ДОДАТОК Б

Структура ДАІМК у 1935 році:

- 1) Інститут історії первісно-комуністичного (докласового) суспільства;
- 2) Інститут історії рабовласницького (античного) суспільства;
- 3) Інститут історії феодального суспільства;
- 4) Інститут історичної технології⁶⁸³.

Самі інститути склалися з кафедр, співробітники яких концентрувалися на дослідженні певної тематики – загалом 15 кафедр на Академію: Інститут історії первісно-комуністичного (докласового) суспільства мав п'ять кафедр: кафедра становлення суспільства (завідувач – академік І. І. Мещанінов); кафедра історії мови та мислення (завідувач – академік М. Я. Марр (помер у 1934 році, проте ще був вказаний у переліку)); кафедра історії дородового суспільства (завідувач – професор П. П. Єфименко); кафедра історії родового суспільства (завідувач – професор В. І. Равдонікаса); кафедра розкладання родового суспільства і виникнення класів (завідувач – професор В. І. Равдонікаса). Інститут історії рабовласницького (античного) суспільства також мав п'ять кафедр: кафедра історії Стародавнього Сходу (завідувач – професор В. В. Струве); кафедра історії стародавньої Греції (завідувач – академік А. І. Тюменев); кафедра історії стародавнього Риму (завідувач – професор С. І. Ковальов); кафедра історії античних колоній на території СРСР (завідувач – академік С. А. Жебелюв); кафедра історії рабовласницьких суспільств поза територією Середземномор'я. Інститут історії феодального суспільства мав такі кафедри: кафедра історії (раннього феодалізму в Росії (завідувач – професор Б. Д. Греков); кафедра історії пізнього феодалізму в Росії; кафедра історії Західної Європи в епоху феодалізму (завідувач – професор Е. Д. Грімм); кафедра історії

⁶⁸³ Наркомпрос РСФСР. Университеты и научные учреждения М.-Л.: Объединенное Научно-Техническое Издательство, 1935.
http://leftinmsu.narod.ru/library_files/books/Universytety_narkompros_files/223.htm

феодалного Сходу (завідувач – професор А. Ю. Якубовський); кафедра історії Візантії.

Вищезазначені структурні підрозділи в цілому відповідали традиційному розподілу вивчення історії давніх суспільств. До того ж переважна більшість голів кафедр були ще і викладачами ЛДУ під час навчання в ньому Л. М. Славіна.

Окремо слід згадати про четвертий Інститут у складі ДАІМК – Інститут історичної технології з його кафедрами, лабораторіями і майстернями (згодом подібні структурні підрозділи з'явилися і в інших науково-дослідних інституціях Радянського Союзу, зокрема, у Києві). Завданням інституту стало вивчення за допомогою методів історії, природничих наук і технологічного аналізу археологічних артефактів. Основною метою було визначення їх речового складу і техніки виробництва і реконструкції тих виробничих процесів, результатом яких і є дані речові об'єкти. Також Інститут займався вирішенням наукових проблемам реставрації та консервації музейних об'єктів.

Інститут історичної технології мав чотири кафедри: кафедра історичної технології (завідувач – професор В. В. Данилевський); кафедра методики і техніки польових (археологічних) досліджень (завідувач – академік І. І. Мещанінов). Варто зазначити, що 1935 року представником від Інституту історії рабовласницького суспільства був призначений Л. М. Славін – на той час Вчений секретар вищезазначеного Інституту⁶⁸⁴; кафедра реставрації і консервації речових пам'яток (завідувач – професор М. В. Фармаковський); кафедра фотоаналітичних методів дослідження речових пам'яток (завідувач – професор М. П. Тихонов). Також він мав п'ять лабораторій (хіміко-аналітичну, фізико-механічну, реставраційну, фотоаналітичну та лабораторію дослідження органічних залишків) і п'ять майстерень (реставраційну, фотографічну, креслярсько-малювальну, камеральної і макетно-модельної обробок).

⁶⁸⁴ Науковий архів Інституту історії матеріальної культури (Російська Федерація. - м. Санкт-Петербург): Ф35. Опись 5. Единица хранения 282 Личное дело Л.М. Славина (1929 – 1938), 35 листов.

ДОДАТОК В

Список конференції, організованих у ІА АН УРСР під керівництвом Л. М. Славіна у 1939-1941 рр.

I наукова конференція була проведена 7-9 січня 1939 року. На ній розглядалися питання пов'язані з вивченням трипільської культури. Важливим аспектом цієї конференції стало виголошення здобутків Трипільської експедиції, що була організована у 1934 – 1938 рр.

II наукова конференція була проведена 25-28 квітня 1939 року. Її тематика була пов'язана з узагальненням вивчення пам'яток скіфо-античної доби⁶⁸⁵. Фактично, ця конференція стала для Л. М. Славіна можливістю зібрати до Києва своїх колег з метою координації та узагальнення археологічних досліджень у цьому напрямі.

III наукова конференція проходила 15-19 травня 1939 року спільно з Радянською секцією міжнародної асоціації по вивченню четвертинного періоду та Інститутом історії матеріальної культури Академії наук СРСР. На цій конференції розглядалися питання вивчення палеоліту, раннього неоліту та загального вивчення четвертинного періоду, що зібрали фахівців з різних галузей знань з багатьох регіонів СРСР.

IV наукова конференція була проведена 28 січня – 2 лютого 1941 року. Її темою стало вивчення пам'яток широкого часового діапазону – від неоліту до доби міді-бронзи⁶⁸⁶.

⁶⁸⁵ Славин Л.М. – Научная конференция археологов, изучающих историю Украины в скифо-сарматский период//Л. Славин//ВДИ . – 1940 . – вип. №1(10). – с. 200-207.

⁶⁸⁶ Шовкопляс І.Г. Розвиток радянської археології на Україні (1917 – 1966) / І.Г. Шовкопляс. – К.:Наукова думка. - 1969.

ДОДАТОК Г

Список науковців, у кого Л. М. Славін був науковим керівником або консультантом

Протягом своєї педагогічної та наукової діяльності Л. М. Славін виступав науковим керівником у 10 майбутніх кандидатів історичних наук (за даними поданими до особової справи самим Лазарем Мойсейовичем)⁶⁸⁷. Варто зазначити, що в цей період в УРСР не було інституцій для захисту кандидатських дисертацій. Лазар Мойсейович залучив свої особисті зв'язки для захисту дисертацій своїх аспірантів:

1) Давида Ісаковича Бліфельда – дисертація була захищена під час евакуації в Уфу у 1942 році, займався вивченням пам'яток доби Київської Русі;

2) Галини Георгіївни Мезенцевої – написала дисертацію «Теракоти Ольвії та їх значення як історичного джерела», яку захистила у 1950 році у Москві, викладач кафедри археології і музеєзнавства КДУ імені Т. Г. Шевченка;

3) Миколи Миколайовича Бондаря – 1956 року захистив дисертацію на тему «Торгівля Ольвії у догетську епоху», викладач кафедри археології і музеєзнавства КДУ імені Т. Г. Шевченка;

4) Юлії Іванівни Козуб – захистила дисертацію в Києві на тему «Некрополь Ольвії V—IV вв. до н. е. как исторический источник»⁶⁸⁸, багаторічний керівник досліджень Ольвійського некрополя;

5) Майї Борисівни Парович-Пешикан – захистила дисертацію, присвячену некрополю Ольвії елліністичного часу в Югославії в Белградському Університеті, отримавши ступінь доктора. Лазаря Мойсейовича Славіна запрошували взяти участь у захисті⁶⁸⁹, проте з невідомих причин (скоріш за все науковця визнали неблагонадійним для виїзду закордон) він не був присутнім;

⁶⁸⁷ Архів Київського національного університету імені Т.Г. Шевченка. Особова справа Л.М. Славіна (1944- 1970 рр.).

⁶⁸⁸ ДО 80-річчя ЮЛІЇ ІВАНІВНИ КОЗУБ Археологія, 2009, 2, 112

⁶⁸⁹ НА ІА НАНУ ф. Діловодства справа без нумерації.

6) Володимира Васильовича Лапіна – багаторічний керівник досліджень на острові Березань та викладач кафедри археології і музеєзнавства КДУ імені Т. Г. Шевченка. Захистив кандидатську дисертацію у 1964 року.

7) Сергія Дмитровича Крижицького – незважаючи на освіту архітектора, займався дослідженнями Ольвії. В 1968 році захистив кандидатську дисертацію на тему житлобудування в Ольвії, а у 1980 році здобув ступінь доктора архітектури. Очолював Ольвійську археологічну експедицію, багато років очолював відділ античної археології та був заступником директору ІА НАН України;

8) Анатолія Віссаріоновича Буракова – займався дослідженнями Ольвійської хори, довгий час був директором Ольвійського історико-археологічного заповідника.

9) Всеволода Леонідовича Зуца: сферою його інтересів стало вивчення державного устрою Ольвійського полісу.

10) Тетяни Григорівни Мовші – захистилася уже після смерті Лазаря Мойсейовича, але вона була однією з перших випускниць кафедри археології, навчалася в аспірантурі при ній; Лазар Мойсейович ще за її навчання в Університеті допомагав та спрямовував її наукові пошуки, сприяв зв'язкам з московською археологічною школою та її роботі в Державному історичному музеї м. Києва. Її дисертація на тему «Антропоморфна пластика Трипілля (реалістичний стиль)» була захищена в 1975 році.

У двох дисертантів він виступав як науковий консультант. Це багаторічні співробітниці Ольвійської археологічної експедиції – Адель Ісаківна Фурманська (сестра Д. І. Бліфельда) та Фаня Мойсеївна Штітельман.

ДОДАТОК Д
Фотокопії документів Л. М. Славина

Науковий архів ІМК РАН: Ф.35. Оп. 5. Од. зб. 282 Особова справа
Л. М. Славина (1929 – 1938).

Пролетарія всіх країн, об'єднуйтеся! 45

Листок № _____

ЛИЧНЫЙ ЛИСТОК ПО УЧЕТУ КАДРОВ

Фамилия Славин Имя Лазарь Отчество Москвичев

Родился в 1906 году в Виньке мес. 2. Место рождения город Виньба

3. Пол М. 4. Народность еврей

1. Происхождение: а) быв. сословие (звание) интеллигент

б) основное занятие родителей отец был бухгалтером на Виньбаком Союзном заводе и Местном Эксп. Районе Готфридского. Умер до революции.

2. Новая профессия (занятие для членов ВКП(б) к моменту вступления в партию, а для беспартийных к моменту начала работы в советских учреждениях) вторичная текстильный рабочий (1919-1929), затем Ижевский рабочий завод.

3. Лет работал по этой профессии с 1919 по 1929 8. Год ухода с производства или оставления профессии 1929

9. Соц. положение служащий 10. Партийность бесп. 11. Партаж нет

12. Состоит ли в ВЛКСМ нет с какого времени _____

13. Состоял ли в др. партиях (каких, когда, как долго и где) не состоял

Состоял ли ранее в ВКП(б) нет с какого по какое время _____ и причины выбытия _____

Членом какого Профсоюза состоит Рабочее с 1923 года, ранее Советское с 1919.

Образование:

Название учебного заведения (узна, техникум, школы и пр.) и его местонахождение	Название факультета, отделения, цикла или уклона	Окончил или нет	Дата (м-п, год)		Продолжительность обучения (лет, мес.)	Если не окончил, то с какого курса ушел	Какую узкую специальность получил в результате окончания учебного заведения
			Вступил	Окончил			
1	2	3	4	5	6	7	8
<u>г. Виньба 1908 тур. ин. Г и У школы</u>		<u>да</u>	<u>1917</u>	<u>1923</u>	<u>5 лет</u>		
<u>Лен. Гос. Ун-верс.</u>	<u>Фак. Языков и Литер. учред.</u>	<u>да</u>	<u>1923</u>	<u>1928</u>	<u>5 лет</u>		<u>Учр. Метод. работы. Англистическая.</u>

Имеет ли научные труды и изобретения и по каким вопросам нет сам (см. список)

(в приложении дать перечень с указанием где опубликованы)

Был ли за границей (где, когда, как долго и цель поездки) нет

19. Рабочий и служебный стаж, начиная с начала работы по найму по момент заполнения личной листка (Указывается работа продолжительностью не менее 1 года).

1	2	3	4	Дата (м-ц, год)		Последний, бывший за	
				Вступл.	Ухода	Лет.	М.
г. Витебск	Витеб. нар. образование	Зав. районным Юношеским клубом	старадоск.	1919	1922	оконч.	3 лет
г. Витебск	Трудучий при Витебском обл. Центросоюзе	Отечествен	оск.	1920	1922	оконч.	3 лет
г. Ленинград	до 1929 года	работала в уральские месяцы					
		на временные работы по семейной части,					более 10
		продолжительное время работала:					
г. Ленинград	Издательство "Кадис и Школа"	Отечествен по поручению	оск.	1925	1926	оконч.	1 год
г. Ленинград	Ис. инст. нар. матер. культ.	лабор. - рек.	оск.	IV 1929	VI 1929		4
м. Ленинград	м. Ленинград	кадр. мех. союз	оск.	VI 1929	X 1929		5
"	"	зав. кабинетом и мех. секцией		7 1930	XII 1931		1 3
"	"	Учлен секретарь Метр. Урал. Истории Рабочее Фабричного отдела и старшим научной ст-р			1932		

20. Участие в

Где (местонахождение) выборного орг.	1
--------------------------------------	---

21. Знание	Знаю
Иностранн.	
Народн.	
22. Участие	
23. Подвер	нет

долгосрочно-отпускной, впевоисковий, запасной первой, второй очереди (подчеркнуть) Ряд
 учета М. восточной армии Род войск радиотех. Должность по которой состоит на учете Инженер
 Категория должности М. восточной армии Сержант 57

в) Учетно-воинский билет № 421/3 (или каким документом подтверждается вышеуказанное)
 Кем и когда выдан Городом, Луганск Командир

№ 9. с 1928 году
 25. Служил-ли в армиях: а) в старой армии не служил по _____ всего _____ лет _____ мес.
 последний вышший чин _____ на должности _____
 б) в Кр. Гвардии и РККА не служил всего _____ лет _____ мес., последняя высшая должность _____
 в) Участвовал-ли в боях во время гражданской войны (где, когда и в качестве кого)
не участвовал

26. Служил-ли в войсках или учреждениях белых правительств (где, когда и в каких должностях)
нет

27. Привлекался-ли к судебной ответственности, админ. или дисциплинарным взысканиям (когда за что и каким) нет

28. Какие награждения получил после Октябрьской Революции никких

29. Проходил-ли чистку госаппарата (где, когда и результат чистки) 6 2 Алеш; ливий
чистки не подвергался.

30. Подвергался-ли партвзысканиям за время пребывания в ВКП(б)

Дата (м-п год)	Кем наложено партвзыскание	ЗА ЧТО (сущность дела)	Какое наложено партвзыскание
1	2	3	4

22 " февр. 1931 года
 (Дата заполнения)

Подпись лица, на которое составлен листок

Л. Славин

С подлинным верно:

Должность и подпись снимавшего копию

О. Куроч

22 " февр. 1931 года
 (Дата составления копии)

Н. С. 2 Алеш.

*Ротмистр
 4/11/31*

Автобіографія Л. М. Славина квітень 1929р.

В Госуд Академию Истории Материальной культуры
 Л. М. Славина Лазарь Моисеевич

Представляю при сем свое краткое жизнеописание

Родился в Витебске, в июне 1906г. Отец служил бухгалтером в Витебске в конторе сурьмяного завода пр. Позитива, затем в конторе менового склада Росинского. Умер в 1912 году от чахотки. После смерти отца, жил вместе с дядей (братом матери) и дядей - рабочим картонных складов. Учился в 13-й Виш. трудшколе, которую окончил в 1923г. Ввиду трудного материального положения, во время учебы служил в Виш. губ. отделе Каргола образовался в качестве заведующего юношеским клубом 2-го городского района, в 1919г.; в Витебском отделе Центросоюза - счетовода, в 1920-22гг. В 1923г. по окончании трудшколы, приехал в Ленинград для продолжения образования. Поступил в Ленинград. Госуд. Университет, на Археологическое отделение РОНА. За эти годы принадлежал самому добывать средства к существованию: в 1925г. в студенческой трудовой армии "Красный Студент" случайными работами в порту и на заводах, в 1925 и 1926гг. в кооперативно-издательской армии "ИИКа" и школы - агентом по распространению изданий, а с 1927г. - на случайных работах и по огороде (в огородах № 2 и 12 Ново-Калашинской армии и др.)

Закончил на Археологическом отделе, в Университете (реорганизация в последствии в Факультет Взаимодействия и Материальной культуры) и пошел по учебному плану историко-материальной культуры та же реор. (греко-римских колоний), работал, главным образом, под руководством профессоров Б.В. Фармаковского и Б.Л. Богаевского.

Общественную работу вел в 13-й Виш. трудшколе, где был председателем учкома и членом школьного совета, а в Университете - членом студенческой комиссии "др. Учен. профессора Радлова.

В Академии Ист. Матер. культуры и советом практикантом с 1926г. в Ленинград. Археологической Экспедиции

Сосредоточив в 1926 г. свое внимание на технику, методику ведения и организацию археологических раскопок в Оловии и т.д., а в 1927 г. работая на раскопках некропольного участка за "Зависей балкой", в 1928 г. руководил квадратами на участке "И", близ Спасской станции. С Мая 1928 г. принимаю участие в коллективной работе по изучению Оловийского некрополя, организованной Борисом Владимировичем Фармаковским.

В дальнейшем желал бы продолжить работу по научно-исследовательскому материалу раскопок Оловийского некрополя, участвовать в Оловийских экспедициях (и других - могущих быть спартеянскими ГАИММ для раскопок в греко-римских колониях юга СССР), и подготовке к ним.

участвовать в научной разработке архивов разряда и ГАИММ (в частности, касающейся раскопок в Оловии),

участвовать в систематической разработке данных раскопок текущих лет,

вести научно-исследовательскую работу по вопросам культуры, стратиграфии и социально-экономической истории Оловии и

май 1929 г.

А. Славин

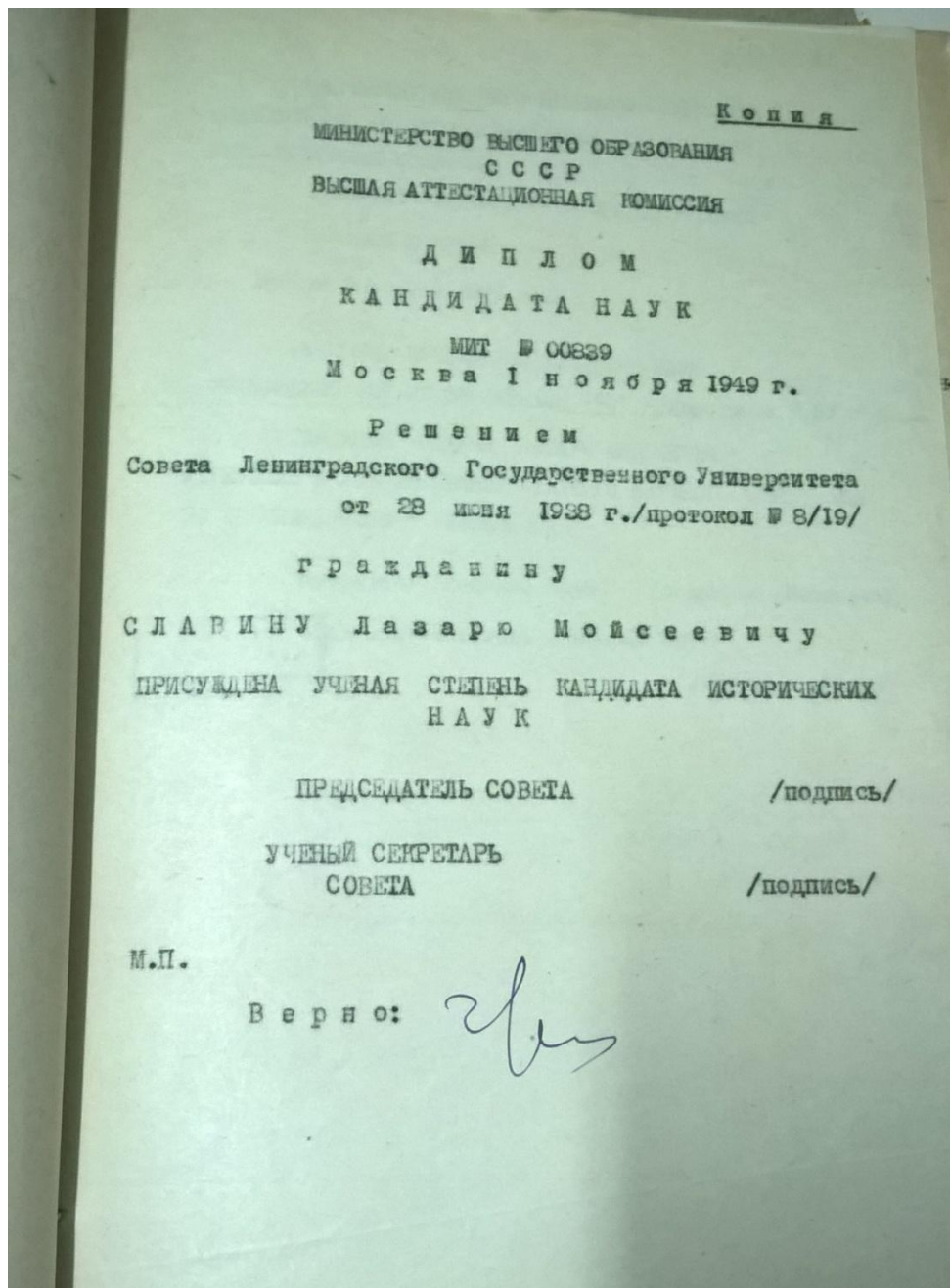
Землеугодник в заседании Общества АНММ

4 апреля 1929 года

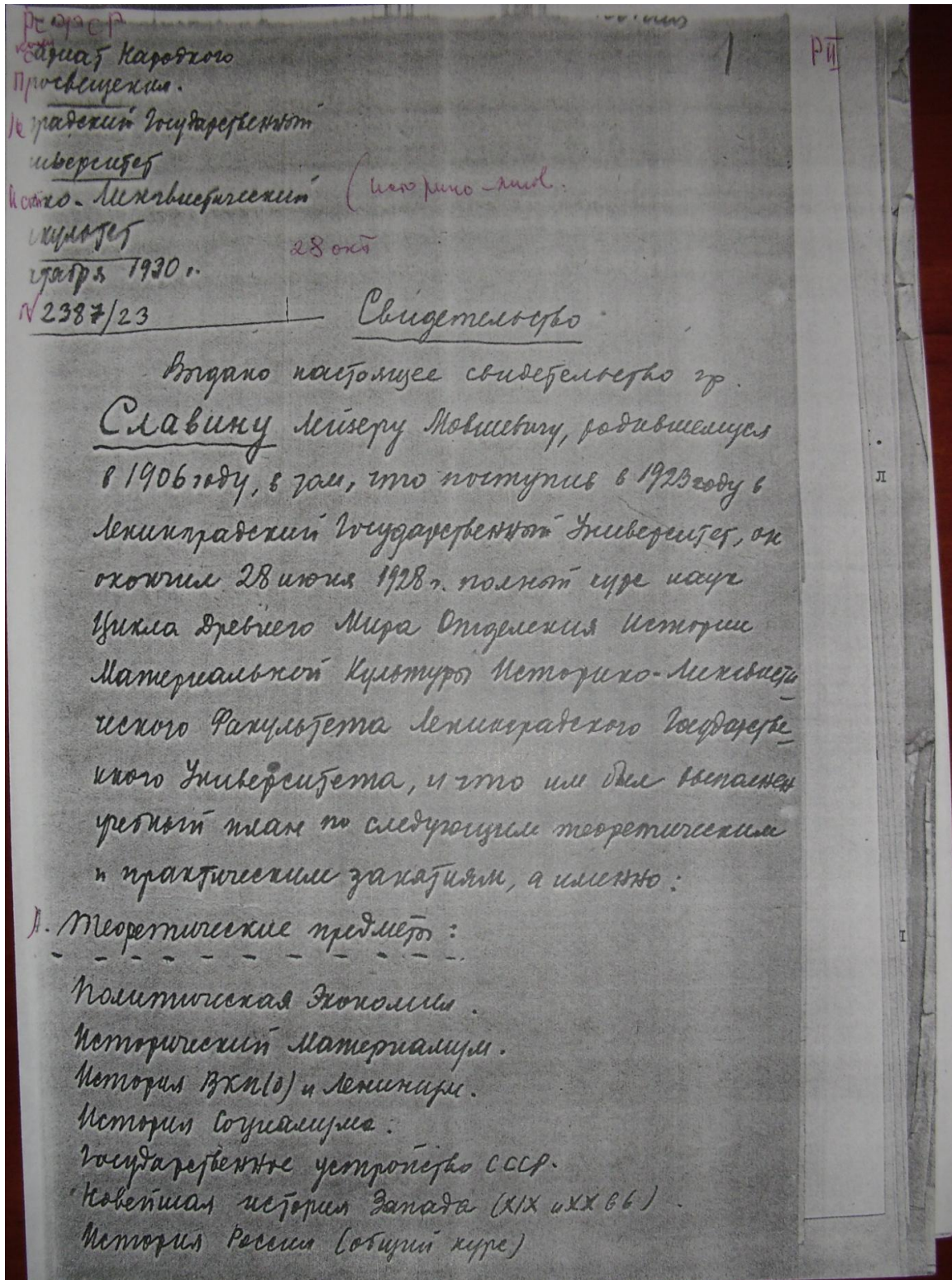
поставившим, представить

Н. Саво. Милославский

Архів відділу кадрів Інституту археології НАН України: Личные дела сотрудников, уволенных в 1972 г. Буквы С – Я. Славин Лазарь Моисеевич (1944 – 1971).

Архів Київського національного університету імені Т.Г. Шевченка. Особова справа Л.М. Славіна (1944- 1970 рр.), 67 арк. Копія свідцтва Л. М. Славіна про прослухані курси у ЛДУ

1/28/2015

- Новейшая история России (XIX и XX в.в.)
- Этнология древнего мира и адриатическая культура
- История первобытной культуры.
- История материальной культуры России до XI
- Классическая археология
- История материальной культуры античного мира (общий курс)
- Прикладное искусство в древних колониях на побережье Черного моря.
- История материальной культуры античного мира в V и IV вв. до н.э.
- Бытовые древности Греции и Рима.
- Быт греков и римлян.
- История материальной культуры древнего мира
- Археология и искусство Египта.
- Музейное дело.
- Архивоведение
- Кельтский язык.
- Греческий язык.

Семинары по археологии 100% с сесс
 Семинары по истории

5. Проектные предметы:

- Семинары по историческому материализму
- Семинары по сравнительному изучению культуры древнего мира.
- Семинары по классической археологии
- два семинара по классическому искусству
- Семинары по античной керамике.
- Семинары по искусству древне-греческих городов Черноморских колоний

Семинарий по древностям Эгейского мира. 2

P.V

Семинарий по археологии и пещерам Ближнего

Семинарий по пещерам и материальной культуре
Ассиро-Вавилонии.

Семинарий по археологической технологии.

Семинарий по археологической топографии.

Семинарий по музейному делу.

Семинарий по экскурсионному делу.

В. Производственная практика.

В дерзасской археологической экспедиции (1925)

В двух Омских археологических экспедициях (1926
и 1927)

Настоящее свидетельство удостоверяется подписями и прило-
жением печати Ленинградского Государственного Универси-
тета.

Директор Ленинградского Государственного

Университета

(подпись)

/ В. Н. Никитин /

Заведующий историко-инженерно-техническим факультетом

метод.

(подпись)

/ Я. К. Пальматер /

Заведующий Канцелярией (подпись)

и прочие
подписи.

Ленинград

Архів Президії НАН України. Особова справа Л. М. Славіна. Справа без вихідних даних.

Копія листка по обліку кадрів Л. М. Славіна за 1937 р.

3

Інститут Історично-матеріальної культури
Посада Старший науковий працівник

ПОСТАНОВА ПРЕЗИДІЇ
або НАКАЗ
від 3/хт 1937 р.
ПРОТОКОЛ № 60 пн.

АНКЕТНІ ВІДОМОСТІ
точне заповнення всіх пунктів обов'язкове

ПИТАННЯ	ВІДПОВІДІ
1. Прізвище, ім'я та по батькові	<u>Славин Лазарь Моисевич</u>
2. Чи мінялось прізвище, ім'я та по батькові, де, коли та причини, дівоче прізвище	
3. Рік та місце народження	р. <u>1906.10.11</u> м-ць. Місто <u>Вильнюс</u> вул. <u>---</u> буд. <u>---</u> село <u>---</u> р-н <u>---</u> Область <u>Белорусская ССР</u>
4. Родинний стан (нежонатий, жонатий, удівець) а) Прізвище, ім'я та по батькові жінки (дівоче), чоловіка б) Де, на якій посаді працювала (працює) дружина (чоловік)	<u>Хенос, Мария Михайловна Кавкина,</u> <u>бухгалтер Коопзодобрицкого ин-та</u> <u>Минск, Ленинград</u>
5. Чи мали нерухоме майно, яке таме, де та коли	<u>неє</u>
6. Професія <u>науковий працівник</u>	Національність <u>євреї</u>
8. Партійність та партстаж: а) чл. КП(б)У кан. в чл. <u>3</u>	Партквиток видано <u>---</u> організацією <u>---</u> Прийнято <u>---</u> організ. <u>---</u> області <u>---</u>
б) Чи перебували раніш у ВКП(б) та причини вибуття (зазначити де, з якого по який час)	<u>неє</u>
в) Перебуваєте, чи перебували в ЛКСМУ, стаж, якою організацією прийнято та № квитка	<u>неє</u>
9. Чи перебували раніш у будьяких політичних партіях та в яких саме, де та коли і причини вибуття	<u>неє</u>
10. Чи перебували ви в опозиціях та угрупованнях проти генеральної лінії ВКП(б)	<u>неє</u>
11. Чи мали партпокарання, коли, де, за що та які	<u>неє</u>
12. Чи зазнавали репресій за приналежність до партії, або взагалі в політичних справах, за що саме, коли, де та яких	<u>неє</u>

до перевірки Миськліт 6804. Друк. АН УРСР. Зам. 649-1000.

196

Додаток до анкети і слідств
не вні

13. Чи притягались до суду та слідства, чи відбували кари судовим, або адміністративним порядком в інших справах, крім політич., де, коли та за що саме

14. Чи проживали за кордоном, де коли, скільки часу, що робили, на які джерела існували та причини повернення до СРСР

Немає

15. Хто з ваших родичів чи з родичів дружини:
а) перебував або перебуває за кордоном
б) Чим займалися або займаються
в) Чому виїхали або вїхали до СРСР та дата
г) їх адреса

В 1905-1912 рр. в період еміграції проживав в Німеччині, Австрії, Америці в бригаді маорі. Після закінчення війни.

16. Освіта (точно перелічити всі учбові заклади, де ви вчилися)

№№ порядков.	Місто	Назва учбов. закладу	З якого до якого часу	Обсяг пройденого курсу	Причини переходу чи закінчення учоби
1	Київ	Школа 7 класів	1919-1923	середня школа	-
2	Львів	Університет	1923/24-1928	вища	-
3					
4					

17. Які мови знаєте, крім укр. та російської. Де, коли склали іспит з укромови

Єврейській, німецькій

18. Перелічити членів сім'ї, що живуть на вашому утриманні

Прізвище та ініціали	Рік народжен.	Спорідненість	Партійність партстаж	Адреса
Марія Михайлівна	1908	жінка	н.п.	Львівська обл. м. Львів, вул. М. Коцюбинського, 32, кв. 10.
Майя Володимирівна	1933	донька	-	
Фрідман Фроїмовна	1890	мама	-	

⊙ Отець умер в 1912 г. Брат умер в 1928 г. Батько братів и сестер умер.

33. Зазначити точно, де й коли та на якій посаді працювали (включаючи початок постійної праці та останнє місце роботи)

№ по-рядкові	Установа	Місто	Посада	З якого до якого часу	Причини залишення роботи та якими документами стверджується
1	Вицебський завод Каробрат	г. Вицебск	Завед. учасником Вицебск	1919-1921	перезод з групи раб
2	Центросоюз "Красный"	г. Вицебск	счетовод-бухгалтер	1921-1923	перезод в Ленин
3	Казимире Брамеліне фабрика в Ленинграді (перез трудовую архив + Кр. Студент)	Ленинград	раб	1924-1928	перезод в фабрику на майдані поїзд. в селі
4	Академія наук ССРСР	Ленинград	ас. лаборанта до акад. наук ССРСР	з 1929	

34. Домашня адреса

м. Київ район "40"
 вул. Чапаєва пров.
 буд. № 36 кв. № 10 тел. № 1,94.35
 часу проживаєте за цією адресою 1933 г.
 Якщо місце проживання поза межами, Києва, зазначити де село _____ сільрада _____ район _____ вул. _____ пров. _____ будинок № _____ прізвище домовласника _____

2 січня

193... р. 7.

Підпис *Славко*

ДОДАТОК Е

Фото Л. М. Славина різних років

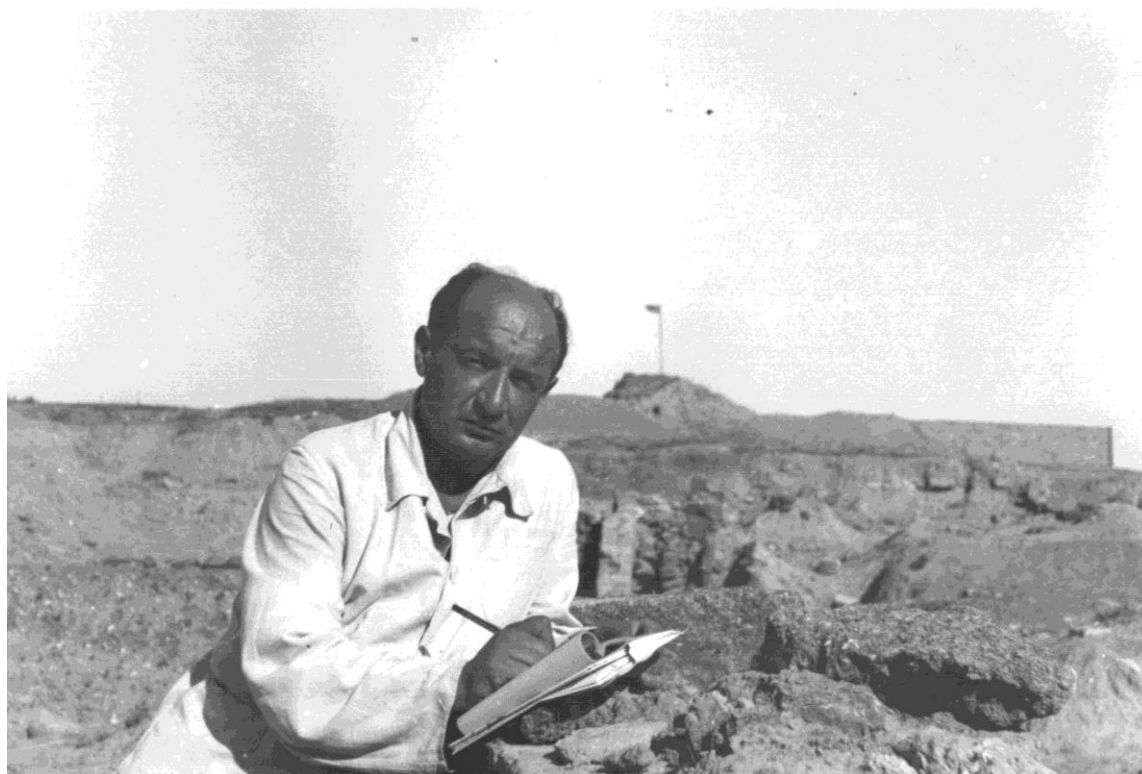

Л.М. Славін сидить у першому ряду третій справа.
У другому ряду друга справа його дружина Марія Михайлівна. У цьому ж
ряду шоста зліва донька Майя.

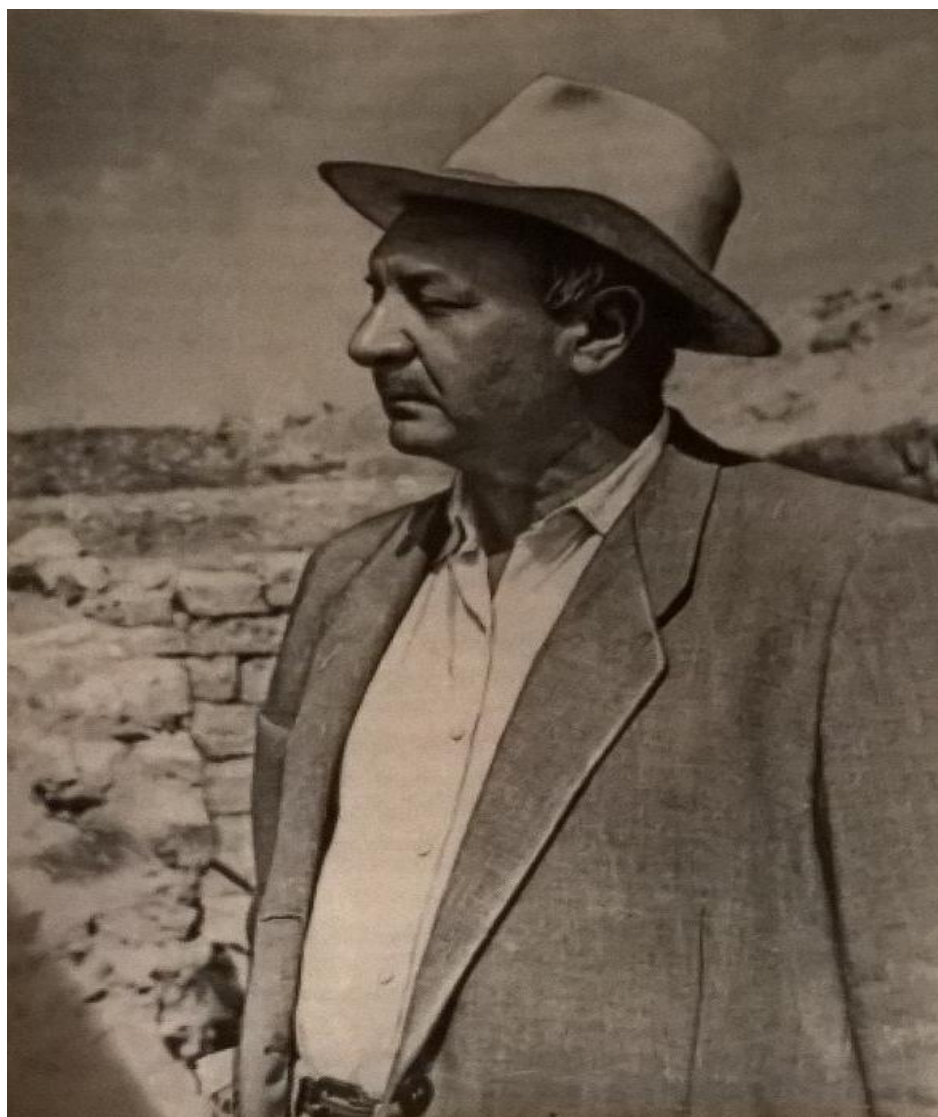
Л. М. Славін та Ф. М. Штігельман у Ольвії. Орієнтовно 1946 рік

Л. М. Славін
(крайній зліва) на розкопках у Ольвії.

Лазар Славін у Ольвії (кінець 1960 - початок 1970-х рр.)

ДОДАТОК Є

Публікації.

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Черкаська Д. В. (2017) Робота Лазаря Славина у Державній академії історії матеріальної культури. *Київські історичні студії*, 1, 103-109.

2. Черкаська Д. В. (2017) Участь Л. М. Славина в діяльності Львівської філії Інституту археології Академії наук УРСР. *Магістеріум*, 67, 106-110.

3. Черкаська Д. В. (2016) Зауваги до оцінок діяльності Лазаря Славина у працях представників української діаспори 1950-1960-х років. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Історія»*, 51, 147 – 153.

4. Черкаська Д. В. (2016) «Чи знають товариші історики?» Лазар Славін у контексті боротьби з «українською буржуазною наукою». *Краєзнавство*, 3/4, 241-251.

5. Черкаська Д. В. (2015) Педагогічна діяльність Л. М. Славина у Київському державному університеті імені Т. Г. Шевченка в 1939 – 1953 рр. *Література та культура Полісся*, Вип. 79, 180-189.

6. Черкаська Д.В. (2014) Діяльність Л.М. Славина в галузі охорони пам'яток археології у повоєнний період. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди "Історія та географія"*, Вип. 50, 185-190.

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

7. Черкасская Д. В. (2017) Биографии ученых в изучении истории археологии. *Древности Средне-Западной России и сопредельных территорий. Материалы XXXIII международной студенческой археолого-этнографической конференции 18-19 мая 2017 года, Брянск.*

Брянск; РИО БГУ, 46-52.

8. Черкасская Д. В. (2016) Роль Л. М. Славина в возобновлении работы Института археологии АН УССР после возвращения из эвакуации в 1944-1947 гг.

Древности Средне-Западной России и сопредельных территорий. Материалы XXXII международной студенческой археолого-этнографической конференции 21-23 мая 2016 года, Брянск.

Брянск; РИО БГУ, 94-103.

9. Черкаська Д. В. (2015) Навчальні практики та наукові гуртки в педагогічній діяльності Л. М. Славина. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*, Вип. 19. Історія археології: міжособистісні та інституціональні комунікації, 375-383.

10. Черкасская Д. В. (2016) О восстановление работы Института археологии АН УССР после возвращения из эвакуации в 1944-1947 гг. *Культурное наследие: Исследование, освоение, продвижение. Программа и тезисы докладов, 31 мая-2 июня 2016 г., Кишинев.*

Кишинев: Institut Patrimoniului Academiei de Stiinta Moldovei, 2016, 67-68.

11. Черкаська Д. В. (2015) Створення музею на кафедрі археології Київського державного університету імені Т.Г. Шевченка за участю Л.М. Славина. *Київ і кияни у соціокультурному просторі XIX–XXI століть: європейський цивілізаційний вимір : матер. V щоріч. Всеукр. наук.-практ. конф., 27 трав. 2015 р., м. Київ.*

12. Черкасская Д. В. (2014) Витебский период в жизни Лазаря Моисеевича Славина на основе личных дел ученого. *VIII Машеровские чтения: материалы международной научно-практической конференции студентов, аспирантов и молодых ученых, 16-17 октября 2014, Витебск.*

Витебск: ВГУ имени П. М. Машерова, 129-130.

13. Черкаська Д.В. (2014) Створення кафедри археології Київського державного університету імені Т.Г. Шевченка (на матеріалах Державного архіву м. Києва). *Редкол.: О.П. Реснт (голова), В.П. Капелюшний, О.П. Гончаров, Н.В. Терес. Київознавчі читання: історичні та етнокультурні аспекти. Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 200-річчю від дня*

народження Тараса Шевченка та 250-річчю від дня народження Максима Берлінського, 27 березня 2014 р., Київ. К.: ПП «Фоліант», 156 – 160

які додатково відображають наукові результати дисертації.

14. Черкаська Д. В. (2015) Про відновлення роботи Ольвійського історико-археологічного заповідника у післявоєнні роки. *Київські історичні студії (Збірник наукових праць)*, № 1, 16-20.

15. Черкаська Д.В. (2014) Участь Лазаря Мойсейовича Славіна у відновленні одеського археологічного товариства. *Південний захід. Одесика. Історико-краєзнавчий науковий альманах/Гол. ред. В. Савченко; Ред. кол.: О. Бажан, Т. Гончарук та ін. Асоціація європейської культури “Золота акація”,* Вип. 17, 290 - 294.

Апробація результатів дисертації результати роботи, її основні положення та висновки були викладені на 12 наукових конференціях:

- Міжнародна науково-практична конференція «Києвознавчі читання: історичні та етнокультурні аспекти» 27 березня 2014, м. Київ: очна участь.

- Міжнародна заочна наукова конференція “Science and Education in Australia, America and Eurasia: Fundamental and Applied Science” 25 червня 2014, м. Мельбурн: заочна участь.

- VIII Міжнародна науково-практична конференція молодих вчених та аспірантів «VIII Машерівські читання» 16-17 жовтня 2014, м. Вітебськ: заочна участь.

- Всеукраїнська науково-практична конференція "Археологічні студії: здобутки та перспективи - 2015" 11 березня 2015, м. Київ: очна участь.

- V щорічна Всеукраїнська науково-практична конференція «Київ і кияни у соціокультурному просторі XIX - XXI століть: європейський цивілізаційний вимір» 27 травня 2015, м. Київ: очна участь.

- Міжнародна науково-практична конференція «Історія археології: міжособистісні та інституціональні комунікації» 15-16 жовтня 2015, м. Львів: очна участь.
- XXIV загальнопольський з'їзд студентів- істориків. Тема виступу: «Udział Łazarza Sławina w tworzeniu lwowskiego oddziału Instytutu Archeologii Akademii Nauk Ukrainiejskiej SRR». 22 квітня 2016, м. Краків: очна участь.
- VI щорічна Всеукраїнська науково-практична конференція «Київ і кияни у соціокультурному просторі XIX-XXI століть: особистість в історії» 26 травня 2016, м. Київ: очна участь.
- Міжнародна наукова конференція «Культурное наследие: исследование, освоение, продвижение» 31 травня-1 червня 2016, м. Кишинев: очна участь.
- IV міжнародна конференція «Історія археології: архівна та музейна спадщина Центральної та Східної Європи». 6-7 жовтня 2016, м. Львів: очна участь.
- Всеукраїнська науково-практична конференція «Археологічні студії: здобутки та перспективи - 2017" 25 січня 2017, м. Київ: очна участь.
- Міжнародна науково-практична конференція «Другі киевознавчі читання: історія та етнокультура», присвячена 100-річчю Української революції 1917-1921 рр., 29 березня 2017 р. , Київ: очна участь.